

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออก โดยทั่วไปจะเป็นทิวเขาที่ราบลุ่มแม่น้ำอยู่ทางตอนบน ของภาค อยู่ระหว่างเทือกเขาสันกำแพงและเทือกเขาจันทบุรี และเขตที่ราบชายฝั่งทะเลอยู่ทางตอนล่าง ตั้งแต่เทือกเขาจันทบุรีไปจนถึงอ่าวไทยเป็นที่ราบชายฝั่งแคบ ๆ และมีแม่น้ำสายสำคัญหลายสายไหลผ่าน ภาคตะวันออกมีพรมแดนติดต่อกับประเทศกัมพูชาเป็นแนวยาวในเขตจังหวัดสระแก้ว จังหวัดตราด จังหวัดจันทบุรี มีสันปันน้ำของเทือกเขาบรรทัดที่จังหวัด จันทบุรี และจังหวัดตราดเป็นพรมแดนธรรมชาติ ดังนั้นลักษณะทางภูมิศาสตร์ในภาคตะวันออกสามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วน ได้แก่บริเวณตอนบนหรือเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำและบริเวณเขตที่ราบชายฝั่งทะเลอ่าวไทย คิดเป็นพื้นที่แหล่งประมาณ 304,000 ตารางกิโลเมตร โดยเฉพาะพื้นที่ท้องทะเลชายฝั่งมีลักษณะเป็นอ่าวที่เกือบจะเป็นอ่าวปิดจึงทำให้เป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติสูง มีแหล่งทวีปกว้างเหมาะแก่การทำประมง ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติทั้งบนพื้นดินและในน้ำลักษณะของผู้คนก็สามารถจำแนกได้ทั้งหมด 2 ลักษณะด้วยกัน เกิดจากการเคลื่อนย้ายของผู้คนในท้องถิ่นอื่นและชุมชนที่อยู่มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จะเห็นได้จากร่องรอยอารยธรรมที่หลากหลาย มีอารยธรรมที่แพร่มาจากศูนย์กลางตะวันตกแสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนโบราณใกล้เคียงกัน มีการพบชิ้นส่วนกลองมโหระทึกซึ่งเป็นโบราณวัตถุในวัฒนธรรมดองซอน และร่องรอยวัฒนธรรมของชุมชนที่ต่อเนื่อง ส่วนใหญ่จะตั้งชุมชนอยู่บริเวณที่ราบชายฝั่งซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากแถบอาหรับและจีน ดังกล่าวในข้างต้นจะเห็นได้ว่า ชุมชนในภาคตะวันออกจากการเป็นเมืองท่าชายทะเลที่มีการติดต่อค้าขายกับภายนอกมาอย่างต่อเนื่องจากการเป็นเส้นทางเดินเรือที่สำคัญและบางแห่งอาจเป็นเมืองท่าพักสินค้าทางทะเลมาตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นอย่างน้อย (ชิน อยู่ดี, 2529, หน้า 6; ศรีศักร วัลลิโภดม, 2538, หน้า 10 – 18)

หัวเมืองภาคตะวันออกปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่ในสมัยอยุธยา เป็นต้นมา จากความเหมาะสมกับการเป็นเมืองท่าจึงทำให้บริเวณพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลของเมืองต่าง ๆ นั้นมีการขยายทางเศรษฐกิจการค้า จึงทำให้เกิดความสนใจศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเพิ่มขึ้น แนวทางการศึกษาชุมชนในกลุ่มแรกมาจาก นักวิชาการและผู้ที่มีความสนใจที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่อิงอยู่กับประวัติศาสตร์ชาติไทย หรือการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เป็นเฉพาะเรื่องได้แก่ประวัติอำเภอ ประวัติการตั้งถิ่นฐาน ประวัติสถานที่

สำคัญ ได้แก่ การศึกษาของ ภารดี มหาขันธ์ ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชลบุรี และภาคตะวันออก ได้แก่เรื่อง บริษัทศรีมหาหงา จำกัด: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของบริษัททางธุรกิจแห่งแรกในภาคตะวันออก (2538), วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดชลบุรี (2544), และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชลบุรี (2551) และการศึกษาของ วรณีย์ แพร่ลูกอินทร์ (2538) เรื่อง ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง ในมิติทางด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นถึงการขยายตัวทางการค้าก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง การศึกษาของ ปรารธนา ศรีวิศาลศักดิ์ (2541) ความสำคัญทางเศรษฐกิจของจันทบุรีก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 การศึกษาของ เรื่องวิทย์ ลิ้มปนาท เรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกก่อน พ.ศ. 2525 และอำพิกา สวัสดิ์วงศ์ (2545) ได้ศึกษาเรื่องถนนสุขุมวิทกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออกของประเทศไทย ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกนั้นได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเด่นชัด ภายหลังการสร้างสะพานเทพหัสดินทร์เพื่อข้ามแม่น้ำบางปะกง อย่างไรก็ตามงานศึกษาดังกล่าวข้างต้นและอีกจำนวนมาก เป็นการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก เนื่องจากเป็นหัวเมืองทางการค้าที่สำคัญในอดีตจนถึงปัจจุบัน จึงทำให้มีพัฒนาการและการขยายตัวทางเศรษฐกิจไปบริเวณภูมิภาคตะวันออกอย่างกว้างขวาง ที่ให้ภาพเศรษฐกิจ การเมือง ในพื้นที่ทางภาคตะวันออกในภาพที่กว้าง ส่วนของวิธีวิทยาที่ใช้ ได้แก่ การศึกษาตีความตามเอกสารด้วยวิธีการศึกษาแบบสำนักประวัติศาสตร์ กระแสหลัก

ภายหลังการขยายตัวของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก แนวทางการศึกษาชุมชนในภาคตะวันออกที่เป็นภาพของชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น ด้วยการฉายภาพความล่มสลายของชุมชนไปกับการพัฒนาในพื้นที่ชายฝั่ง การศึกษาของ สุริชัย หวันแก้ว และคณะ (2540) ผลกระทบทางสังคมจากการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออกต่อชุมชนท้องถิ่น ได้อธิบายว่า เศรษฐกิจชุมชนในเขตพื้นที่การพัฒนาอุตสาหกรรมได้ล่มสลายลง การขยายตัวของโรงงานได้ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมากขึ้น ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลกระทบทั้งด้านสังคมสิ่งแวดล้อมสูงขึ้น การวิจัยของปรีสา สมภมิตร (2546) ศึกษาการจัดการความขัดแย้งของชุมชนแหลมฉบังมาจากนโยบายการพัฒนาท่าเรือแหลมฉบัง และกมลวรรณ ฉัตรมงคล (2546) ได้ศึกษาผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมต่อชุมชนคลองตำหรุ จ.ชลบุรี ทั้ง 2 เรื่องนี้ ได้ศึกษาผลกระทบของชุมชนที่ต่อเนื่องมาจากโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกที่รวมไปถึงชุมชนประมงด้วย การสังเคราะห์งานของฉันทนา บรรพศิริโชติ (2543) ชุมชนกับ

การจัดการทรัพยากรในภาคตะวันออก: การสำรวจองค์ความรู้ ได้ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของชุมชน ต่อแผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ที่ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในมิติต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวประมงและเกษตรกรรายย่อยที่มีการผลิตขนาดเล็กและใช้เทคโนโลยีต่ำเนื่องจาก ไม่สามารถแข่งขันได้ กลุ่มคนเหล่านี้ถูกรัดด้วยการพึ่งพาเศรษฐกิจนอกระบบในเมืองและภายใน ชุมชน การศึกษาตามแนวทางดังกล่าวกลับกลายเป็นการให้ภาพของคู่ขัดแย้งระหว่างชาวบ้าน และกระบวนการพัฒนาที่พยายามเข้าไปทำลายชุมชนที่มากขึ้น การศึกษาเหล่านี้จำนวนหนึ่งได้ ถูกถ่ายทอดไปสู่ในวงกว้างแล้วอธิบายถึงคู่ตรงข้ามระหว่างการพัฒนาทั้งพื้นที่ในภาคตะวันออก กับชุมชน

การศึกษาชุมชน ท้องถิ่น ที่ดำรงอยู่ท่ามกลางกระบวนการพัฒนา ในพื้นที่ภาค ตะวันออกมีจำนวนน้อย จึงทำให้ไม่สามารถทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของชุมชนได้ อย่างละเอียด ชุมชนปากน้ำประแสตั้งอยู่ในเขตเมืองแกลง จังหวัดระยอง ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำ ประแส ที่มีพื้นที่บรรจบกันระหว่างน้ำจืดและน้ำทะเล จึงส่งผลน้ำมีลักษณะพิเศษ คือ เป็นน้ำเค็ม ในบริเวณพื้นที่ปากน้ำ น้ำกร่อยในบริเวณที่ลึกลงมาของชุมชนและน้ำจืดในพื้นที่ตอนบนซึ่งเป็น ที่ราบลุ่ม มีลำคลองน้อยใหญ่ไหลผ่านเพื่อใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม กสิกรรม และทำการประมง บริเวณที่ปากน้ำมีความลึกที่เรือขนาดกลางจะเข้าออกได้โดยสะดวก ไม่มีหิน โสโครก หินใต้น้ำหรือสิ่งเกะกะอันตรายอื่น ๆ ทำให้เหมาะแก่การจอดเรือขนส่งสินค้าได้

ตำบลปากน้ำประแสในอดีตอยู่ ภายใต้การปกครองของมณฑลจันทบุรี ชุมชนเริ่ม ปรากฏให้เห็นเป็นหลักฐานในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี สมัยรัตนโกสินทร์ ที่ได้บันทึก เรื่องราวของการเสด็จประพาสหัวเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ที่ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตของผู้น การตั้งบ้านเรือน การทำมาหากิน บริเวณเมืองแกลงและปากน้ำประแส จากการเสด็จประพาสใน ครั้งนั้นจึงมีดำริรับสั่งให้มีการสร้างวัดและโรงทหารไว้สำหรับการป้องกันการรุกรานจากโจรสลัด (เจลิยว ราชนูรี, 2550)

การประกอบอาชีพของชาวบ้านในอดีตสามารถจำแนกออกได้ตามลักษณะของการใช้ พื้นที่ของชุมชน แม่น้ำลำคลองและการเข้ามาประกอบอาชีพของคนจีน โดยชาวบ้านที่อาศัยอยู่ ทางตอนบนจะประกอบอาชีพ เกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ซึ่งเป็นการทำนาไว้เพื่อขาย ซึ่ง แรงงานในการทำนาในอดีตนั้นส่วนใหญ่จะใช้วิธีการเอาแรงของคนในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ มีการ ทำประมงอยู่บริเวณแม่น้ำประแสเพื่อใช้ในการบริโภคในครัวเรือน และในส่วนของชาวบ้าน บางส่วนที่อาศัยอยู่บริเวณตอนล่างซึ่งเป็นพื้นที่ติดชายทะเล จะประกอบอาชีพทางการประมงเป็น หลักและขนส่งทางเรือ ชาวจีน ส่วนใหญ่จะนิยมประกอบอาชีพทางการค้า ได้แก่การรับสินค้าเพื่อ

นำไปขายยังกรุงเทพ โรงแรม โรงภาพยนตร์ และการประกอบอุตสาหกรรมในชุมชนส่วนใหญ่จะตกเป็นของเจ้าขุนมูลนายและข้าราชการ ได้แก่ การประกอบการโรงสี โรงเลื่อย

การประกอบการประมงของชุมชนปากน้ำประแสเป็นทำเพื่อการค้าในครอบครัว และเหลือจากการบริโภคจะนำไปแปรรูปถนอมอาหาร หรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น ๆ ที่จำเป็น อาทิเช่น ข้าว พืชสวน และสิ่งจำเป็นในการดำรงชีพ เครื่องมือการประมงในอดีตนั้นยังคงเป็นเครื่องมือง่าย ๆ ที่สามารถผลิตได้เองในชุมชน อาทิเช่น เบ็ด แร้ว ขณะที่ระบบแรงงานการทำประมงอยู่ในระดับครัวเรือนและภายในชุมชนเป็นหลัก (ครุฑิต ตัมภานุวัฒน์, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2554; เอกชัย เนตรมณี, สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2554)

การเปลี่ยนแปลงการประมงของชุมชน เริ่มเป็นการผลิตทางการค้าเพื่อขาย ภายหลัง พ.ศ. 2500 จากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐได้แก่ การสนับสนุนให้เกิดการผลิตเพื่อขาย สินค้าและส่งออก และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้ออำนวยต่อความสะดวกในการขนส่ง สามารถนำสินค้าออกสู่พื้นที่ห่างไกลได้รวดเร็วมากขึ้น การปรับเปลี่ยนเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพ สามารถจับสัตว์น้ำได้มากยิ่งขึ้น ความต้องการแรงงานสูงขึ้นจึงทำให้ชาวบ้านในชุมชนต่างถิ่นไธนามาสู่การประกอบอาชีพประมงกันเป็นส่วนใหญ่ ความสัมพันธ์ของชาวบ้านเริ่มเป็นระบบเงินตรามากขึ้น สัตว์น้ำที่หามาได้จะออกสู่ตลาด แล้วจึงมาจัดสรรตามสัดส่วนที่ลงแรงกันตามภาระหน้าที่ เริ่มมีการใช้เทคโนโลยีใหม่ในการทำประมง มีการเข้าใช้ทรัพยากรธรรมชาติของนายทุนในท้องถิ่นสามารถเข้าผูกขาดฐานทรัพยากรของชุมชนด้วยการสัมปทานป่าชายเลน (ครุฑิต ตัมภานุวัฒน์, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2554; เอกชัย เนตรมณี, สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2554)

จากการขยายตัวทางด้านการประมงได้นำพาความเจริญทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มชาวประมงได้เป็นจำนวนมาก ชาวประมงหลายรายสามารถก้าวขึ้นสู่เป็นเจ้าของธุรกิจได้ ภายหลังการขูดรีดทรัพยากรทางธรรมชาติทางทะเลจนแทบล่มสลายลง ชาวประมงจำเป็นต้องขยายเรือที่เป็นพลังการผลิตสำคัญ เทคโนโลยีการจับสัตว์น้ำ เครื่องมือในการจับสัตว์น้ำ การออกเรือแต่ละครั้งจำเป็นต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก ขณะเดียวกันรัฐได้ลดบทบาทในการสนับสนุนการประมงทางทะเลแล้วหันมาให้ความสำคัญกับการเพาะเลี้ยงแทน เงื่อนไขการเข้าถึงแหล่งเงินทุนของชาวประมงประสบกับปัญหาเรื่องความไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพและเสี่ยงภัย จึงกลายเป็นการเปิดพื้นที่สำคัญให้กับแหล่งเงินทุนของชาวประมงที่เรียกว่าแพปลา

การปรับเปลี่ยนโครงสร้างครั้งใหญ่กับการเปิดพื้นที่ให้กับแพปลาเข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์ และลงทุนให้แก่ชาวประมง แพปลาจะเป็นผู้ลงทุนอุปกรณ์ปัจจัยการผลิตทางการประมงบางส่วน

ให้ชาวประมงให้สามารถออกทำการได้ และชาวประมงจะให้คำมั่นสัญญาว่าปลาที่หามาได้ จะต้องขายให้แก่แพปลาผู้เป็นนายทุนให้เท่านั้น แล้วนายทุนจะหักเงินต้นและดอกเบี้ยรวมกับ จำนวนปลาที่หามาให้เป็นการใช้หนี้ แพปลาจะเป็นผู้ควบคุมและดำเนินการทางด้านการตลาด ทั้งระบบแทนที่ชาวประมง ระบบความสัมพันธ์ระหว่างแพปลาและชาวประมง ได้กลายเป็น พันเพื่องสำคัญที่เชื่อมต่อระหว่างชาวประมงและตลาดทั้งระบบ งานการศึกษาที่ผ่านมาจะ ชี้ให้เห็นว่าภายใต้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวได้กลายเป็นการสนับสนุนให้ชาวประมงสามารถ ประกอบอาชีพอยู่ได้ ดังการศึกษาของชลิตา บัณฑุวงศ์ เรื่อง “ห้วโง” พัฒนาการ ลักษณะและ การปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน การศึกษาของ ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ แลได้สี่ ทศวรรษ: การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และพัฒนาการทางการเมือง และการศึกษาทาง เศรษฐศาสตร์เรื่อง “การพัฒนาอย่างยั่งยืนของชุมชนท่าศาลาท่ามกลางความเป็นสมัยใหม่” งาน การศึกษาในช่วงต้นได้พยายามที่จะอธิบายการสนับสนุนของแพปลาให้ชาวประมงสามารถทำการ ผลิตได้ในสภาพของความเป็นอุดมคติหรือให้ภาพที่ยอมรับกับความสัมพันธ์ของระบบนี้ได้ ซึ่งเป็น การมองความสัมพันธ์เพียงด้านเดียว ขณะเดียวกันแพปลา ก็ได้อยู่ลอยเหนือจากระบบประมงแต่ กับการอยู่ชิดสนิทแนบแน่นด้วย ระบบแพปลาจะสามารถดำรงอยู่ได้ก็จะต้องทำการชุดรีดผลผลิต ส่วนเกินจากชาวประมงด้วยเช่นกัน

การล่มสลายของทรัพยากรสัตว์น้ำ การเข้าไม่ถึงแหล่งเงินทุนทำให้ชาวประมง จำเป็นต้อง เดินเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมแห่งท้องทะเล/ บริษัทบนท้องทะเล ชาวประมง จำเป็นต้องถูกเอาเปรียบทางด้านราคา ระบบดอกเบี้ยทางการประมงของแพปลา ระบบการจัดการ สัตว์น้ำของแพปลา ความสัมพันธ์อีกด้านหนึ่งที่ไม่ถูกเปิดเผยแต่กลับถูกปกคลุมไปด้วยมายาคติที่ ทำหน้าที่ปิดเบือนแล้วกำหนดว่า แพปลา คือผู้สนับสนุนชาวประมงอย่างแท้จริง

ชาวประมงเริ่มหลุดลอยออกจากปัจจัยการผลิตของตนเอง ตัดสินใจลาออกจากโรงงาน อุตสาหกรรมแห่งท้องทะเล/ บริษัทบนท้องทะเล ด้วยวิธีการคือเรือประมงของตัวเองให้กับแพปลา มุ่งหน้าสู่ฝั่งกลับคืนสู่การหวังพึ่งพิงฐานทรัพยากรของชุมชน ท่ามกลางสถานการณ์การพัฒนา ตามแนวชายฝั่งมีความเข้มข้นมากขึ้น ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายจากกระบวนการพัฒนา และเสื่อมโทรมลง ชาวประมงที่เริ่มเข้ามาเกาะเกี่ยวอยู่กับทรัพยากรของชุมชน จึงได้เริ่มมีการผลิต สร้างและให้ความหมายใหม่ลงบนพื้นที่ของชุมชนเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการท่องเที่ยวเกี่ยวกับแหล่งอื่น มากขึ้น ชุมชนเริ่มนิยามความหมายของทรัพยากรทางธรรมชาติเป็นทุนในการดำเนินชีวิตและ ต่อรองอยู่กับกระบวนการพัฒนากระแสหลักด้วย

จากดังกล่าวในข้างต้นผู้วิจัยได้เห็นชี้ถึงความจำเป็นต่อการศึกษาชุมชนท้องถิ่นบนพื้นที่ภาคตะวันออก ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีเพียงมิติเดียวในการประมง ตลอดจนความเป็นมาของชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส ที่ได้ผ่านประสบการณ์ มาตั้งแต่ในยุคดั้งเดิมที่มีวิถีการผลิตทางเศรษฐกิจแบบเรียบง่าย เข้ากระบวนการพัฒนาที่นำไปสู่การขยายตัวของการประมงและการเปลี่ยนแปลงทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ ได้สะท้อนถึงการปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวประมงในชุมชน ตลอดจนการประสบกับสภาวะวิกฤติทางการเข้าถึงตลาดและแหล่งทุนจนนำไปสู่การผนวกติดอยู่กับวงจรเงินกู้ของแพปลา ชุมชนเริ่มแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่เป็นเส้นทางสอดคล้องไปกับชุมชน ดังข้างต้น ผู้วิจัยได้เห็นความสำคัญที่จะศึกษาถึง ความเป็นมาทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนชาวประมงปากน้ำประแสว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. ศึกษาพัฒนาการและความเป็นมาของชุมชนปากน้ำประแส จังหวัดระยอง
2. ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกับชุมชนปากน้ำประแส จังหวัดระยอง
3. วิเคราะห์แนวโน้มและทิศทางในการพัฒนาของชุมชนปากน้ำประแส จังหวัดระยอง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อบ่งชี้ให้เห็นถึงสถานภาพการดำรงอยู่ของชุมชนปากน้ำประแส จังหวัดระยอง
2. เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ของพื้นที่ในภาคตะวันออก ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ของชุมชน ที่มีการประกอบอาชีพประมงเป็นส่วนใหญ่ สามารถนำไปใช้ในเชิงนโยบายต่อการประมงในอนาคตได้
3. องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จะเป็นส่วนเพิ่มเติมส่วนที่ขาดหายไปทางวิชาการ ที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างชาวประมงกับระบบแพปลาอันเป็นส่วนสำคัญ ที่เชื่อมโยงระหว่างผลผลิตกับตลาดได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้มีขอบเขตครอบคลุมทั้งหมด 3 ด้าน คือ

1. ด้านพื้นที่ การศึกษานี้จะครอบคลุมพื้นที่ชุมชนชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก บริเวณชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ ในพื้นที่เขตจังหวัดระยอง บริเวณปากแม่น้ำประแส (ผู้วิจัยจะแสดงรายละเอียดในบทที่ 3)
2. ด้านเวลา การศึกษานี้จะศึกษาโดยกำหนดระยะเวลาในช่วงการโอนเมืองแก่งให้มาขึ้นอยู่กับเมืองระยอง ในปี พ.ศ. 2452 ซึ่งเป็นช่วงก่อนการสร้างถนนสุขุมวิทและสะพานเทพหัสดินทร์ เนื่องจากผลจากการสร้างสาธารณะประโยชน์เหล่านี้ นับเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้านของภาคตะวันออกตัวเป็นอย่างมากและเวลาที่สิ้นสุดได้แก่ช่วงเวลา พ.ศ. 2552
3. ด้านเนื้อหา การศึกษานี้จะครอบคลุมเนื้อหาด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ในลักษณะบูรณาการ เน้นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคม การเมือง วัฒนธรรม และการจัดการทรัพยากร ที่ส่งผลให้ชุมชนมีการปรับตัวไปตามบริบทในมิติต่าง ๆ

นิยามศัพท์เฉพาะ

เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง การพึ่งพิงตนเองโดยการใช้ทรัพยากรในชุมชน การให้ความสำคัญกับระบบการผลิตหลักที่เป็นฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนชุมชน ทำให้เศรษฐกิจชุมชนมีความเป็นตัวของตัวเองมีความสามารถในการปรับตัว และชุมชนมีความสามารถอยู่ได้ก่อนที่จะเข้าสู่ระบบตลาดมหภาค

โครงสร้างทางการประมง หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของคนในกระบวนการผลิตที่เริ่มตั้งแต่การจับสัตว์น้ำมาสู่ตลาด

ยุคของการผลิตเพื่อยังชีพ หมายถึง การทำการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนชุมชน เป็นลำดับแรก หากเหลือจากการบริโภคจึงนำไปขาย

ยุคของผู้ประกอบการรายย่อย หมายถึง การทำการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก มีการใช้แรงงานของตนเองและคนในครอบครัว ยังอาศัยความสัมพันธ์ทางด้านสังคมในด้านแรงงานมีระดับการผลิตไม่สูงมาก

ยุคของการประมงเชิงพาณิชย์ หมายถึง การทำการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก มีพลังการผลิตที่สูง มีการลงทุนและการจ้างแรงงานเป็นจำนวนมาก

นายทุนแพปลา หมายถึง ผู้ลงทุนทางการเงินและปัจจัยการผลิตทางการประมง ให้แก่กลุ่มชาวประมงที่อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของตน และเป็นผู้รวบรวม/ รับซื้อผลผลิต จากชาวประมงที่อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์และชาวประมงที่มีเจตจำนงเข้ามาขายสินค้าให้กับตนเอง เพื่อรวบรวมแล้วส่งออกสู่ตลาดต่อไป

นายทุนเรือประมง หมายถึง ชาวประมงที่มีเรือประมงเป็นของตนเองตั้งแต่ 2 ลำขึ้นไป มีลักษณะการจ้างแรงงานเพื่อการจับสัตว์น้ำ

นายทุนเรือประมงขนาดเล็ก หมายถึง ชาวประมงที่มีเรือประมงเป็นของตนเองเพียงหนึ่งลำ ทำหน้าที่เป็นไต้เรือ ออกจับสัตว์น้ำร่วมกับลูกเรือที่เป็นลูกจ้างของตน

ชาวประมงรายย่อย/ ชาวประมงพื้นบ้าน หมายถึงชาวประมงที่มีเรือประมงขนาดเล็ก ทำการประมงอยู่ตามแนวชายฝั่งและตามแม่น้ำลำคลอง โดยใช้แรงงานของตนเองและครัวเรือน

ไต้เรือหรือแรงงานมีฝีมือทางการประมง หมายถึง ผู้ควบคุมการทำประมงทั้งระบบบนเรือ ตั้งแต่การเตรียมเรือ การเดินเรือกำหนดทิศทางในการจับสัตว์น้ำ การลงอวน การควบคุมแรงงานบนเรือประมง ทั้งระบบ มีอิสระในการประกอบการประมงของตนเอง

ลูกเรือ/ แรงงานบนเรือประมง หมายถึง ลูกจ้างที่ทำงานใช้แรงงานบนเรือประมง เป็นกลุ่มแรงงานที่ใช้กำลังไร้ฝีมือ

ไต้เรือรับจ้าง หมายถึง ผู้ควบคุมการทำประมงทั้งระบบบนเรือ ตั้งแต่การเตรียมเรือ การเดินเรือกำหนดทิศทางในการจับสัตว์น้ำ การลงอวน การควบคุมแรงงานบนเรือประมง ทั้งระบบ อยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าของเรือ ได้รับเป็นเงินเดือนและส่วนแบ่งจากการจับสัตว์น้ำ ไม่มีอิสระในการประกอบอาชีพของตน

บททวนวรรณกรรม

การศึกษาวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส จังหวัดระยอง” ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางการศึกษา โดยผู้วิจัยจะใช้แนวทางการศึกษาชุมชนตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนและผู้วิจัยจะทำการสังเคราะห์แนวคิดที่ใช้ในการศึกษาเศรษฐกิจของชุมชน และแนวคิดการจัดการประมง

1. แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน: ความเป็นมาของแนวคิด

วิกฤตการณ์ในปัจจุบันนี้โดยแก่นแท้แล้วเป็นวิกฤตการณ์เกี่ยวกับญาณทัศน์ในการรับรู้โลก ที่จะพยายามจะประยุกต์ใช้แนวคิดต่าง ๆ ของความเป็นสมัยใหม่ โดยการนำเอาโลกทัศน์วิทยาศาสตร์กลไกแบบเดส์คาร์ทส์และนิวตันมาใช้อธิบายความจริงที่ไม่สามารถที่จะเข้าใจได้ด้วย

หลักความคิดเหล่านี้ได้ เนื่องจากปัจจุบันนี้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันไปทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ทางชีววิทยา ทางจิตวิทยา ทางสังคม หรือทางสิ่งแวดล้อม ล้วนเป็นเหตุปัจจัยกระทบถึงกันโดยตลอด จะต้องอาศัยการมองเชิงนิเวศวิทยา ดังนั้นจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm) โดยจะต้องเปลี่ยนแปลงการมองความจริงแบบกลไก และลดทอนแบบวิทยาศาสตร์ที่เชื่อว่าปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนทุกด้านสามารถเข้าใจได้ โดยการลดทอนลงมาศึกษาองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ นั้นมาเป็นการมองความจริงแบบองค์รวม (Holistic) (พริตจ็อฟ คาปรั้า, 2549, หน้า 29-34)

การให้ความสำคัญระหว่างแก่งเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติของความเป็นจริง (Ontology) เนื่องจากแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอยู่ในสภาพที่ไม่สามารถอธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ในปัจจุบันได้ เนื่องจากนักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปทางด้านเทคนิควิเคราะห์โดยไม่ทำความเข้าใจกับสถานการณ์และบริบทรวมไปถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกัน จึงทำให้การวิเคราะห์และผลการวิเคราะห์มีสภาพที่ไม่สอดคล้องกับความจริง จากปัญหาดังกล่าวในข้างต้น ก่อให้เกิดเป็นความคิดจนนำไปสู่ข้อสรุปว่าจะต้องนำหลักการของความเป็นสหวิทยาการมาเกี่ยวข้อง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่านอกจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักแล้วยังจะต้องมีการศึกษา “เศรษฐศาสตร์ทางเลือก” (Alternative economic)

Heterodox economics วิพากษ์ระบบคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มีมุมมองเพียงมิติเดียวและเสนอทฤษฎีและวิธีวิทยาที่มีความหลากหลาย มองความจริงสลับซับซ้อนมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดและกรอบการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ที่อยู่บนพื้นฐานของสังคมนิยมแนววิพากษ์ (Critical realism) Heterodox economic ปฏิเสธวิธีคิดที่เรียกว่า didacticism และปฏิเสธ Grand theory ดังนั้นลักษณะวิธีวิทยาแบบ Heterodox คือการวิเคราะห์แบบองค์รวม (Holistic analysis) การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ว่า สังคมมีพัฒนาการ มีการเคลื่อนไหวและมีการเปลี่ยนแปลง หรืออาจเรียกได้ว่ามี พลวัต (Dynamic) มิใช่เป็นสังคมที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ (Static) เศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นวิเคราะห์ที่ความขัดแย้งและขัดกัน (Conflict and contradiction) เป็นการปฏิเสธเรื่องความสมดุลหรือความราบเรียบของสังคม (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541; กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2550, หน้า 1-7)

การปะทะกันระหว่างสองแนวคิด คือระหว่างการพัฒนาตามข้อเสนอแนะของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือแนวทางทุนนิยม และแนวทางเศรษฐศาสตร์ชุมชน นับเป็นการต่อสู้

* Heterodox หมายถึง กระแสความคิดที่ทำทลายการครอบงำเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและมีความเห็นว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจได้ดีเท่าใดนัก

ทางความคิดและนโยบายที่สำคัญ สาเหตุที่ทำให้เกิดมีการต่อสู้ระหว่างแนวคิดทั้งสองแนว

1. จากการพัฒนาประเทศไทยตามแนวทางทุนนิยม ทำให้เกิดความแตกต่างความเหลื่อมล้ำก่อให้เกิดความแตกต่างในรายได้มากกว่าระหว่างเมืองกับชนบท ความร่ำรวยกระจุกตัวอยู่กับคนเพียงกลุ่มเดียว ความจนกระจายไปทั่วอยู่ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศและอาศัยอยู่ในชนบท 2. สาขาเศรษฐกิจทุนนิยมถูกครอบงำโดยต่างชาติ ด้วยการลงทุนและเทคโนโลยีของต่างชาติ 3. เศรษฐกิจทุนนิยมได้ก่อให้เกิดปัญหาสังคม สิ่งแวดล้อม ประเพณีศีลธรรมครอบครัวและชุมชนอันเป็นสถาบันหลักของไทย 4. การเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยม ผู้คนเริ่มไม่เชื่อการพัฒนาในแนวทางที่ผ่านมาจะนำพาประเทศไปสู่ความเจริญได้ แนวคิดเศรษฐกิจทุนนิยมได้ถูกตั้งข้อสงสัยในความถูกต้อง ทำให้เกิดความสนใจพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านพัฒนาภาคการเกษตรกรรมแทนภาคอุตสาหกรรม ผลิตเพื่อตอบสนองตลาดภายในประเทศมากกว่าการพึ่งพิงตลาดภายนอกตามแนวทางเศรษฐกิจชุมชน (อภิชัย พันธเสน, 2550, หน้า 73-74)

การพัฒนาทางเลือกแบบชุมชนนิยมที่ผ่านมาไม่สามารถทำให้เกิดความสมบูรณ์แก่ประชาชนได้ด้วยสาเหตุสำคัญคือ โครงสร้างอำนาจมีการรวมศูนย์อยู่ที่รัฐและตลาด ขณะเดียวกันชุมชนอยู่ในภาวะสิ้นหวังไร้อำนาจกลไกรัฐและกลไกตลาดเป็นกลไกหลักในการตัดสินใจทิศทางการพัฒนา กลไกชุมชนหายไปทำให้ผลประโยชน์ส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้กลุ่มอิทธิพลของรัฐและตลาด ทำให้ชาวบ้านและชุมชนถูกตัดขาดออกจากกระบวนการพัฒนา ดังนั้นแนวทางการพัฒนาชุมชนที่มีความยั่งยืนจะต้องจัดการแก้ไขปัญหาหลักดังกล่าว และมียุทธศาสตร์การพัฒนาแบบใหม่ที่เน้นการสร้างเศรษฐกิจชุมชน โดยมีชาวบ้านในชุมชนเป็นผู้กำหนดแนวทางและการบริหารจัดการทรัพยากรที่เป็นของชุมชน (อภิชัย พันธเสน, 2550, หน้า 72)

1.1 ความหมายของเศรษฐกิจชุมชน

จากการสำรวจความหมายของเศรษฐกิจชุมชน พบว่ามีนักวิชาการได้ให้ความหมายของแนวคิดได้แก่ ประเวศ วะสี ได้ให้ความหมาย เศรษฐกิจชุมชนหมายถึงเศรษฐกิจวัฒนธรรมเป็นหลักเศรษฐกิจที่คำนึงถึงความเป็นมนุษย์ ผู้คน ประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม สภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งเป็นเศรษฐกิจขั้นพื้นฐานของชุมชนให้มีความสามารถพึ่งตนเองได้ หรือเรียกว่า “เศรษฐกิจขั้นพื้นฐานหรือเศรษฐกิจพึ่งตนเอง”

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา กล่าวว่า เศรษฐกิจชุมชน มีลักษณะสำคัญคือครอบครัวเป็นหน่วยการผลิตแรงงานของสมาชิกของครอบครัวเป็นหน่วยการผลิต แรงงานของครอบครัวเป็นปัจจัยที่สำคัญ ชุมชนจะต้องพึ่งตัวเอง พึ่งกันเองในชุมชนก่อน ค่อยพัฒนาสู่ตลาดมหภาค

มหาตมะ คานธี ได้เสนอแนวคิด 2 ประการ ซึ่งสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชน คือ สวเทศี (Swadeshi) คือจิตวิญญาณในตัวเราซึ่งให้เราจำกัดและรับใช้สิ่งที่อยู่รอบตัวเรา ในด้านทาง เศรษฐกิจเสนอให้ใช้สิ่งของที่สามารถผลิตได้ในชุมชนเพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพของชุมชน ก็จะทำให้หมู่บ้านมีความสามารถพึ่งตนเองได้ มีความพอเพียง แลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่นในสินค้าที่ไม่ได้ผลิตได้ในชุมชน และหลักสวราช (Swaraj) คือหมู่บ้านที่เป็นอิสระมีความสามารถในการปกครองตนเองและการทำการผลิตในหมู่บ้าน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544, หน้า 95-105)

A.V. Chayanov ซึ่งเป็นแนวคิดหนึ่งในรัสเซียที่ว่าเศรษฐกิจของชาวนารัสเซีย ซึ่งเศรษฐกิจประกอบด้วยระบบเกษตรกรรมขนาดย่อมไม่ใช่เศรษฐกิจทุนนิยม ใช้แรงงานในครอบครัว บริโภคในครอบครัวเพื่อให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้ ครอบครัวมีความพอเพียงที่จะผลิตเพื่อเป็นสิ่งที่รับประทานให้มีผลผลิตเพื่อบริโภค (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544, หน้า 134-143)

จากความหมายดังกล่าวผู้วิจัยสรุปว่า เศรษฐกิจชุมชน นั้นหมายถึงการพึ่งพิงตนเอง โดยการใช้ทรัพยากรในชุมชน การให้ความสำคัญกับระบบการผลิตหลักที่เป็นฐานทางเศรษฐกิจของชุมชน ทำให้เศรษฐกิจชุมชนมีความเป็นตัวของตัวเองมีความสามารถในการปรับตัว และชุมชนมีความสามารถอยู่ได้ก่อนที่จะเข้าสู่ระบบตลาดมหภาค

ในช่วงต้นผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นถึงความเป็นมาและความหมายของแนวคิดที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการมองโลกทัศน์แบบเดิมมาเป็นการมองโลกทัศน์และการวิเคราะห์แบบองค์รวมมากขึ้น จะต้องมียุทธศาสตร์การพัฒนาแบบใหม่ที่เน้นการสร้างเศรษฐกิจของชุมชน ชุมชนมีความสามารถในการกำหนดแนวทางและบริหารจัดการระบบที่เป็นของชุมชนเองได้

2. การสังเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

จากการรวบรวมและศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน เพื่อที่จะนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์ชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส จังหวัดระยอง” ผู้วิจัยได้สังเคราะห์แนวทางการศึกษาชุมชน เพื่อทำความเข้าใจกับแนวคิดตลอดทั้งองค์ความรู้ เพื่อเป็นพื้นฐานในการวิจัย ผู้วิจัยได้สังเคราะห์และจำแนก ตามการศึกษาและวิธีวิทยา สามารถสังเคราะห์ได้ ออกเป็น 4 แนวทางด้วยกัน คือ 1. แนวคิดมาร์กซิส 2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน 3. แนวคิดทันสมัย 4. แนวคิดหลังสมัยใหม่ โดยแต่ละแนวทางได้มีวิธีการศึกษาและมุมมองแตกต่างกัน แต่แนวทางการศึกษาดังกล่าวก็มีได้จะหักล้างหรือล้มล้างต่อกัน หากแต่ยังส่งผลต่อกันในการขยายมุมมองและความสามารถในการอธิบายชุมชนอีกด้วย

2.1 การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนตามแนวคิดมาร์กซิส

แนวความคิดของมาร์ก ที่เรียกว่าเป็นวิทยาศาสตร์สังคมมีสาระสำคัญ 2 ประการ คือ ความเชื่อที่ว่า พื้นฐานทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยที่สำคัญของการพัฒนาสังคม และการเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนิดหนึ่ง ไปสู่ระบบสังคมอีกชนิดหนึ่งนั้น ความขัดแย้งภายในของสังคมเป็นปัจจัยหลักในการเปลี่ยนแปลง ความคิดของมาร์ก 2 ประการนี้มีส่วนสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ประกอบกันเป็นทฤษฎีมาร์กซิส

มาร์กได้อธิบายว่าสิ่งสำคัญ 2 ประการที่เกี่ยวกับพื้นฐานทางเศรษฐกิจได้แก่พลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต ซึ่งความสัมพันธ์ทั้ง 2 ส่วนนี้จะต้องอยู่ในลักษณะที่สอดคล้องกัน เมื่อใดที่พลังการผลิตเปลี่ยนแปลงไป และมีความจำเป็นในการผลิตแบบใหม่ แต่ความสัมพันธ์ทางการผลิตยังคงเป็นอยู่อย่างเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ในกรณีดังกล่าวนี้พัฒนาการของสังคมจะเกิดขึ้นไม่ได้ ตราบใดที่ความสัมพันธ์ทางการผลิตไม่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อให้สอดคล้องกับพลังการผลิต

ในประการต่อไป โครงสร้างส่วนบน (Super structure) โครงสร้างทางการเมืองและกฎหมายย่อมขึ้นอยู่กับโครงสร้างส่วนล่าง (Substructure) ซึ่งเป็นโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โครงสร้างส่วนบนทางการเมืองและกฎหมายสัมพันธ์อยู่กับความสำนึกทางสังคม (Social consciousness) และมีอิทธิพลสำคัญในการกำหนดไว้ซึ่งความสำนึกทางสังคม ดังนั้นโครงสร้างทางการเมือง การบริหารกฎหมายซึ่งรวมอยู่ในโครงสร้างส่วนบนจึงมีส่วนสัมพันธ์กับโครงสร้างพื้นฐานส่วนล่างซึ่งเป็นโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ดังนั้น มาร์กจึงสรุปไว้ว่า เมื่อใดที่มีการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ เมื่อนั้นโครงสร้างส่วนบนก็จะถูกกระทบกระเทือนและเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ดังนั้นหากมีการพิจารณาตามทฤษฎีดังกล่าวแล้ว การวิเคราะห์ว่า สังคมมีลักษณะอย่างไร ก็จะต้องพิจารณาว่า “กลุ่มคนใดเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์หรือควบคุมปัจจัยการผลิตที่จำเป็นต่อวิถีการผลิต (Mode of production) และได้รับผลประโยชน์จากการใช้ปัจจัยการผลิตเหล่านี้” มาร์กได้ชี้ให้เห็นได้ว่า ชนชั้นปกครองในยุคต่าง ๆ ซึ่งเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญของวิถีการผลิตในยุคนั้นด้วยเป็นผู้ได้รับประโยชน์ส่วนเกิน (Surplus) ดังกล่าวหรืออีกนัยหนึ่งผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองด้วย มาร์กยกตัวอย่างว่า ในสังคมโบราณที่เป็นสังคมทาส นายทาสเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต นายทาสเป็นชนชั้นปกครองในสังคมศักดินา ขุนนางเจ้าที่ดิน เป็นผู้ควบคุมปัจจัยสำคัญทางการผลิต ขุนนางเจ้าที่ดินเป็นชนชั้นปกครอง ในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ นายทุนเป็นผู้ควบคุมปัจจัยสำคัญทางการผลิต นายทุนเป็นชนชั้นปกครอง

สิ่งที่มาร์กต้องการชี้ให้เห็นก็คือ การที่อิทธิพลและอำนาจทางเศรษฐกิจ นำไปสู่การมีอิทธิพลและอำนาจทางการเมือง การมีอิทธิพล และอำนาจทางเศรษฐกิจ เกิดจากการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในปัจจุบันทางการผลิต

แนวคิดของมาร์กเห็นว่าพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม ภายใต้วิธีการผลิตแบบฟิวทัล ซึ่งเป็นวิธีการผลิตหลักภายในการก่อรูปและเศรษฐกิจก่อนหน้าทุนนิยม ซึ่งระบบเศรษฐกิจส่วนจะอยู่ในการควบคุมของชนชั้นศักดินา ในแนวคิดของมาร์กที่เกี่ยวกับการขยายตัวของระบบทุนนิยม ที่ได้ให้ความสนใจเป็นอย่างมากได้แก่ “การสะสมทุนเบื้องต้น” (Primitive accumulation of capital) ในทฤษฎีของมาร์ก การสะสมทุนเบื้องต้น หมายถึง กระบวนการแยกผู้ผลิตโดยตรงจากการครอบครองเงื่อนไขแห่งแรงงานหรือปัจจัยการผลิตของตนเอง โดยเปลี่ยนปัจจัยยังชีพให้เป็นทุน และเปลี่ยนผู้ผลิตโดยตรงเป็นแรงงานรับจ้าง กระบวนการนี้เป็นประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นก่อนทุนนิยมและเกิดก่อนวิธีการผลิตแบบทุนนิยม และเมื่อวิธีการผลิตแบบทุนนิยมได้หยั่งรากลึกได้แล้วนั้น ทุนไม่เพียงแต่รักษาการแยกผู้ผลิตโดยตรงออกจากปัจจัยการผลิตเท่านั้น แต่ยังผลิตซ้ำแบบขยายการแยกขาดดังกล่าวให้มีขอบเขตกว้างออกไปมากขึ้นเรื่อย ๆ “การแยกผู้ผลิตในภาคเกษตรกรรมหรือชาวนาออกจากที่ดินถือความเป็นรากฐานของกระบวนการนี้ทั้งหมด (Marx, 1979, pp. 874-876 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533, หน้า 19)

แนวคิดหลักพื้นฐานของ คาร์ล มาร์ก อีกแนวคิดหนึ่งคือ โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม/ แบบวิธีการผลิต ซึ่งความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เป็นพื้นฐานของสังคม อันเป็นพื้นฐานของการดำรงชีพ แบบและวิธีการผลิต ประกอบไปด้วย 2 ส่วนที่สำคัญคือ พลังการผลิต หมายถึง กิจกรรมการผลิตของมนุษย์ที่จะใช้เครื่องมือ แรงงานมนุษย์ เครื่องจักร เทคโนโลยี และความสัมพันธ์ทางการผลิต เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถทำการผลิตคนเดียวโดยลำพังได้ ดังนั้น จึงมีโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เกิดขึ้นเป็นกระบวนการผลิต เกณฑ์ที่จะใช้กำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ทางการผลิตของมนุษย์ให้แตกต่างออกไปคือ “ระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิต” ซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคม

ในกระบวนการผลิตนั้นจะต้องทำการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดตัวเอง การผลิตซ้ำในชุมชนระบบเศรษฐกิจชุมชนสามารถดำรงอยู่เป็นแกนหลักของชุมชนได้นั้น จะต้องทำการวิเคราะห์จากจุดยืนการมองที่ “การผลิตซ้ำ” ซึ่งจะต้องมองถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ในชุมชนได้แก่ เศรษฐกิจ การเมืองและอุดมการณ์ ที่บรรจุอยู่ภายในการก่อรูปทางสังคมในฐานะที่มีความสัมพันธ์ต่อกันและทำงานประสานกันอย่างเหนียวแน่นอันก่อให้เกิดการทำหน้าที่ของระบบเพื่อสามารถผลิตซ้ำตัวมันเองให้ดำรงอยู่ต่อไปได้ อย่างน้อยก็ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ภายในการก่อรูปทางสังคมจะ

ประกอบด้วย วิธีการผลิตมากกว่าหนึ่งแบบขึ้นไปดำรงอยู่ร่วมกันและปฏิสัมพันธ์ต่อกัน แต่ละวิธีการผลิตต่างส่งผลกระทบต่อการทำงานของอีกวิธีการผลิตหนึ่ง สำหรับในช่วงที่กำลังเปลี่ยนผ่านนั้นทั้งสองวิธีการผลิตจะถูกผลิตซ้ำต่อไปได้โดยการผลิตซ้ำของวิธีการผลิตหนึ่งจะต้องประสานเข้ากันได้กับเงื่อนไขของวิธีการผลิตหนึ่ง แต่ทั้งสองวิธีการผลิตต่างขัดแย้งกัน ในแง่ที่วิธีการผลิตหนึ่งกำลังเคลื่อนเข้ามาแทนที่วิธีการผลิตหนึ่ง (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533, หน้า 96-97)

กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัตถุ โดยในชีวิตประจำวัน สิ่งที่เราพบเห็นนั้นจะเป็นตัว “วัตถุ” เช่น เสื้อผ้า เครื่องใช้ไฟฟ้า อาหารทะเล ในรูปแบบที่เป็นผลผลิต แต่มาร์ก (Marx) กล่าวว่า เราจะต้องวิเคราะห์ผ่านผลผลิต เหล่านี้เข้าไปให้ถึง “กระบวนการผลิต” เหล่านั้น ระบบสังคมเหล่านั้นได้สร้างมายาคติที่ทำให้เห็นแต่ “ตัวผลผลิต” แต่มองไม่เห็น “กระบวนการผลิต” (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551, หน้า 66)

ในด้านของกระบวนการผลิตแบบเศรษฐกิจการเมือง มิได้จำกัดตัวอยู่ในเรื่อง “ของวัตถุ” เท่านั้น หากแต่จะหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในการผลิตนั้นด้วย กิจกรรมทางด้านการผลิตนั้นจะต้องอยู่ภายใต้กรอบของโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่แต่ละยุคสมัย อย่างเช่น เราจะวิเคราะห์ถึงระบบการแบ่งปันและการบริโภคของผลผลิตทางทะเลกับตลาด ก็จะเป็นความแตกต่างกัน กล่าวคือระบบการแบ่งปันของผลผลิตทางทะเล เช่น ปู ปลา กุ้ง ฯลฯ จะใช้วิธีการแบ่งปันกันแบบที่มีผู้ผลิตคนหนึ่งเป็นผู้รับผิดชอบหาผลผลิตทางทะเลทั้งหมดด้วยการหาคนเดียวแล้วนำมาแบ่งปันกันโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย แต่ในขณะที่ในระบบของตลาด ในระบบแบบนี้ผู้บริโภคแต่ละคนจะต้องทำการผลิตเพื่อนำมาแลกเปลี่ยนทั้งในรูปแบบต่าง ๆ กัน (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551, หน้า 66)

กระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด ในระบบการผลิตแบบทุนนิยมนี้ เนื่องจากทุนจะต้องแสวงหาส่วนเกินการผลิตอยู่ตลอดเวลาจึงจะสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ ดังนั้นในการแสวงหาส่วนเกินของทุนนั้นก็กระทำผ่านกระบวนการผลิต นั่นเอง หรือที่เรียกว่า “มูลค่าส่วนเกิน” ด้วยเหตุดังกล่าวนั้น ระบบทุนจึงต้องผลิตซ้ำสืบทอดตัวเองอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นหลักประกันการดำรงอยู่ของการผลิตแบบทุนนิยมนี้ อาจเกิดขึ้นทั้งในการผลิตซ้ำด้านวัตถุ หรืออาจเกิดขึ้นในการผลิตซ้ำด้านแรงงาน รวมทั้งการผลิตซ้ำด้านความคิด/ จิตสำนึกอุดมการณ์ (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551, หน้า 67)

ในประเด็นสุดท้าย ซึ่งแนวความคิดพื้นฐานของมาร์ก (Marx) ว่า “วัตถุทุกชนิด จำเป็นต้องผ่านกระบวนการผลิต” นั้นต่อมาได้มีการขยายต่อมามากว่า ไม่เพียงแต่วัตถุเท่านั้นที่ต้องมีการผลิต แม้แต่วัฒนธรรม/ อุดมการณ์/ จิตสำนึกก็ต้องผ่านกระบวนการผลิตเช่นเดียวกัน การผลิต

วัฒนธรรมนี้เป็นไปในลักษณะเดียวกับการผลิตวัตถุ กล่าวคือต้องมีวัตถุดิบ มีกรรมวิธีในการผลิต มีผู้ผลิต มีผู้บริโภค มีผลผลิต ฯลฯ เพียงแต่ว่าวัตถุดิบที่นำมาผลิตวัฒนธรรม/ จิตสำนึก/ อุดมการณ์อาจจะแตกต่างไปจากการผลิตวัตถุเท่านั้น (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551, หน้า 67-68)

การศึกษาอธิบายลักษณะทางเศรษฐกิจของสังคมไทยโดยการนำทฤษฎีของมาร์ก มาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ การศึกษาเศรษฐกิจสังคมในช่วงก่อนหน้าระบบทุนนิยมและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มากับการขยายตัวของระบบทุนนิยมที่ปรากฏในการศึกษาของจิตร ภูมิศักดิ์ (2543) โฉมหน้าศักดินาไทย การศึกษาของ ชัยอนันต์ สมุทรวาณิช (2519) ศักดินากับ พัฒนาการของสังคมไทย จักรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ (2527) ศึกษาเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง 2484 และการศึกษาของจักรทิพย์ นาถสุภา (2527) เศรษฐกิจ หมู่บ้านไทยในอดีต

การศึกษาของจิตร ภูมิศักดิ์ ได้เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ในครั้งแรกที่ได้มี ผู้นำทฤษฎีของมาร์ก มาใช้ในการวิเคราะห์ความเป็นมาของสังคมไทย ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบศักดินา ได้ขัดขวางพัฒนาการของทุนนิยมในประเทศไทย และการถูกขูดรีดของชาวบ้านและชนชั้นผู้ใช้ แรงงาน เนื่องจากระบบศักดินา พระมหากษัตริย์และกลุ่มขุนนาง จะเป็นผู้ครอบครองที่ดินและ ขูดรีดมูลค่าส่วนเกินของแรงงาน ในรูปแบบต่าง ๆ ชัยอนันต์ สมุทรวาณิช (2519) ได้นำแนวคิดวิถี การผลิตแบบเอเชียมาอธิบายสังคมและการปกครองของไทย งานของชัยอนันต์ ได้เพิ่มเติมจาก การศึกษาของจิตร ซึ่งสามารถชี้ให้เห็นได้ว่า ระบบศักดินาไทยรวมศูนย์อยู่ในพระมหากษัตริย์มี อำนาจสูงสุดเหนือขุนนางและชาวบ้าน ขุนนางไทยถูกควบคุมด้วยกฎหมายหลายฉบับ เช่น กฎหมายมรดก ทำให้ขาดแรงผลักดันที่จะนำไปสู่วิถีการผลิตและการสะสมทุนเพื่อเข้าสู่ระบบทุน นิยม การรวมศูนย์ของศักดินาไทยทำให้วิวัฒนาการการผลิตและสถาบันล่าช้ามาก และชนชั้น กระฎุมพีไม่เกิดขึ้นภายในระบบเศรษฐกิจ

การศึกษาของจักรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ (2527) ได้ศึกษาตาม แนวคิดของมาร์กซิส พบว่า เศรษฐกิจการเมืองในประเทศไทยภายหลัง พ.ศ. 2398 มีลักษณะ สำคัญคือมีการขูดรีดและมีความล่าช้าในการเปลี่ยนแปลงสถาบัน การขูดรีดส่วนเกินเป็นผลมา จากการครอบครองปัจจัยการผลิตทั้งหมดแบบผูกขาดของเจ้า ขุนนาง และนายทุนชาวจีน มีการ ขูดรีดแบบการใช้แรงงานทาสและแรงงานเกณฑ์อยู่ทั่วไป ภายหลังการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ได้มีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางกฎหมายบ้าง แต่เพื่อประโยชน์บางประการของทุน ตะวันตก การเปลี่ยนแปลงก็มีผลกระทบเพียงไม่มากต่อโครงสร้างความสัมพันธ์ทางการผลิตแท้ ๆ

ของไทย ระบบศักดินาจึงคงอยู่ได้ พร้อมทั้งรักษาลักษณะสำคัญส่วนมากของระบบเอาไว้ได้ด้วยกรรมสิทธิ์ในที่ดิน รายได้จากแรงงานและภาษียังคงกระจุกตัวอยู่ในสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งพัฒนาการในลักษณะนี้ ทำให้ส่วนเกินส่วนใหญ่ถูกดูดกลืนเป็นของนายทุนการค้า เจ้าของที่ดิน และชาวต่างชาติ นั่นคือทำให้ทุนถูกเก็บติดอยู่ในวงหมุนเวียน เป็นอุปสรรคขัดขวางกำเนิดทุนการผลิตอุตสาหกรรม

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2527) ศึกษาและชี้ให้เห็นอีกมุมหนึ่งของเศรษฐกิจที่เป็นของชาวบ้านอย่างแท้จริง พบว่าระบบเศรษฐกิจแบบที่ชาวบ้านทำการผลิตทางเกษตรและหัตถกรรมเพื่อยังชีพเป็นหลัก โดยระบบทุนนิยมที่พัฒนาขึ้นมาจากภายนอกหมู่บ้านและเข้ามาเก็บผลประโยชน์ในหมู่บ้าน รัฐและระบบทุนเข้าไปชูดรีดส่วยโดยตรงจากหมู่บ้าน ทำให้การก่อตัวของชาวบ้านที่จะสะสมทุนจนก้าวเข้าสู่ระบบนายทุนเกิดขึ้นได้ช้าลงหรือไม่สามารถเกิดขึ้นมาได้และยังทำให้กระบวนการแตกตัวทางชนชั้นนั้นยังไม่ปรากฏออกมาอย่างเต็มที่อีกด้วย ในส่วนของทุนนิยมไทยเป็นทุนนิยมที่ไม่เป็นอิสระจากรัฐ เป็นทุนที่พึ่งอำนาจผูกขาดจากรัฐ สามารถเห็นได้จากระบบเจ้านายภาษีอากร ที่รูดส่วนเกินนอกกลไกเศรษฐกิจจากชาวบ้าน

ดังนั้นในการศึกษาในงานดังกล่าวเป็นการศึกษาถึงลักษณะเศรษฐกิจสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไทย ด้วยมุมมองทางทฤษฎีแนวมาร์กซิสต์ ได้อธิบายให้เห็นได้ว่า นับตั้งแต่การทำสนธิเมื่อปี พ.ศ. 2398 เป็นผลทำให้ประเทศไทยได้เข้าสู่ระบบทุนนิยม ระบบทุนนิยมไม่สามารถยืดยาวในชุมชนชนบทของประเทศได้ ทำให้ชนชั้นกลางที่เป็นอิสระเกิดขึ้นได้ยาก การศึกษาของฉัตรทิพย์ ได้อธิบายว่า เศรษฐกิจของหมู่บ้านไทยเป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองและยังคงเป็นรูปแบบสำคัญในทางภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2475

ในยุคที่ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์ผู้ค้นคว้าเป็นนักมานุษยวิทยาและนักประวัติศาสตร์ ดังในงานของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (1984) The partial commercialization of rice production in Northern Thailand (1900-1980) งานของวิทยากร เชียงกูล (2526) การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทย : การศึกษากรณีสังคมเกษตรกรรมภาคกลาง 2503 – 2523 การศึกษาของสุวิทย์ ธีรศาศวัต และคณะ (2528; 2530) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่ พ.ศ. 2475 – 2528 และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน โดยงานดังกล่าวเป็นการศึกษาโดยทฤษฎีมาร์กซิสต์ ด้วยมุมมองของมาร์กซิสต์ว่าชุมชนหมู่บ้านอยู่ในกระบวนการที่จะแตกสลายด้วยการเข้ามาของทุนนิยม จะเกิดกระบวนการแยกชนชั้นขึ้นภายใน

หมู่บ้าน วิถีการผลิตของชุมชนหรือเศรษฐกิจของชุมชนไม่สามารถดำรงอยู่ได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544, หน้า 10 – 11)

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ชาวนาไทยโดยทฤษฎีมาร์กซิสพบว่า กระบวนการแยกตัวเป็นชนชั้นในชนบทไทย ในช่วงกลางทศวรรษที่ 2510 - พ.ศ. 2524 ซึ่งเป็นช่วงที่ไทยได้ขยายตัวการลงทุนและเทคโนโลยีไปสู่เศรษฐกิจในชนบท พบว่า กระบวนการกลายเป็นชนชั้นกรรมมาชีพได้เกิดขึ้นเป็นบางส่วนเท่านั้น ชาวนาสวนใหญ่ยังเป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็ก ทำการผลิตโดยอาศัยแรงงานในครอบครัวและการแลกเปลี่ยนแรงงานแม้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนไป จากสภาพที่เปลี่ยนไปลักษณะความขัดแย้งก็เปลี่ยนไป เช่น ในช่วงที่เปลี่ยนผ่านนั้นเกิดความสัมพันธ์ในรูปแบบที่มีให้ค่าจ้างเป็นเงิน แต่ได้เป็นสัดส่วนของผลผลิตที่เก็บเกี่ยวได้ หรือเรียกกันว่า “จ้างร้อยดอน” ซึ่งเป็นการเอาแรงและเป็นการใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, ม.ป.ป. อ้างถึงใน อนุญญา ภูขงคกุล, 2533, หน้า 262-296) สอดคล้องกับการศึกษาของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยมีฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นผู้นำ พบว่ากระบวนการแตกตัวชนชั้นในชนบทไทยดำเนินไปอย่างล่าช้า ชุมชนดำรงอยู่อย่างคงทน การใช้แรงงานยังมีการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แม้เศรษฐกิจหมู่บ้านประสานเข้ากับเศรษฐกิจตลาดแบบทุนนิยมมาเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้วก็ตาม การพัฒนาเป็นไปอย่างช้ามาก (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544, หน้า 10 – 11)

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชุมชน หมู่บ้าน ตามแนวทางของทฤษฎีมาร์กซิส จะชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของเศรษฐกิจของชุมชนไทยในอดีต หากพิจารณาตามแนวคิดของมาร์ก ซึ่งชี้ให้เห็นได้ว่า ชุมชนมีระบบเศรษฐกิจที่เป็นตัวของตัวเอง ซึ่งระบบเศรษฐกิจพื้นฐานอันต่อเนื่องเป็นความสัมพันธ์พื้นฐานของสังคม และด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวนี้เป็นอุปสรรค ที่มีต่อการพัฒนาของระบบทุนนิยมในไทย และการศึกษาในงานก็ได้ชี้ให้เห็นถึงความล่าช้าของการแตกตัวของชนชั้นในชนบทไทยและการปะทะระหว่างชุมชนหมู่บ้านกับพัฒนาการของขบวนการทุนนิยมของไทย

ดังนั้นผู้วิจัยจะใช้แนวคิดพื้นฐานที่กล่าวมาในข้างต้นของคาร์ล มาร์กมาใช้ศึกษาเพื่อทำการอธิบาย ความสัมพันธ์ทางการผลิต/วิถีการผลิต ที่เป็นของชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส ซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ โครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เป็นพื้นฐานในแบบวิถีการผลิตที่เป็นของชุมชน อันเป็นพื้นฐานของการดำรงชีพที่เป็นของชุมชนได้

2.2 การศึกษาชุมชนตามแนวคิดของวัฒนธรรมชุมชน

การศึกษาชุมชนตามแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย (The Asiatic mode of production)^{*}

จากข้อค้นพบถึงความล่าช้าและอุปสรรคต่อการพัฒนาของระบบทุนนิยมในไทย สำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง เริ่มศึกษาชุมชนหมู่บ้านโดยใช้กรอบแนวมาร์กซิส และได้พยายามที่จะผสมผสานแนวคิดมาร์กซิสกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งจะทำให้มีความเข้าใจถึงพัฒนาการของหมู่บ้านไทยได้ดียิ่งขึ้น โดยใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาพัฒนาการของสังคมมนุษย์ แนวคิดดังกล่าว ถูกนำเสนอโดยคาร์ล มาร์ก ได้สนใจลักษณะของสังคมเอเชียที่แตกต่างไปจากสังคมยุโรป และไม่สามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นทุนนิยมได้ โดยสาระสำคัญของทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย คือการเสนอว่าสังคมเอเชียต่างจากสังคมยุโรปในเอเชียระบบชุมชนบุพกาลดำรงอยู่สืบเนื่อง แต่มีรัฐขึ้นครอบงำบนชุมชนบุพกาล สังคมเอเชียมีเพียง 2 สถาบันคือชุมชนหมู่บ้านและรัฐ

ชุมชนหมู่บ้านในวิถีการผลิตแบบเอเชีย หมู่บ้านประกอบไปด้วยครัวเรือนหลาย ๆ ครัวเรือน อยู่ร่วมกัน โดยแต่ละครัวเรือนสามารถทำการผลิตเพื่อหล่อเลี้ยงตัวเอง จึงทำให้มีความเพียงพอในตัวเองทางเศรษฐกิจโดยแทบไม่ต้องพึ่งพาอาศัยภายนอก แต่ละหมู่บ้านจึงตั้งอยู่เป็นอิสระ ไม่ขึ้นแก่กันและมีการติดต่อน้อยมาก (ภาคพัฒนา ทิพย์ประไพ, 2540, หน้า 53)

ในวิถีการผลิตแบบเอเชียคิด รัฐอ้างว่าตนเป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดครอบงำลงไปบนกรรมสิทธิ์ของชุมชนอีกทีหนึ่ง และการอ้างสิทธิ์ของรัฐนี้นำมาสู่ความชอบธรรมในการดึงดูดส่วนเกินจากหมู่บ้านเพื่อมาหล่อเลี้ยงรัฐ ส่วนเกินที่ถูกดึงมานี้อยู่ในรูปของภาษีที่ชุมชนต้องจ่ายให้กับรัฐ ในขณะเดียวกัน ก็ถือเป็นเสมือนค่าเช่าที่รัฐเรียกเก็บจากชุมชน อันเนื่องมาจากการเข้าไปใช้ที่ของรัฐด้วย ภาษี/ ค่าเช่า (ภาคพัฒนา ทิพย์ประไพ, 2540, หน้า 58)

ภาษี/ ค่าเช่า นี้เป็นส่วนเกินที่รัฐเรียกเก็บจากชุมชน ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในชุมชนหมู่บ้าน รัฐจึงมีความสัมพันธ์โดยตรงกับตัวหัวหน้าหมู่บ้าน เพื่อเป็นช่องทางไปสู่ส่วนเกินจากหมู่บ้านไปสู่รัฐ โดยที่รัฐไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือจัดการการผลิตและการแจกจ่ายในหมู่บ้านเลย หัวหน้าหมู่บ้านจึงมีฐานะพิเศษ คือ การเป็นตัวแทนของหมู่บ้านในสายตาของรัฐ และเป็นตัวแทน

^{*} แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย (The Asiatic Mode of Production) เป็นแนวคิดที่ คาร์ล มาร์ก ได้อธิบายถึงกระบวนการยึดถือของการเปลี่ยนแปลงจากระบบศักดินาไปสู่ระบบทุนนิยมในทวีปเอเชีย ผู้เขียนได้ทำความเข้าใจและนำมากล่าวถึงในส่วนของการพัฒนาการแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เนื่องจากแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย (The Asiatic Mode of Production) ได้นำมาสู่ข้อค้นพบที่สำคัญของสำนักวัฒนธรรมชุมชนในต่อมา

ของการสื่อสารกับรัฐในสายตาของคนในหมู่บ้านไปด้วยพร้อม ๆ กัน (ภักพัฒน์ ทิพย์ประไพ, 2540, หน้า 58-59)

จากในการอธิบายถึงโครงสร้างพื้นฐานการผลิตของหมู่บ้านนั้น คือ ชุมชนหมู่บ้าน แต่ละชุมชนเหล่านี้ที่แตกต่างจากสมัยบุพกาลคือต้องส่งส่วยให้แก่รัฐ โครงสร้างพื้นฐานคือชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งระบบชุมชนในเอเชียมีความแข็งแกร่ง ก่อให้เกิดเป็นอุปสรรคต่อการเกิดระบบทุนนิยม ตามแนวคิดหลักของทฤษฎีมาร์กซิสต์ว่าด้วยวิธีการผลิตแบบเอเชีย กล่าวว่าสังคมเอเชียในระดับรัฐรัฐได้ครอบงำ ทำให้ทุนอิสระเกิดขึ้นได้ยาก และในระดับหมู่บ้านมีแรงยึดเหนี่ยวกันภายในสูงทำให้ไม่มีชนชั้นอิสระที่แตกออกมาจากหมู่บ้านเป็นชนชั้นกรรมกรพี ซึ่งเป็นเหตุทำให้ระบบทุนนิยมเกิดขึ้นได้ยากในวิธีการผลิตแบบเอเชีย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544, หน้า 14-15)

การศึกษาของ ภักพัฒน์ ทิพย์ประไพ เรื่อง แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย ได้ให้ความสนใจถึงการดำรงอยู่ของหมู่บ้านไทยในอดีต ได้ศึกษาเนื้อหาของแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชีย พลังการอธิบายของแนวคิด ฐานะ และบทบาทของหมู่บ้านเพื่อทำความเข้าใจพื้นฐาน ที่ได้สร้างขึ้นมาจากรากฐานความเข้าใจในสังคมไทย ภักพัฒน์ ได้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการฟื้นฟูระบบชุมชนจะต้องวางรากฐานอยู่บนโลกทัศน์สามเรื่อง ภายใต้กรอบการคิดอันเป็นองค์รวม อันเป็นแก่นสารของชุมชน โลกทัศน์เรื่องแรก คือความสอดคล้องกับธรรมชาติคือความสอดคล้องในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติกับวิถีชีวิตของชุมชน โลกทัศน์เรื่องที่สองคือชีวิตชุมชน โดยปรัชญาพื้นฐานของชีวิตชุมชนคือความร่วมมือเพื่อความอยู่รอดของทุกคนร่วมกัน ชีวิตของชุมชนก็คือชีวิตของตัวเอง โลกทัศน์เรื่องที่สาม คือการต่อสู้กับความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียม (ภักพัฒน์ ทิพย์ประไพ, 2540, หน้า 120-122)

ดังนั้นการศึกษาหมู่บ้านด้วยทฤษฎีวิธีการผลิตแบบเอเชียช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทยจากมุมมองของชาวบ้านและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชาวบ้าน และอีกทฤษฎีหนึ่งที่สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในประเทศไทยได้ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้าน คือ ทฤษฎีอนาธิปัตย์นิยม

แนวลัทธิอนาธิปัตย์นิยมเสนอว่า สังคมในอุดมคติคือสังคมที่ปราศจากรัฐ เพราะเห็นว่ารัฐเป็นที่ปกป้องระบบกรรมสิทธิ์เอกชน ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตทั้งของระบบฟิวดัลและระบบทุนนิยม เนื่องจากลัทธิอนาธิปัตย์เริ่มโด่งดังในยุโรปในคริสต์วรรษที่ 19 ซึ่งระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมกำลังเกิดขึ้น โดยพื้นฐานของแนวคิดนี้คือการต่อต้านระบบทุนนิยมมากกว่าระบบฟิวดัล จากข้อค้นพบของชุมชนหมู่บ้านไทยพบว่า ชุมชนหมู่บ้านไทยมีลักษณะตรงกับสังคมอุดมคติของลัทธิอนาธิปัตย์นิยม คุณลักษณะสำคัญของสังคมและวัฒนธรรมไทยเดิมระดับชุมชน

หมู่บ้าน ได้แก่ ความมีอิสระและน้ำใจ คนไทยชอบทำอะไรตามใจ ไม่ชอบการกดขี่บังคับ การใช้ อำนาจและรัฐ ซึ่งโดยลักษณะคนไทยมีน้ำใจช่วยเหลือถือเป็นพี่น้องกัน แบ่งกันอยู่แบ่งกันกินอยู่ รวมกันเป็นชุมชน เรียกว่าบ้าน สังคมและวัฒนธรรมชาวบ้านไทยเป็นอนาธิปไตย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544, หน้า 19-21) โดยจากแนวคิดดังกล่าวในข้างต้นเมื่อสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ได้ลงไปทำการวิจัยชุมชนหมู่บ้านได้มีข้อค้นพบ 2 ประการที่สำคัญคือ

ภายใต้ระบบศักดินาไทยประกอบด้วย 2 ส่วนได้แก่ ส่วนรัฐและส่วนหมู่บ้าน หมู่บ้าน เป็นสถาบันเก่าแก่ที่มีมาก่อนศักดินา ถูกรักษาไว้ในระบบศักดินา หมู่บ้านเป็นอีกระบบหนึ่งที่เป็น ตัวของตัวเอง เป็นลักษณะชุมชนบุพกาล มีลักษณะสังคมและวัฒนธรรมของการช่วยเหลือซึ่งกัน และกัน ชุมชนหมู่บ้านมีน้ำใจที่ดียิ่ง ซึ่งสามารถดำรงอยู่ต่อเนื่องมาโดยตลอดช่วงสมัยศักดินา จนถึงช่วงร่วมสมัย ซึ่งทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียได้ช่วยให้ สำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง อธิบาย ได้ว่าลักษณะที่ดีงามของสังคมไทยถูกเก็บไว้อยู่ในชุมชนหมู่บ้านมาโดยตลอดตั้งแต่บุพกาลดำรง อยู่มาถึงการเป็นสมัยใหม่ ซึ่งเป็นรากฐานในการที่จะอธิบายลักษณะเฉพาะของสังคมและ วัฒนธรรมไทย จนนำไปสู่ข้อเสนอของสำนักวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวทางของการพัฒนา

และอีกประการหนึ่งได้แก่ ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย การที่จะเข้าใจชุมชนหมู่บ้าน จะต้องให้ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ รวมไปถึงการเข้าใจรัฐไทย “และจะต้องปฏิเสธรัฐ อย่างสิ้นเชิง การปฏิเสธรัฐในลักษณะเดิมคือรัฐราชการแบบโบราณอย่างรับผิดชอบ และพร้อมจะ ประกอบรัฐขึ้นมาใหม่ในรูปแบบใหม่” (ภาคพัฒนา ทิพย์ประไพ, 2540; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544, หน้า 17) ดังในคำกล่าวของ ฉัตรทิพย์ ที่ว่า

“การที่เราพัฒนาความคิดและการค้นคว้ามาจากการปฏิเสธรัฐ เราจึงมองเห็นชุมชน กล่าวก่อนหน้าหนึ่งแต่เดิมที่เราไม่เข้าใจชุมชน ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชุมชน เพราะเรายังไม่ได้ ปฏิเสธรัฐอย่างสิ้นเชิง เรายังไม่ได้ปฏิเสธรัฐเพราะเรายังไม่เข้าใจรัฐ ที่เรายังไม่เข้าใจรัฐ ก็เพราะว่า เรายังไม่ได้วิพากษ์รัฐจากจุดยืนของชุมชน”

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้ให้ความสำคัญกับผู้คนในชุมชน และอุดมการณ์ที่ปฏิเสธ รัฐไปพร้อมกันด้วย การศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนซึ่งมีความสำคัญกับการเข้าใจ บทบาท ความชอบธรรมของชุมชนได้อย่างดี

ในการศึกษาของฉัตรทิพย์ นาถสุภา เรื่อง แนวคิดและทฤษฎีเศรษฐกิจชุมชนชาวนา (2541) และเรื่อง แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม (2544) ได้พัฒนา และสร้างขึ้นจาก ทฤษฎีสำนึกองค์การการผลิตของชาวนาของ A.V. Chayanov นักเศรษฐศาสตร์

คนสำคัญชาวรัสเซีย และทฤษฎีสองระบบของ J.H. Boeke นักเศรษฐศาสตร์ชาวดัตช์ในหมู่เกาะอินเดี้อยู่ตะวันออก (อินโดนีเซียในปัจจุบัน) สมัยเป็นอาณานิคมของเนเธอร์แลนด์

บทความเรื่อง “Dualistic economic” ของ J.H.Boeke เห็นว่า ในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มีการปะทะกันของทั้งสองระบบสังคมที่แตกต่างกันมาก ระบบทุนนิยมตะวันตกปะทะกับระบบก่อนทุนนิยมโดยไม่สามารถแทรกตัวฝังรากอยู่ในระบบก่อนทุนนิยมได้ ระบบดังกล่าวไม่ใช่สภาวะชั่วคราว แต่เป็นสภาวะที่ดำรงอยู่ตลอดไป ระบบก่อนทุนนิยมเป็นระบบที่มีกำเนิดเป็นของตัวเองอยู่ก่อนคือระบบเศรษฐกิจหมู่บ้าน ระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านมีความต้องการจำกัดการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพ ครอบครัวเป็นหน่วยการผลิต การแลกเปลี่ยนมีจำกัด ไม่มีจิตใจค้ากำไร หรืออยากแข่งขัน ทำธุรกิจ หรือสะสมทุน ทำอุตสาหกรรมด้วย

A.V. Chayanov นักเศรษฐศาสตร์ชาวรัสเซีย ได้อธิบายว่า เศรษฐกิจชาวนาเป็นวิถีการผลิตของตัวเอง อยู่ได้ด้วยตัวเอง พอเพียงในตัวเอง พึ่งตัวเองได้ เพราะเป็นเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องอยู่กับธรรมชาติ และองค์ประกอบทางชีวะของครอบครัวคือแรงงานในครัวเรือน มากกว่าที่จะเกี่ยวข้องกับสังคม ชาวนาโดยปกติได้มีปัจจัยการผลิตและมีแรงงานในครัวเรือนอยู่แล้ว ทำให้ชาวนาสามารถประกอบทรัพยากรและแรงงานขึ้นเป็นผลผลิตได้ด้วยตัวเองโดยอิสระ โดยจุดมุ่งหมายการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองและสมาชิกในครอบครัว มิใช่เพื่อขายทำกำไร เป็นการทำการหากินของครอบครัว ชาวนาจึงสามารถปรับการใช้แรงงานที่ตนมีอยู่เพื่อให้เกิดความพอเพียงได้ หากยังผลิตไม่เพียงพอก็ใช้แรงงานให้เข้มข้นขึ้น ขยันมากขึ้น ก็จะผลิตได้พอเพียง เนื่องจากไม่ได้จ้างแรงงาน จึงไม่มีการขาดทุนหรือล้มละลายในแบบเศรษฐกิจระบบทุน แม้ชาวนาจะติดต่อบริษัททุนก็ไม่จำเป็นต้องเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุน เพียงแต่ส่งแรงงานเข้าไปหารายได้ที่เป็นตัวเงินเป็นครั้งคราว โดยเปรียบเทียบผลจากการใช้แรงงานผลิตในครัวเรือน และการส่งแรงงานออกไปค้าขายหรือรับจ้าง แต่จุดมุ่งหมายก็เพื่อนำผลได้มาบริโภคให้เกิดความพอเพียงของครอบครัว ยังคงรักษาเศรษฐกิจแบบชาวนาเอาไว้ คือ การบริโภคภายในครอบครัวเป็นตัวกำหนดปริมาณการผลิต ตลาดเป็นเพียงแหล่งหารายได้เพิ่มเติม เศรษฐกิจชาวนาเป็นระบบเศรษฐกิจอีกชนิดหนึ่งที่อยู่คู่ขนานกับระบบศักดินาและระบบทุนนิยมก็ได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544, หน้า 30-32)

จากการศึกษางานในข้างต้นได้นำมาสู่ข้อสรุปเพื่ออธิบายทำความเข้าใจเศรษฐกิจชุมชนที่อยู่คู่ขนานกับเศรษฐกิจระบบทุนนิยมหรือเรียกได้ว่าเป็นเศรษฐกิจสองระบบ ซึ่งได้พัฒนามาจากทฤษฎีองค์การการผลิตชาวนาของ A.V. Chayanov ได้อธิบายว่า เศรษฐกิจชาวนาเป็นวิถีการผลิตของตัวเอง อยู่ได้ด้วยตัวเอง พอเพียงในตัวเอง พึ่งตัวเองได้ เพราะเป็นเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องอยู่กับธรรมชาติ และองค์ประกอบของครอบครัวได้แก่แรงงานในครัวเรือนมากกว่าที่

จะเกี่ยวข้องกับสังคม แม้ชาวนาติดต่อกับระบบทุนก็ไม่จำเป็นต้องเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุน และเศรษฐกิจชาวนาเป็นระบบเศรษฐกิจอีกเศรษฐกิจหนึ่งที่อยู่คู่ชานานกับระบบศักดินาหรือเศรษฐกิจระบบทุนนิยม

การศึกษาวิจัยของ กัญญา ลีลาสัย (2544) เรื่อง ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท เป็นโครงการวิจัยภายใต้การสนับสนุนของ สกว. โดยมีฉัตรทิพย์เป็นหัวหน้าคณะ ได้ทำการศึกษาชุมชนหมู่บ้านไทในจีน อินเดีย พม่า เวียดนาม และลาว พบว่า วัฒนธรรมของชาติไทยนี้ประกอบไปด้วยวัฒนธรรมของชุมชนที่มีอยู่อย่างหลากหลายที่ดำรงอยู่ในประเทศไทยนี้ ชุมชนหมู่บ้านไทเป็นระบบสังคมและมีวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง มีความคงทนดำรงอยู่ช้ามกาลเวลา มีเสถียรภาพ อีกทั้งยังมีเครือข่ายทางวัฒนธรรมกว้างขวางเป็นระบบใหญ่ เชื่อมโยงหลายชนชาติตอนบนเข้าด้วยกัน หมู่บ้านชาวไทยมีความเป็นชุมชนเข้มข้น ความมีน้ำใจเป็นวัฒนธรรมที่พิเศษ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของวัฒนธรรมไทย ชุมชนหมู่บ้านไทเป็นวิถีการผลิตและมีวัฒนธรรมอุดมการณ์เป็นของตนเอง ชุมชนหมู่บ้านรักษาความช่วยเหลือและน้ำใจระหว่างสมาชิกของชุมชนไว้ได้ เพราะฉะนั้นการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนและสถาบันชุมชนอย่างเหนียวแน่นในสังคมไทย คือการมีจิตใจและสถาบันแบบบุพการอยู่ฐานรากของระบบเศรษฐกิจและการเมือง การศึกษาของพรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2546) เรื่อง ชุมชนหมู่บ้านที่ลุ่มน้ำขาน จังหวัดเชียงใหม่ ได้อธิบายว่าชุมชนหมู่บ้านแห่งลุ่มน้ำขาน ต่างก็ได้เกาะโยงกันเป็นระบบแต่ละชุมชน เกิดเป็นเครือข่ายชุมชนหมู่บ้าน มีระบบกลไกเป็นของตัวเอง ทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับลุ่มน้ำในหลาย ๆ ชุมชนสร้างระบบการจัดการสันติสุขทรัพยากรน้ำของเครือข่ายเอง คือทำระบบเหมืองฝายและทำนบเอง จัดสรรแรงงานของเครือข่ายเพื่องานชลประทาน มีตลาดภายในของเครือข่ายเป็นการแลกเปลี่ยนเป็นการผลิตแบบยังชีพมิใช่เพื่อการค้าและหวังผลกำไร เกิดเป็นกลไกของเครือข่าย โดยมีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเป็นเครื่องเกี่ยวรัด ผูกโยงเป็นความสัมพันธ์ซึ่งงานชิ้นดังกล่าวได้ช่วยให้สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองพัฒนาขึ้นมาสู่ข้อเสนอทฤษฎีสองระบบ คือเสนอทฤษฎีว่าเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยมีสองระบบคือระบบชุมชนและระบบทุนซึ่งเป็นเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ในลักษณะที่คู่ชานานในชุมชนและนอกชุมชน

ในงานการวิจัยชุด "เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย" ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งผลการวิจัยนำมาตีพิมพ์เป็นหนังสือรวม 17 เล่ม โดยเป็นการศึกษาวิจัยทุกภาคทั่วประเทศ ได้มีข้อค้นพบว่า 3 ประการคือ (มณีมัย ทองอยู่, 2546, หน้า 7-21)

1. เศรษฐกิจไทยประกอบไปด้วยเศรษฐกิจสองระบบคือเศรษฐกิจระบบชุมชนและเศรษฐกิจระบบทุนนิยม งานวิจัยชุดนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นวิถีชีวิตการทำมาหากินของผู้คนส่วนใหญ่ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการทำมาหากินเพื่อการดำรงอยู่ของครอบครัวและชุมชน การผลิตส่วนใหญ่เพื่อการบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก หรือทำการผลิตเพื่อขายแต่ก็นำเงินมาใช้จ่ายในครอบครัวเพื่อให้ครอบครัวมีความสามารถในการดำรงชีพได้ วิธีการผลิตหลักเป็นผู้ผลิตขนาดเล็กอิสระใช้แรงงานสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะใช้แรงงานครอบครัวนับบนที่ดินเพื่อให้เกิดเป็นเป็นผลทางการผลิตเพื่อเลี้ยงครอบครัวหรือการทำกิจกรรมการค้าหรือบริการย่อยหรือส่งสมาชิกออกไปขายแรงงาน เพื่อเป็นแนวทางหนึ่งในการหารายได้ของครอบครัวที่อยู่ในชนบท ซึ่งมีไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนอาชีพอย่างถาวร และต้องส่งเงินกลับเพื่อจุนเจือครอบครัวที่ทำการเกษตรอยู่ด้วยในชนบทได้

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบที่อยู่ในพื้นที่ของ ระบบเครือญาติ สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือและ ความเอื้ออาทรต่อกันและกัน เป็น การแลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียงมิใช่เป็นการแข่งขันเพื่อเอาวัดเอาเปรียบกัน

2. การแปรรูปของระบบเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นกระบวนการที่มีความยืดเยื้อสูง ใช้เวลานาน ซึ่งการศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง พบว่าภาคกลางเป็นการผลิตข้าวเพื่อยังชีพหากเหลือจากการบริโภคจึงขาย ไม่มีการใช้แรงงานรับจ้าง ชุมชนหมู่บ้านเป็นแบบเลี้ยงตนเองดำรงอยู่มาต่อเนื่องมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 และในช่วงทศวรรษ 2520 ทางสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ทำการศึกษาที่หมู่บ้านพบว่า รัฐและทุนเป็นสิ่งแปลกปลอม ชาวบ้านถูกดึงเข้าสู่ระบบทุนนิยม ขณะเดียวกันชาวบ้านได้ต่อสู้เพื่อรักษาสถาบันชุมชนหมู่บ้าน ก่อให้กลายเป็นความหนืดตัวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน ซึ่งเป็นภาพที่ให้การอธิบายถึงการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะพิเศษของหมู่บ้านไทย และในอีกด้านหนึ่งของการวิจัยที่มีข้อค้นพบถึงการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่ายชุมชน ซึ่งพบว่ามีเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนมากมายระหว่างชุมชน อัตราการแลกเปลี่ยนขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้แลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนคือความพอเพียง มิใช่กำไรในกฎแห่งระบบทุนนิยม การวิจัยชุด “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ได้ทำการสรุปในทางทฤษฎีว่า หมู่บ้านไทยเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมระบบหนึ่งของตัวเอง คือทำให้ครอบครัวมีความพอเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตซ้ำในตัวเองได้ใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก มีน้ำใจและความเอื้ออาทร ระบบเครือญาติ เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกัน

ในส่วนต่าง ๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต ระบบกรรมสิทธิ์ไม่มีความเป็นส่วนตัว ในบางกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรและผลผลิต ลักษณะพิเศษของหมู่บ้านไทยที่ได้ค้นพบทั้งหมดคือ หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มแข็งและดำรงอยู่สืบเนื่องมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน หมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมอิสระระบบหนึ่งของตัวเอง หมู่บ้านมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนช่วยเหลือกัน และวัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมกลางโดยสมัครใจของชนชาติในท้องถิ่นและดินแดนไทย

3. ข้อเสนอของทางสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนที่มีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนหลักของสังคมและวัฒนธรรมไทยเป็นสถาบันที่เกี่ยวข้องกับคนไทยมากที่สุด การพัฒนาประเทศจะต้องพัฒนาที่ระบบใหญ่ที่สุดของผู้คนได้แก่ระบบชุมชน เนื่องจากข้อค้นพบจากผลการวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ได้ค้นพบว่าความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ วัฒนธรรมหรือประสบการณ์ประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การพัฒนาระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็งจะต้องเป็นการพัฒนาในระดับท้องถิ่นก่อนค่อยขยายสู่ระดับมหภาค และจะต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกัน เกิดจากการมีส่วนร่วมกันของชาวบ้านที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น

จากการทบทวนการศึกษาในช่วงต้นพบว่าพัฒนาการการศึกษาของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง จะชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเข้าสู่ระบบทุนนิยมที่ค่อนข้างหนีตัว ชุมชนและครอบครัวสามารถทำการผลิตซ้ำได้ด้วยตัวเองบนฐานทรัพยากรทางธรรมชาติและความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตโดยใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก เป็นการผลิตเพื่อการดำรงชีพและเลี้ยงครอบครัว หรือในบางครั้งส่งสมาชิกในครอบครัวออกไปขายแรงงาน เพื่อเป็นแนวทางหนึ่งในการหารายได้ของครอบครัวโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชุมชนและครอบครัวสามารถทำการผลิตซ้ำทางผลผลิตเพื่อการยังชีพได้

ผู้วิจัยได้พยายามทำความเข้าใจต่อข้อจำกัดของการศึกษาตามแนวคิดของสำนักวัฒนธรรมชุมชนที่มีโลกทัศน์ในการมอง “วัฒนธรรม” ที่ค่อนข้างสถิต โดยการศึกษาเฉพาะมิติทางเศรษฐกิจชุมชน เพราะจะทำให้เข้าใจชุมชนได้อย่างละเอียดมากขึ้น แต่โดยความจริงแล้วนั้นชุมชน จะต้องปะทะทั้งกระแสทุนนิยมที่เข้มข้นและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่แทรกซึมไปทั่วของรัฐด้วย ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้จึงทำให้ประเด็นที่สำนักวัฒนธรรมชุมชนสนใจที่จะศึกษาคือ ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคม

2.3 การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนตามแนวคิดทันสมัย

การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนตามแนวคิดของความทันสมัย การพัฒนาประเทศไทยได้เริ่มต้นอย่างจริงจังภายหลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 ภายใต้การแนะนำของสหรัฐอเมริกา โดยได้ยอมรับเงื่อนไขให้คณะผู้แทนธนาคารโลกมาทำการสำรวจสถานะเศรษฐกิจของไทย คณะผู้แทนได้เข้ามาและได้เสนอผลการวิจัยทั้งข้อเสนอแนะในการพัฒนาประเทศไทยในด้านต่าง ๆ

แนวคิดการวางแผนจากส่วนกลางหรือจากบนลงล่าง (Top down planning) ได้ถูกนำมาใช้และได้มีการจัดทำแผนที่ชี้ชื่อว่าแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) โดยรับแนวคิดด้านการเจริญเติบโต (Growth concept) ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเศรษฐกิจโลกในเวลานั้นเป็นอย่างมาก จึงทำให้ความหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจ อันมีนัยว่าถ้าประเทศไทยสามารถเพิ่มอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้ ก็สามารถทะยานไปสู่ “ความทันสมัย” (Modernization) เมื่อก้าวไปถึงจุดนั้นประโยชน์ที่ได้รับจากการพัฒนาในขั้นความทันสมัยจะกระจายไปสู่คนและสังคมทั้งหมด กระบวนการดังกล่าว “การพัฒนาด้วยการสร้างความเจริญเติบโต” (ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์, 2544, หน้า 12-14)

ภายใต้การพัฒนาของรัฐในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก ๆ จากมุมมองของรัฐที่มองว่าชาวบ้านในท้องถิ่นชนบทนั้นโง่เขลา ยากจน ไร้วัฒนธรรม ถูกเอารัดเอาเปรียบ ด้อยโอกาส รายได้ต่ำ ไร้การศึกษา ชุมชนจึงไม่มีศักยภาพหรือพลังในตัวเองในการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงตนเองให้ดีขึ้นจากภายใน แต่ต้องอาศัยจากรัฐไปช่วยโอบอุ้มและผลักดันการเปลี่ยนแปลง ภาพของชุมชนจึงเป็นภาพของชุมชนซึ่งเป็นภาพของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ในเขตบริเวณที่ห่างไกลความเจริญที่ “หยุดนิ่ง” และ “ล้าหลัง” เพราะตกอยู่ในวัฏจักรแห่งความด้อยพัฒนา (Underdevelopment) “โง่ จน เจ็บ” (ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์, 2544, หน้า 15)

การพัฒนาชุมชนจึงเป็นการอ้างความชอบธรรมโดยรัฐในการที่จะเข้าไปควบคุมพื้นที่เพื่อจัดการให้มีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ดังในการศึกษาและเอกสารการทำงานของหน่วยงานจากภาครัฐเหล่านี้เป็นต้น การศึกษาของธนาคารโลก (2525) เรื่อง ความก้าวหน้าและกลยุทธ์ของการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศไทย ได้ชี้ให้เห็นว่าการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจของประเทศไทย ในช่วงแผนพัฒนาที่ 1-4 ได้ช่วยให้เศรษฐกิจของไทยได้ก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศได้ช่วยให้ความแตกต่างของรายได้ลดลงทั้งคนที่อยู่ในชุมชนเมืองและในภาคชนบท รวมไปถึงสัดส่วนของคนจนในประเทศก็ลดลงไปด้วย และในการศึกษาดังกล่าวก็ได้อธิบายให้เห็นถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจ ทั้งในภาคเกษตรกรรมและ

ภาคอุตสาหกรรม และการลงทุนของคนในประเทศและต่างประเทศด้วย ซึ่งงานการศึกษาเหล่านี้ ส่วนใหญ่จะอธิบายด้วยแนวคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

ในการวิจัยของ อุดม ทุมโฆสิต เรื่อง การประเมินผลการพัฒนาอาชีพเศรษฐกิจและสังคมที่มีต่อประชาชนต่างท้องที่และอาชีพ: กรณีภาคเหนือ ซึ่งในการศึกษาดังกล่าวต้องการศึกษาว่า การพัฒนานโยบายในแผนพัฒนาฉบับที่ 7 ตามแนวทางของรัฐจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนในชนบทและสามารถทำได้บรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่? งานวิจัยชิ้นนี้ได้ศึกษาตามแนวทางของกระแสหลัก ผลการวิจัยพบว่า ผลจากการพัฒนาด้านการเพิ่มรายได้แก่ชนบทประสบผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ แต่ยังคงมีปัญหาในเรื่องของการกระจายรายได้และความเหลื่อมล้ำระหว่างรายได้ และปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ นโยบายของรัฐในการกระจายรายได้ไม่มีความชัดเจน พื้นฐานทางด้านครอบครัวมีความแตกต่างกันทำให้เกิดความสามารถที่จะรับประโยชน์จากนโยบายของภาครัฐแตกต่างกัน และความแตกต่างของโครงการในการพัฒนาชุมชนชนบทแตกต่างกันและครอบครัวแตกต่างกัน ทำให้เกิดการเข้าถึงนโยบายที่แตกต่างกันไปด้วย

การศึกษาดังกล่าวในช่วงต้นส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาตามแนวทางของภาครัฐและตามแนวทางของการพัฒนากระแสหลัก ดังนั้นวิธีการศึกษาจะถูกผูกติดอยู่กับการศึกษาที่เป็นวิทยาศาสตร์ มีเหตุผลและสามารถอธิบายได้ด้วยตัวเลข ซึ่งตามแนวทางดังกล่าวจะทำให้มิติในการมองชุมชนแบบหยุดนิ่งไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีพลวัต จะต้องได้รับการพัฒนาตามแนวทางของรัฐและระบบกลไกแบบตลาดเท่านั้น

2.4 การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในมิติทางวัฒนธรรม

การศึกษาชุมชนในมิติทางวัฒนธรรม ได้พยายามก้าวข้ามต่อการอธิบายชุมชนด้วยการมองชุมชนที่มีได้้อย่างโดดเดี่ยวและลำพัง ดังนั้นวิธีการอธิบายตามแนวทางดังกล่าวนี้จะมิได้มองในมิติทางด้านเศรษฐกิจที่เป็นของชุมชนเพียงอย่างเดียว ยังได้ขยายถึงในเรื่องของอำนาจ การต่อรอง ความขัดแย้งอีกด้วย การศึกษาตามแนวทางนี้ได้ถูกตีความ และวิเคราะห์ แตกต่างออกไปตามทัศนะ จุดยืน และมุมมองที่ต่างกัน วิธีการวิเคราะห์ที่ได้รับความนิยมและได้รับความสนใจอย่างมากในทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยวิธีการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse analysis) ซึ่งเป็นอิทธิพลแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) โดยตรง ดังที่นักคิดหลังสมัยใหม่ได้กล่าวไว้ว่า “ความรู้ทุกอย่างล้วนเป็นวาทกรรม” (ณัฐพงศ์ จิตนิรัตน์, 2544, หน้า 8; ยงยุทธ ชูแว่น, 2551, หน้า 177-180)

การศึกษาตามแนวทางดังกล่าวมีบทบาทมากขึ้นทั้งในและนอกแวดวงการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาสังคมศาสตร์ โดยตั้งข้อสังเกตถึงยุคหลังสมัยใหม่ที่กำลังจะเข้ามาแทน

สมัยใหม่ จากลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม โดยเห็นว่าลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม ในปัจจุบันกำลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญจากยุคสมัยใหม่ เช่น ลักษณะเศรษฐกิจที่กำลังเข้าสู่เศรษฐกิจบริโภคนิยมแบบมวลชน ความเป็นสังคมข่าวสารสังคมที่มี “สัญญาณ” (Sign) หนึ่งจะเป็นตัวแทนของอีกสัญญาณหนึ่ง โดยที่ขาดความเชื่อมโยงกับโลกของความเป็นจริง เป็นยุคของการสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์สามารถตัดข้ามพื้นที่ทางกายภาพจะเข้ามาแทนที่ “ชุมชน” เป็นยุคที่ปัจเจกชนสูญเสียอัตลักษณ์ของตนเนื่องจากสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว (ธีระภักตรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2553, หน้า 489-490)

แนวคิดหลังสมัยใหม่ดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางและหลากหลาย ไม่สามารถที่จะคำนึงถึง เป็นหนึ่งเดียวกันได้ นักคิดคนสำคัญต่างก็เสนอทฤษฎี แนวคิดที่แตกต่างกันออกไป แต่ก็พอจะสรุปลักษณะร่วมสำคัญ ๆ ของแนวคิดได้ดังนี้ ประการที่หนึ่ง ปฏิเสธสากลนิยม (Against totalism/ Again universalism) แนวคิดหลังสมัยใหม่ปฏิเสธแนวคิดทฤษฎีที่เชื่อมั่นว่าสามารถอธิบายโลก/สรรพสิ่ง ได้อย่างครอบคลุมตามแนวคิดของยุคหลังสมัยใหม่อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากยุคแสงสว่างทางปัญญา (Enlightenment) ที่ยกย่องความเป็นองค์ประธาน (subject) ของมนุษย์ เกิดการตั้งคำถามต่อการเสนอภาพตัวแทน (Representation) ที่มีความเชื่อพื้นฐานว่าสามารถเขียนอธิบายโลกได้ดังกระจกสะท้อนความจริง หรือการทำให้ความจริงได้ปรากฏขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง แนวคิดหลังสมัยใหม่จึงมองว่าการเสนอภาพตัวแทนจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะการเสนอภาพตัวแทนหนึ่ง ๆ ต้องอาศัย/ ขึ้นกับภาพตัวแทนอื่น ดังนั้นการเสนอภาพตัวแทนจึงไม่ใช่เป็นการสะท้อนความจริงประการใด แต่กลับเป็นการแสดงออกถึงความต้องการที่จะครอบงำอุดมการณ์ ประการที่สอง ปฏิเสธจุดมุ่งหมายทางสังคม (Against teleology) แนวคิดหลังสมัยใหม่จะปฏิเสธความคิด ที่เชื่อว่าสังคมมีการเคลื่อนตัวไปอย่างมีจุดมุ่งหมายตามวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งการตั้งข้อสงสัยในแนว ทฤษฎีต่าง ๆ ที่เชื่อว่าสามารถอธิบายและทำความเข้าใจโลกและจักรวาลได้ และสามารถดัดแปลง จัดการ ควบคุมให้สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นไปในทิศทางที่ มุ่งตอบสนองต่อความต้องการและความก้าวหน้าของมนุษย์ และประการที่สาม ปฏิเสธสังคมอุดมคติ (Against utopia) นักคิดหลังสมัยใหม่จะตั้งข้อสงสัยต่อสังคมอุดมคติ เพราะว่ามันมนุษย์มีความศรัทธาต่อความก้าวหน้าวิวัฒนาการทางสังคม ความศักดิ์สิทธิ์ และอุดมคติ การมุ่งมั่นในจุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์เพื่อสร้างสังคมอุดมคติจึงก่อให้เกิดสงคราม และความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ ในระยะเวลาที่ผ่านมา จากลักษณะดังกล่าวในช่วงต้นสามารถกล่าวได้ว่าแนวคิดหลังสมัยใหม่ก็คือ การต่อต้านและปฏิเสธระบบหรือสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ใน

สังคมอันเป็นผลผลิตของยุคสมัยใหม่ (Modernity) ไม่ว่าจะเป็นระดับสถาบัน และ/ หรือระบบคิด (ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2553, หน้า 490-491)

ดังนั้นการศึกษาและการวิเคราะห์เกี่ยวกับชุมชนตามแนวคิดหลังสมัยใหม่จึงให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์วาทกรรม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดของ มิเชล ฟูโก้ (Michel Foucault) ซึ่งเป็นนักคิดคนสำคัญของกระแสความคิดหลังสมัยใหม่ โดย ฟูโก้ เห็นว่า ทุกสิ่งในโลกนี้ดำรงอยู่ได้ด้วยการ ยึด/ อ้างจากสิ่งอื่นที่ปรากฏออกมาในฐานะบริบทโดยรอบของสิ่งนั้น ไม่มีสิ่งใดที่เป็นความจริงสูงสุดมีเพียงความจริงที่ถูกต้องภายในระยะเวลาหนึ่งที่ต้องอ้างอิงจากสิ่งอื่นเท่านั้น ความจริงที่เคยยึดถือกันอยู่ในปัจจุบัน จึงไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่นอกและรอบคอบการค้นพบเท่านั้น หากแต่เป็นเรื่องของระบอบ (Regime) ที่จะทำหน้าที่ในการผลิต สร้าง วาง กฎเกณฑ์ รวมไปถึงการให้ความหมายกับความจริงในแต่ละสังคม วาทกรรมจึงเป็นระบบและกระบวนการในการสร้าง/ ผลิต (Constitute) และอัตลักษณ์ (Identity) และความหมาย (Significance) ให้กับสิ่งต่าง ๆ ในสังคมและทำหน้าที่ในการตรึงสิ่งที่สร้างให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับแก่สังคมในวงกว้าง ผ่านการปฏิบัติการของวาทกรรม และในขณะเดียวกันก็ยังทำหน้าที่เก็บกด/ ปิดกั้นมิให้อัตลักษณ์ และความหมายของบางอย่างเกิดขึ้นด้วย (ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2553, หน้า 491)

การวิเคราะห์วาทกรรมจึงอยู่ที่การพิจารณาถึงกระบวนการใด ๆ ที่ทำให้สิ่งต่าง ๆ ในสังคมถูกทำให้กลายเป็นวัตถุเพื่อศึกษาของวาทกรรมหรือการศึกษาปฏิบัติการของวาทกรรม ซึ่งปฏิบัติการของวาทกรรมนั้นมีวิธีการที่สำคัญ 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง วาทกรรมหลักจะมีการปฏิบัติการของวาทกรรมหลักเพื่อกีดกันวาทกรรมอื่น (Exclusion) กระบวนการกีดกันจึงเป็นการทำให้วาทกรรมชุดหนึ่งสามารถสถาปนาอำนาจในการสร้างความจริงและความหมายขึ้นมาผ่านสถาบัน ระเบียบ ประเพณีและค่านิยมต่าง ๆ ในสังคม ประการที่สอง วาทกรรมจะมีกระบวนการในการจำกัดและควบคุมวาทกรรมอื่น (Controlling and delimiting) และทำให้วาทกรรมอื่นหมดความชอบธรรม และประการสุดท้าย วาทกรรมจะสร้างความชอบธรรมในการดำรงอยู่ของตนในสังคมผ่านกระบวนการหลักในสังคมที่จะให้เกิดการยอมรับ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการศึกษาวาทกรรมนั้นจะมีส่วนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับแนวคิดของอำนาจ แต่มิใช่เป็นอำนาจที่แสดงออกในรูปของความรุนแรง หากแต่เป็นอำนาจที่ถูกสร้างขึ้นและแสดงออกในนามของความรู้ (Knowledge) (ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2553, หน้า 492)

ดังนั้นในการศึกษาสังคมชนบท จะให้ความสำคัญกับความยืดหยุ่นเปลี่ยนแปลงและความซับซ้อนของอัตลักษณ์ ซึ่งมีประเด็นที่สำคัญต่อการทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยง

ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น ความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นเงื่อนไขพื้นฐานในการทำความเข้าใจกับพลวัตและความซับซ้อนที่เพิ่มขึ้นในสังคมชนบท การมองสังคมชนบทในฐานะเป็นผู้จัดการทรัพยากร พันธุกรรมและผู้อนุรักษัธรรมชาติแวดล้อมและการมองสังคมชนบทในฐานะเป็นสังคมเรียนรู้ ที่จะช่วยให้สามารถเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นและดำเนินไปตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน การนำเสนอเรื่องราวของชาวบ้านในชนบทในฐานะผู้ปกป้องและเป็นผู้จัดการทรัพยากร ซึ่งจะทำให้สามารถเข้าใจและเรียนรู้วิถีชีวิตของชาวบ้านได้ดีขึ้น (ยศ สันตสมบัติ, 2546, หน้า 31-32)

การศึกษาเศรษฐกิจ สังคมของชุมชนที่ได้อธิบายถึงการเข้าสู่การผลิตเพื่อขายควบคู่ไปกับระบบการผลิตแบบยังชีพ มีการผลิตเพื่อการค้าที่เข้มข้นมากขึ้น มีการขยายพื้นที่ทำการเกษตรและการนำเอาเครื่องจักรใหม่ ๆ เช่น รถไถเดินตาม เข้ามาแทนที่แรงงานสัตว์และเครื่องมือทางการเกษตรแบบดั้งเดิม การเข้าสู่ของระบบการค้าและการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำลายระบบความสัมพันธ์พื้นฐานของชนบท เช่น ความเป็นเครือญาติ ระบบแลกเปลี่ยนแรงงาน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ก่อให้เกิดการแตกตัวทางชนชั้น เกษตรกรรายย่อยเริ่มถูกบีบขายที่ดินของตนเข้าสู่ระบบแรงงาน ขณะที่เกษตรกรที่อยู่ในตำแหน่งสถานะที่ดีกว่าสามารถสะสมทุนก้าวเข้าสู่การเป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่ได้ คำอธิบายดังกล่าวได้ถูกท้าทายว่า โครงสร้างที่วางอยู่บนหลักการของการประกอบการเพื่อยังชีพ และความสัมพันธ์ทางสังคมมิได้เป็นหลักประกันทางความมั่นคงเพื่อยังชีพแต่อย่างใด กลับเป็นระบบอุปถัมภ์เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวของกลุ่มชนชั้นนำหรือคนรวยในชุมชน จึงมีการเสนอว่าระบบตลาดจะช่วยปลดปล่อยเกษตรกรออกจากการควบคุมของชนชั้นนำในชุมชนและเปิดโอกาสให้ชาวนาสามารถดำเนินกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจของตนเองได้ (ยศ สันตสมบัติ, 2546, หน้า 10-11)

การขยายตัวของระบบตลาดและเทคโนโลยีทางการผลิตทำให้ชุมชนเชื่อมติดอยู่กับพลัภายนอกที่ตนเองไม่สามารถควบคุมได้มากขึ้น สังคมเมือง ตลาดและรัฐชาติ ได้มีอิทธิพลต่อชีวิตสังคมของชาวบ้านในภาคเกษตรกรรมมากขึ้น อย่างไรก็ตามชุมชนภาคการเกษตรยังคงเป็นหน่วยพื้นฐานการผลิตและการดำรงชีวิตของชาวนา ยังคงมีข้อค้นพบว่าเกษตรกรรายย่อยและระบบการผลิตขนาดเล็ก (Pretty production) มิได้แตกสลายไปแต่อย่างใด ด้วยข้อเสนอให้ขยายมุมมองที่มากไปกว่าประเด็นของการค้าและเทคโนโลยี เนื่องจากบทบาทของรัฐและความสัมพันธ์กับภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อสังคมเกษตรกรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม มาให้ความสนใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของความเหลื่อมล้ำในชุมชน โดยมองกลไก

และกระบวนการเหล่านี้เชื่อมโยงอยู่กับพลังทางเศรษฐกิจและการเมืองในระดับมหภาค (ยศ สันตสมบัติ, 2546, หน้า 13)

วิวาทะเกี่ยวกับการดำรงอยู่หรือการล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม (ยศ สันตสมบัติ, 2546) ได้ข้อสรุปสำคัญว่า คราวเรือนภาคเกษตรกรรมรายย่อยยังคงดำรงอยู่ได้ จึงมีการตั้งคำถามสำคัญว่า ทำไมเกษตรกรรมยังไม่หมดไปเสียที ทีโอดอร์ ชานิน ได้ให้ความหมายว่า สังคมเกษตรกรรมเป็นสังคมที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในรูปแบบของการจัดองค์กรและสังคม สังคมชาวนาอาจแตกสลายไปแล้วเกิดขึ้นใหม่อีก ขณะที่ เฮนรี เบิร์นสไตน์ ได้อธิบายว่า เกษตรกรรมได้กลายมาเป็นผู้ผลิตรายย่อยที่มีความสำคัญกับมูลค่าการแลกเปลี่ยน การขยายตัวของระบบทุนนิยมที่มีความเข้มข้นมากขึ้น จะมีการแตกชั้นทางสังคมมากขึ้น เป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มเกษตรกรรมยากจน กลุ่มเกษตรกรรมกลาง และกลุ่มเกษตรกรรมรวย พร้อมทั้งเสนอให้ใช้คำว่า ผู้ผลิตสินค้ารายย่อย

การปะทะกันระหว่างการผลิตเพื่อยังชีพกับการผลิตเพื่อการค้าจึงถูกพัฒนาขึ้นมา ดังนั้นการมองสังคมเกษตรกรรม ควรให้ความสำคัญกับพัฒนาการของรูปแบบการผลิตที่เกิดขึ้นท่ามกลางเงื่อนไขที่แตกต่างหลากหลายของกระบวนการที่ชาวนาถูกดูดดึงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลกเพิ่มมากขึ้น ภายใต้มุมมองที่เปิดกว้างโดยที่มีจำเป็นต้องมองว่าสังคมเกษตรกรรมต้องล่มสลายลงไป

การศึกษาชุมชนหมู่บ้านในมิติทางวัฒนธรรม ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งมิติวิธีคิด และกระบวนการในการศึกษาที่ปรับเปลี่ยนจากเดิมแบบหน้ามือเป็นหลังมือ ซึ่งจะเห็นได้ชัดในหลักคิดใหญ่ ๆ 3 ประการ คือ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543, หน้า 136-139 อ้างถึงใน สันติสุข โสภณศิริ, 2544)

ประการแรก การเปลี่ยนจากศึกษาเวทีการขัดแย้งและต่อสู้ทางโครงสร้าง ทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมืองที่เคยปรากฏอยู่ในแนวทางการศึกษาในมิติทางประวัติศาสตร์ของกระบวนการเปลี่ยนผ่าน มาให้ความสำคัญกับการต่อสู้และความขัดแย้งทางด้านวัฒนธรรมมากขึ้น ซึ่งการมองในมิติดังกล่าวคือการแย่งชิงอำนาจในการนิยามความหมายที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน รัฐ และทุน ในกระบวนการพัฒนาบนพื้นฐานความคิดที่เห็นข้อจำกัดของการศึกษา ที่จำกัดอยู่แต่เพียงข้อเท็จจริงและประวัติศาสตร์ ซึ่งไม่เพียงพอที่จะทำให้เกิดความเข้าใจการขัดแย้งและต่อสู้ทางความคิดในสังคมปัจจุบัน เนื่องจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ไม่อาจแสดงข้อเท็จจริงและความหมายได้ด้วยตนเอง หากขึ้นอยู่กับคุณค่าและทฤษฎีของผู้ที่ศึกษาเป็นสำคัญ

ประการที่สอง การให้ความสำคัญกับมุมมองทางด้านความรู้และอำนาจของชาวบ้านอย่างจริงจังซึ่งถูกละเลยมาเป็นระยะเวลานาน เพราะในการศึกษาทางวิชาการส่วนใหญ่จะเป็นการมุ่งเน้นการศึกษาความรู้แบบวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว โดยเชื่อว่าความรู้แบบวิทยาศาสตร์มีความเป็นกลางมากกว่าความรู้แบบอื่น ๆ ทั้งที่ในความรู้ต่าง ๆ นั้นซ่อนนัยและคุณค่าไว้เสมอ ดังนั้น ความรู้ ในเชิงวิชาการจะให้ความสำคัญกับกลุ่มผู้มีอำนาจในสังคม และทำให้เกิดอคติกับความรู้แบบอื่นว่าเป็นความรู้ที่ไม่ถูกต้อง จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเหล่านี้จะทำให้เข้าใจความหมายของการต่อสู้ของชาวบ้านในการต่อต้านการครอบงำจากภายนอก ตลอดจนมองเห็นทางเลือกในการพัฒนาอื่น ๆ แทนการจำกัดทิศทางการเปลี่ยนแปลงในทางเดียวเท่านั้น

ประการที่สาม การปรับเปลี่ยนวิธีการศึกษาสังคมชนบท แบบเดิมที่ยึดติดอยู่กับหมู่บ้านเท่านั้น ในฐานะที่เป็นทั้งหน่วยพื้นที่ ความสัมพันธ์ทางสังคม และหน่วยการวิเคราะห์ไปพร้อม ๆ กัน ให้ปรับเปลี่ยนและทำความเข้าใจว่า หมู่บ้านไม่ใช่อุดมคติเพียงอย่างเดียวของชาวบ้านที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ หากแต่หมู่บ้านเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของวาทกรรมและความเป็นชุมชน ในกระบวนการต่อสู้ทางความคิดในกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาเท่านั้น หมู่บ้านและความเป็นชุมชนไม่ใช่สิ่งเดียวกันเสมอไป เพราะชาวบ้านสามารถผลิตความเป็นชุมชนใหม่ได้ และก็มี “ความเป็นจริง” ไม่ต่างจากหมู่บ้าน ท่ามกลางการต่อสู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์กับธรรมชาติ

ดังนั้นการศึกษาชุมชนหมู่บ้านโดยความเชื่อที่ว่า “หมู่บ้านเป็นรากเหง้าและความเป็นจริง” ตั้งแต่ของวัฒนธรรมไทยนั้น ก็เท่ากับว่าเป็นการดูถูกความรู้ของชาวบ้านว่าไม่มีเหตุผลเพียงพอทางวิชาการ และเปรียบเสมือนเป็นการผูกขาดและครอบงำความรู้ไว้กับวงวิชาการเพียงเท่านั้น ชาวบ้านก็ได้อำนาจคืนอย่างแท้จริง เพราะถูกกดทับไว้ภายใต้อำนาจใหม่ของภาววิชาการและการมีส่วนร่วมของนักวิชาการและนักพัฒนา ดังนั้นควรสนใจเรื่องราวของชาวบ้านในการผลิตความเป็นชุมชนใหม่ และสร้างอำนาจท้องถิ่นใหม่ เพื่อจัดการและต่อสู้กับปัญหาในการพัฒนาที่พวกเขาต้องเผชิญอยู่ จากงานการศึกษาวิจัยหลายชิ้น พบว่าชาวบ้านให้ความสำคัญของการเป็นชุมชน ชาติพันธุ์ สร้างตัวตน ความเป็นชุมชนขึ้นมาใหม่เมื่อต้องเผชิญกับการเอาเปรียบของอำนาจรัฐและผู้แปลกปลอมจากภายนอก

การศึกษาของของ อัจฉรา รักยุติธรรม (2548) เรื่อง นิเวศวิทยาพื้นบ้าน การต่อสู้ของคนชายขอบเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนกับป่า การศึกษาชิ้นนี้ได้ใช้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองโดยมองว่าปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นั้น มีสาเหตุมาจากความสัมพันธ์

ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ ซึ่งการวิจัยชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาระบบหลักที่มีพื้นฐานมาจากความรู้วิทยาศาสตร์ ได้ทำให้รัฐและกลุ่มผู้มีอำนาจนำและมีความสามารถของระบบกระแสหลักได้เข้ามาสร้างความชอบธรรมในการกีดกันชาวบ้านจากการเข้าถึงทรัพยากร แต่ชุมชนในปากก็มิได้ที่จะเป็นฝ่ายถูกกระทำเพียงฝ่ายเดียว หากแต่มีการใช้สัญลักษณ์ การกำหนดตัวตน การรื้อและสร้างวาทกรรมมาตอบโต้กับอำนาจต่าง ๆ โดยสถาปนาภูมิปัญญา วัฒนธรรมและจารีตประเพณีของชนชายขอบ โดยทำให้ได้รับการยอมรับว่าเป็นความรู้เป็นนิเวศวิทยาพื้นบ้านที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์จนก่อให้เกิดภูมิปัญญา ซึ่งมีลักษณะเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น และมีความสอดคล้องกับความหลากหลายของระบบนิเวศและวัฒนธรรม (อัจฉรา รักยุติธรรม, 2548, หน้า 47-71 อ้างถึงใน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548)

การศึกษาในแนวทางดังกล่าวในช่วงต้นนี้ได้สนใจในประเด็นของการสร้างชุมชนท้องถิ่นใหม่อย่างมาก ดังนั้นเพื่อทำความเข้าใจชุมชน หมู่บ้าน จะต้องมีการศึกษาเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการคลี่คลายของโครงสร้างความสัมพันธ์ของ หมู่บ้าน ชุมชน อันได้แก่ “ทรัพยากรของชุมชน” ซึ่งความเปลี่ยนแปลงระหว่างสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับชุมชน และทรัพยากรชุมชนที่มีผลในแต่ละช่วงเวลาจะเป็นแกนกลางในการศึกษาสามารถมองเห็นพลวัตของโครงสร้างและกระบวนการคลี่คลายได้ชัดเจนมากขึ้น (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2543, หน้า 139, อ้างถึงใน สันติสุข โสภณศิริ, 2544; อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2545, หน้า 25)

การศึกษาโดยใช้ประเด็นของการจัดการทรัพยากรชุมชน เพราะระบบทรัพยากรเป็นรากฐานสำคัญในการทำมาหากินของชาวบ้านตามท้องถิ่นต่าง ๆ การใช้ประเด็นของทรัพยากรเป็นศูนย์กลางจะทำให้เข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้านได้ ทำให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในหน่วยที่ศึกษา รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันทั้งในระดับชุมชนและกับสังคมภายนอก ทำให้สามารถโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสังคมในวงกว้างหรือระดับรัฐได้ง่ายขึ้น การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในประเด็นดังกล่าวจะทำให้มองเห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นได้อย่างสลับซับซ้อนและรอบด้านขึ้น เพราะวิถีชีวิตของประชาชนที่เปลี่ยนแปลงมาในประวัติศาสตร์ ก็คือการปรับตัวในด้านการจัดการทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่คลี่คลายไปในช่วงเวลาต่าง ๆ ความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปจะทำให้การจัดการทรัพยากรเปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ก็คือประวัติศาสตร์การปรับตัวของชาวบ้านในการทำมาหากินในระบบนิเวศหน่วยหนึ่ง (ยงยุทธ ชูแว่น, 2551)

การปรับกระบวนการทัศน์ในการศึกษาเศรษฐกิจชุมชน

งานการศึกษาจำนวนมากของสำนักวัฒนธรรมชุมชน ที่ได้ให้ความสนใจกับ

การศึกษา “เศรษฐกิจชุมชน” ในฐานะที่เป็นหน่วยการผลิตและการบริโภค ความยืดหยุ่นของการใช้แรงงานในครัวเรือนอาจเป็นสาเหตุสำคัญที่ใช้ในการอธิบายต่อความอยู่รอดของชาวนาในฐานะหน่วยการผลิตและการบริโภค จึงทำให้การศึกษาตามแนวทางดังกล่าว มุ่งศึกษาในมิติของเศรษฐกิจชุมชนและความสามารถในการปรับตัวของชุมชนหมู่บ้าน การใช้แรงงานของครัวเรือนทั้งแบบการอพยพตามฤดูกาลและถาวร การศึกษาเศรษฐกิจสังคมตามแนวทางนี้ให้ภาพของเศรษฐกิจชุมชนแบบเก่า ๆ ในลักษณะโดดเดี่ยว และหยุดนิ่ง ได้เริ่มถูกท้าทายจากงานวิจัยใหม่ ๆ ซึ่งนำเสนอสังคมหมู่บ้านในมุมมองของความขัดแย้ง มีกระบวนการปรับเปลี่ยนที่ซับซ้อน ในลักษณะวิภาษวิธีกับสังคมภายนอก เริ่มพูดถึง ความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างชุมชนหมู่บ้านกับเมือง ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพาซึ่งกันและกันอย่างมีพลวัต ดังในการศึกษาของ Hirsch (1990 อ้างถึงใน อนัญญา ภูซงคกุล, 2533) เรื่อง หมู่บ้านสู่วัฒนธรรมหมู่บ้าน และการศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) ที่ได้ให้ภาพของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนหมู่บ้าน อันเป็นผลมาจากการพัฒนาของรัฐและปัจจัยภายนอก ซึ่งนำไปสู่การแตกตัวของชนชั้นภายในหมู่บ้านมากขึ้น

การศึกษาอีกหลายชิ้นด้วยกันที่ได้ให้ความสำคัญกับการผลิตในภาคการเกษตรที่เริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น และความเชื่อมโยงความสัมพันธ์กันอย่างเข้มข้นมากขึ้นอย่างชัดเจน ดังที่ ยศ สันตสมบัติ (2546) ได้สังเคราะห์ไว้ว่า ในสังคมชุมชนหมู่บ้านที่เริ่มได้รับอิทธิพลของเมืองมากยิ่งขึ้น ทำให้ชุมชนหมู่บ้านมีความหลากหลายทางด้านชนชั้นและฐานะเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงกำลังเป็นไปในทิศทางที่ชนบทกับเมืองมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น การผลิตในภาคการเกษตรลดลงในขณะที่การทำงานรับจ้างภายนอกภาคเกษตรเพิ่มสูงขึ้น แต่ในทางตรงกันข้ามนั้น ความสัมพันธ์ที่เข้มข้นขึ้นระหว่างเมืองกับชนบท ทำให้ชาวชนบทเริ่มมีทางเลือกมากขึ้น และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชนบทเริ่มก่อร่างสร้างขบวนการทางการเมืองเพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น (ยศ สันตสมบัติ, 2546)

การศึกษาชุมชนในมิติทางวัฒนธรรม ย่อมจะต้องมีแกนในการศึกษาเพื่อหากระบวนการคลี่คลายของโครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชน หมู่บ้าน ซึ่งก็คือ “ทรัพยากรของชุมชน” และ การศึกษาเชิงพื้นที่ การศึกษาโดยมีฐานหรือแกนโดยทรัพยากรนั้น จะชี้ให้เห็นถึงการปรับตัวของชุมชน เปลี่ยนแปลงและระบบการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชน ชาวบ้านและผู้คนมีสิทธิร่วมกันบนฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จากการศึกษาและสังเคราะห์ตาม

แนวทางการศึกษาชุมชนหลังสมัยใหม่ก็จะเห็นได้ว่าแนวคิดการจัดการทรัพยากรชุมชนสามารถศึกษาครอบคลุมประเด็นเนื้อหาต่าง ๆ มากกว่าแนวทางอื่น เนื่องจากการดำเนินวิถีชีวิตมนุษย์ย่อมเกี่ยวเนื่อง พื้นที่ทรัพยากรและความสัมพันธ์เชิงอำนาจอยู่ตลอดเวลา แต่แนวคิดดังกล่าวได้มีพัฒนาการมาจากสิทธิการใช้ทรัพยากรของชุมชน ดังนั้น การใช้แนวคิดการจัดการทรัพยากรชุมชนมาใช้ในการศึกษาชุมชนนั้น ก็จะทำให้ภาพของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่มีความซับซ้อนได้อย่างชัดเจน

ดังในการศึกษาของ การศึกษาของ เจมส์ คัดดี้ ปิ่นทอง และคณะ (2534) เรื่อง “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า” เป็นงานที่เกิดขึ้นในช่วงของความขัดแย้งและการวิพากษ์วิจารณ์ แนวทางการดำเนินงานของรัฐและทางราชการ ก็ได้เริ่มปรากฏแนวคิดและงานวิจัย เป็นการมองปัญหาในแง่ของชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ในพื้นที่ป่า และเป็นการศึกษาวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าทุกพื้นที่ทั่วประเทศ โดยพิจารณาปัญหาในบริบทของประวัติศาสตร์ เพื่อทำความเข้าใจความจริงทางด้านความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้คนกับพื้นที่ ได้แก่ ป่าและที่ดิน กับ คนและชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ งานชิ้นนี้จึงนับได้ว่า เป็นพื้นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งในด้านการจัดการทรัพยากรป่าอันนำไปสู่ทิศทางในการกำหนดนโยบาย ซึ่งได้ชี้ให้เห็นว่า ความล้มเหลวด้านการจัดสรรทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบของกฎหมายโดยการอ้างสิทธิยึดครองป่าไม้ทั้งหมดเป็นของรัฐและการแย่งสิทธิการใช้สอยและการควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรป่าชุมชน ที่ผู้คนในท้องถิ่นเป็นผู้ดูแล และรัฐยังได้อนุญาตให้เอกชนได้ดำเนินการสัมปทานและขูดรีดทรัพยากรจากป่า จากดังกล่าวจึงทำให้ทรัพยากรป่าไม้ได้ถูกเปลี่ยนมือไปจากชุมชนท้องถิ่นสู่เอกชนและผู้มีอิทธิพลเพียงไม่กี่กลุ่มที่สามารถเข้ามาขูดรีดธรรมชาติและหาผลประโยชน์บนทรัพยากรอย่างมหาศาล โดยที่ผู้คนและชาวบ้านในท้องถิ่นส่วนใหญ่ ครั้งหนึ่งที่เคยถูกยกย่องว่าเป็นผู้บุกเบิก เมื่อรัฐอ้างกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของทรัพยากรป่าไม้ ผู้คนและชาวบ้านที่ครั้งหนึ่งเป็นผู้บุกเบิกกลับกลายเป็นผู้บุกรุกแทน

อานันท์ กาญจนพันธ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด (2538) เรื่อง “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน” ได้ศึกษาด้านของจิตสำนึกและกระบวนการอนุรักษ์ป่าของชุมชนไว้ว่า พื้นฐานของกระบวนการทัศน์เหล่านี้เป็นมุมมองที่มาจากรัฐ โดยที่มองว่าชาวบ้านเป็นผู้บุกรุกและทำลาย ในสายตาของรัฐจะยอมรับแต่สิทธิเอกชน แต่ในขณะที่ความคิดและจิตสำนึกของชาวบ้านที่เป็นพื้นฐานของกระบวนการอนุรักษ์ป่านั้นปรากฏในความรู้สึกความเป็นชุมชน ซึ่งมีใช้ความคิดที่ล่องลอย แต่ผูกพันอยู่กับอำนาจของชุมชนในการควบคุมการใช้ทรัพยากร ชาวบ้านยังยึดประเพณีที่ถือว่าชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากรในขอบเขตที่

กำหนดขึ้นจากวิถีสมาชิกในชุมชนนั้น ด้วยการกฎเกณฑ์เพื่อรักษาและใช้ทรัพยากรแต่ความคิดและประเพณีเช่นนี้จึงไม่เป็นที่ยอมรับของกฎหมายของรัฐ แต่ในความรู้สึกของการเป็นชุมชน ทำให้ชาวบ้านว่าการเข้ามาของบุคคลภายนอกไม่ว่าจะถูกกฎหมายหรือไม่ก็จะขัดกับจารีตที่ว่าคนภายนอกไม่ได้เป็นผู้ดูแลรักษา จึงไม่มีสิทธิที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์ และวิธีการที่คนภายนอกจะใช้ประโยชน์ก็ไม่ได้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของชุมชน จึงอาจส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชุมชน ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากระบวนการทัศน์ของผู้คนและชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจะมีมุมมองว่าธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งกับชีวิตด้วยเช่นกัน ถ้าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้รับผลกระทบ การดำเนินวิถีชีวิตก็ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้ประมวลความคิดและสังเคราะห์ความเข้าใจเกี่ยวกับความเข้าใจมิติอันซับซ้อนเกี่ยวกับชุมชน สิทธิ อำนาจ การจัดการทรัพยากร ดังในงานเรื่อง “มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร” (2544) และเรื่อง “วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ ในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม” (2549) โดยชี้ให้เห็นถึงวิถีคิดที่แตกต่างระหว่างรัฐกับชุมชน โดยมิติการมองของรัฐหรือเอกชนจะเป็นการมองเชิงเดี่ยวหรือเป็นแนวคิดเชิงเดี่ยว ที่จะให้สิทธิและการจัดการทรัพยากร เป็นการให้ความชอบธรรมกับความคิดเกี่ยวกับสิทธิในลักษณะของความเป็นเจ้าของ ในลักษณะที่กีดกันและปิดกั้นการมีส่วนร่วมของสถาบันทางสังคมอื่น

ในขณะที่วิธีการคิดของชุมชนท้องถิ่นนั้นที่จะต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ และจะถูกหล่อหลอมให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและวัฒนธรรม ทั้งในด้านระบบคุณค่า ภูมิปัญญา การจัดการ กับการสร้างกฎระเบียบตามประเพณีเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มีความยั่งยืนมากที่สุด ดังนั้นวิธีการคิดของชาวบ้านจะมองทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์ในฐานะทั้ง “ทุนชีวิต” “ทุนเศรษฐกิจ” และ “ทุนสังคม” ซึ่งทุนทั้งสามเหล่านี้อย่างไรก็ตามเกี่ยวเนื่องกันเชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่นในฐานะที่เป็นความแตกต่างกันของความสัมพันธ์เดียวกัน ซึ่งประกอบด้วระบบคุณค่า ภูมิปัญญา กฎเกณฑ์เชิงสถาบันและอำนาจ สำหรับการจัดการในรูปขององค์กรทางสังคม และเป็นกลไกร่วมกันของสังคมในการกำหนดความเชื่อมโยงระหว่างระบบนิเวศกับระบบสังคม เศรษฐกิจตลอดจนเป็นแรงจูงใจในการจัดสรรทรัพยากร ซึ่งทุนทั้งสามนั้นเป็นเงื่อนไขของความสัมพัทธ์กับระบบภายนอก โดยเฉพาะรัฐเพราะการสร้างเงื่อนไขหรือปฏิบัติการอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีผลกระทบโดยตรงต่อการอยู่ร่วมกันของทุนทั้งสามประเภท (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2549, หน้า 80 - 82)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้สังเคราะห์แนวทางการศึกษาชุมชนที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร เรื่อง “พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย” (2543) จำแนกการศึกษาวิจัยทั้งหมดไว้เป็น 4 แนวทางด้วยกัน ได้แก่ 1. แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรเชิงอรรถประโยชน์โดยมองธรรมชาติในฐานะมูลค่าเชิงพาณิชย์เป็นทรัพยากรที่มนุษย์ควรใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด 2. แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรเชิงวัฒนธรรมเป็นแนวทางการศึกษาเพื่อหาความหมายแก่ธรรมชาติว่าเป็นรากฐานในการดำรงชีวิต 3. แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรเชิงสถาบันเน้นการจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างชุมชนและสถาบัน 4. แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรเชิงความสัมพันธ์เชิงอำนาจเน้นอยู่ที่การเข้าใจถึงการจัดการทรัพยากรเป็นเพียงต่อการสร้างระบบความสัมพันธ์ของอำนาจเพื่อนำมาใช้และตอบสนองผลประโยชน์ของกลุ่มคนที่ผูกขาดอำนาจเท่านั้น และได้เสนอแนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรด้วยการมองถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่จะสามารถมองเห็นและสามารถอธิบายได้ครอบคลุมในประเด็นปัญหาแนวทางอื่น ๆ แต่การศึกษาแนวทางดังกล่าวก็มีใช้เป็น “คำตอบ” ที่ทรงพลังและสามารถอธิบายสังคมหมู่บ้าน ชุมชนไทยได้ซึ่งจะต้องอาศัยแนวทางการศึกษาที่มากกว่าหนึ่งแนวทางเพื่อทำความเข้าใจกับสภาพปัญหาความเป็นจริงและจะต้องมีมิติการมองปัญหาสังคมชุมชนที่หลากหลายและซับซ้อน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543, หน้า 3-24)

จากการศึกษาและสังเคราะห์แนวทางการศึกษาชุมชนหมู่บ้านของแนวคิดที่มีมิติทางวัฒนธรรม จะพบว่าวิธีการศึกษาที่มีได้แยกส่วนโดยใช้วิธีการมองแบบองค์รวมนั้น ได้ทำให้การศึกษาชุมชนตามแนวคิดนี้จะพบได้ว่าวิถีคิดของชาวบ้านนั้นเป็นความคิดที่มีได้แยกส่วนออกจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยมองธรรมชาติเป็นฐานทางทรัพยากรทั้งทางด้านชีวิต เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ชาวบ้านได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาใช้จัดการควบคุมและกำหนดการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้ได้สัมพันธ์กับปัจจัยต่าง ๆ ของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทำให้ระบบภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนต้องปรับตัวและสร้างสรรค์สิ่งใหม่เพื่อตอบสนองกับบริบทที่เปลี่ยนไป วิธีการคิดเชิงซ้อนเป็นมิติที่ช่วยการมองระบบทรัพยากรและระบบการใช้ทรัพยากรของชุมชน เนื่องจากความสัมพันธ์เชิงทรัพยากรและระบบการจัดการทรัพยากรชุมชน เป็นเรื่องที่ซับซ้อน ไม่แน่นอน ในบางครั้งทรัพยากรชนิดเดียวกันอาจมีสิทธิได้หลายรูปแบบ และเมื่อความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงไป สถาบันทรัพยากรก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน

3. แนวคิดการจัดการประมง

แต่เดิมมนุษย์เคยมีความเชื่อว่าทรัพยากรประมงมีปริมาณไม่จำกัดและสามารถนำมาใช้ได้ไม่มีวันหมด เนื่องด้วยทรัพยากรประมงเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถสร้างจำนวนใหม่ขึ้นทดแทนส่วนที่สูญเสียไปตามธรรมชาติหรือถูกใช้ไป แต่ต่อมาการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของจำนวนประชากร การพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี เครื่องมือการประมงและเรือประมงที่มีประสิทธิภาพสูงสามารถจับสัตว์น้ำได้เพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม ประกอบกับมีการใช้ทรัพยากรประมงที่นอกเหนือจากการบริโภคเพียงอย่างเดียว การพัฒนาเศรษฐกิจ และธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการประมง ได้ทำให้ทรัพยากรประมงถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่อง จนเกินความสามารถของธรรมชาติผลิตประชากรสัตว์น้ำทดแทน นำไปสู่ปัญหาการทำประมงมากเกินไปจนทำให้การทำประมงมีต้นทุนสูงขึ้น และการทำการประมงอย่างรุนแรงได้นำมาสู่การใช้เครื่องมือที่ทำลายสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นสาเหตุที่เร่งให้ทรัพยากรประมงมีสภาพเสื่อมโทรมมากขึ้น รวมไปถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ได้ทำลายสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศในทะเลและชายฝั่ง จนนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของการประมงอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการจัดการประมง จึงมีหน้าที่เพื่อรักษาทรัพยากรสัตว์น้ำไว้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน (อุธร ฤทธิลิก, 2545)

3.1 ปัจจัยทางชีววิทยาและสมดุลของประชากรสัตว์น้ำ

ประชากรสัตว์น้ำคือกลุ่มของสัตว์น้ำชนิดเดียวกัน อยู่อาศัยในบริเวณเดียวกัน มีการถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรมภายในกลุ่ม และมีพารามิเตอร์ของประชากรสัตว์น้ำเหมือนกัน โดยในทางปฏิบัติจะเรียกประชากรสัตว์น้ำที่มีลักษณะดังกล่าวว่าสต็อกสัตว์น้ำ

ภายในของประชากรสัตว์น้ำมีการเปลี่ยนแปลงทั้งจำนวนและน้ำหนักรวมอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ขึ้นกับการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยควบคุมประชากร ถ้าปัจจัยดังกล่าวปรับตัวอยู่ในสภาวะคงที่แล้วประชากรจะอยู่ในสภาวะสมดุล ซึ่งประชากรสัตว์น้ำในขณะที่ไม่มีการทำประมง ขนาดจะสมดุลเท่ากับค่าความจุโดยธรรมชาติ แต่ในประชากรที่มีการทำประมง ขนาดประชากรสมดุลขึ้นกับปริมาณการลงแรงทำประมง

Russell and Poopetch (1990) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับสภาวะสมดุลของประชากรสัตว์น้ำภายใต้ แนวความคิด “น้ำหนักของสต็อกที่นำมาใช้ประโยชน์ได้” ตอนปลายมีค่าเท่ากับ ต้นปี หรือน้ำหนัก ของสต็อกสัตว์น้ำปลายปี มีค่าเท่ากับน้ำหนักของสต็อกสัตว์น้ำตอนต้นปีบวกด้วยน้ำหนักที่เพิ่มขึ้น เนื่องจากการเจริญเติบโต และการแทนที่ของสัตว์น้ำรุ่นใหม่ลบด้วยน้ำหนักที่ลดลงจากการตายโดยธรรมชาติ

ต่อมาสมการของ Russell เป็นพื้นฐานของแบบจำลองทางพลวัตสัตว์น้ำในระยะเวลาต่อมา ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างอัตราการเจริญเติบโตกับขนาดของสต็อกสัตว์น้ำชนิดใดชนิดหนึ่งที่ยังไม่ได้มีการทำประมง ซึ่งขนาดของสต็อกในระยะเวลาใดเวลาหนึ่งขึ้นกับปัจจัยควบคุมประชากร 3 ชนิด ประกอบด้วย การตายโดยธรรมชาติ การเกิดและการทดแทนของสัตว์น้ำรุ่นใหม่

จากดังกล่าวข้างต้นนำมาสู่ความเข้าใจที่ว่าประชากรสัตว์น้ำถ้าไม่ถูกจับนำมาใช้ประโยชน์ก็จะต้องตายไปโดยธรรมชาติ ซึ่งความเข้าใจเหล่านี้นำมาสู่แนวคิดประชากรสมดุลกับการประมง โดยอธิบายว่า สมดุลของประชากรจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ ถ้าผลจับสัตว์น้ำเท่ากับการเจริญเติบโตของสต็อกสัตว์น้ำ ผลจับมีปริมาณต่ำกว่าการเจริญเติบโตทำให้ขนาดของสต็อกสัตว์น้ำเพิ่มขึ้น และการเจริญเติบโตลดลงมาเท่ากับผลจับ หากผลจับมีปริมาณมากกว่าการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำ ทำให้สมดุลปรับตัวได้ 2 ลักษณะ คือ ถ้าผลจับสูงกว่าการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำจะทำให้สต็อกของสัตว์น้ำมีจำนวนเล็กลง แต่ถ้าการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำเพิ่มสูงขึ้นเท่ากับผลจับ ประชากรสัตว์น้ำเข้าสู่สมดุล ถ้าผลจับสูงกว่าการเจริญเติบโตของสต็อกก็จะทำให้สต็อกมีขนาดเล็กลงจนกระทั่ง ผลจับสูงสุดของสต็อกไม่สูงเกินไปกว่า MSY (Maximum Sustainable Yield)

3.2 ความสมดุลทางเศรษฐศาสตร์ชีวภาพ

ในทางเศรษฐศาสตร์ ปริมาณของผลจับสัมพันธ์กับรายได้และต้นทุน ซึ่งจุดมุ่งหมายเบื้องต้นของหน่วยธุรกิจคือการพยายามทำให้ตัวเองได้รับกำไรสูงสุด การทำกำไรสูงสุดเมื่อพิจารณาจาก รายรับรวมและต้นทุนรวม รายรับรวมเท่ากับผลจับสัตว์น้ำคูณด้วยราคาสัตว์น้ำ ซึ่งกำหนดให้คงที่ และถ้าต้นทุนต่อหน่วยการลงแรงทำประมงมีค่าคงที่ แล้ว ต้นทุนรวมทั้งหมดเท่ากับหน่วยลงแรงทำประมงคูณต้นทุนต่อหน่วยการลงแรงทำประมง การทำกำไรรวมสูงสุดมีความเกี่ยวข้องอยู่กับการเปรียบเทียบระหว่างต้นทุนรวมและรายรับรวม

ซึ่งในกรณีที่ทรัพยากรประมงเป็นทรัพยากรที่มีลักษณะเป็นสินทรัพย์ที่ใช้ร่วมกัน ระดับสมดุลเกิดในอุตสาหกรรมประมงโดยภาพรวม เป็นระดับที่ผลกำไรจากการทำประมงเป็น 0 หรือต้นทุนทั้งหมดเท่ากับรายได้ทั้งหมด การลงแรงทำประมง มีรายได้สูงกว่าต้นทุนรวม จึงมีกำไรหรือค่าเช่าที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรประมง ทำให้จำนวนผู้เข้าทำการประมงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ トラบเท่าที่การทำประมงมีกำไร เพราะการเป็นทรัพย์สินที่ใช้ร่วมกันไม่สามารถกีดกันผู้อื่นไม่ให้เข้าร่วมได้ และในที่สุดการลงแรงทำประมงขยายตัวไปจนถึงขนาดการลงแรงทำประมง เท่ากับจุดสมดุล การทำประมงเสรีภายใต้สภาพทรัพยากรประมงเป็นทรัพย์สินใช้ร่วมกัน จุดสมดุล

ดังกล่าวสูงกว่าสมดุลการลงแรงทำประมงที่ให้ผลจับถาวรสูงสุดแสดงถึงการลงแรงทำประมงมากเกินไป

การลงแรงทำประมงมากเกินไปมีผลกระทบ 2 ประการ คือ ทรัพยากรเสื่อมโทรมและการลงทุนทำประมงมากเกินไป หากเปรียบเทียบต้นทุนการทำประมงระหว่างขนาดการลงแรง เป็นขนาดการลงแรงที่เหมาะสมทางเศรษฐศาสตร์ให้ผลจับมากกว่าขนาดการลงแรง MEY (Maximum Economic Yield)

ดังนั้นภายใต้การทำประมงเสรีที่ทรัพยากรประมงเป็นทรัพยากรสินร่วมกัน สภาวะสมดุลจะเกิดขึ้นเมื่อต้นทุนทั้งหมดเท่ากับรายได้ทั้งหมด ทำให้ผลกำไรหรือค่าเช่ามีค่าเท่ากับ 0 ระดับการลงแรงสมดุลนี้ไม่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและชีววิทยา ขณะที่สมดุลที่ให้ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจสูงสุดอยู่ที่ระดับ MEY ซึ่งมีขนาดประชากร MEY และสมดุลที่ให้ประสิทธิภาพทางชีววิทยาสูงสุดอยู่ที่ MSY มีประชากร MSY

3.3 วัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมง

ทรัพยากรประมงในแง่ของการเป็นทรัพยากรสินที่ใช้ร่วมกัน จึงทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงต่างแสวงหาผลประโยชน์อย่างเต็มที่ ถึงแม้ทรัพยากรประมงสามารถเกิดขึ้นและทดแทนเพิ่มพูนปริมาณมากขึ้นได้เองโดยธรรมชาติ แต่การใช้ทรัพยากรประมงมากเกินไปกว่าความสามารถของธรรมชาติจะผลิตได้นั้น ก็มีผลทำให้ทรัพยากรประมงลดลงและเสื่อมลงตามลำดับ ซึ่งแนวความคิดในการใช้ทรัพยากรประมงให้ได้รับประโยชน์สูงสุดมักจะมีการกำหนดวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงไว้ 4 ประการด้วยกัน คือ (พิภพ เหล่าพัคจัน, 2534)

1. วัตถุประสงค์ทางด้านชีววิทยาประมง (Biological objectives) เพื่อสงวนรักษาทรัพยากรประมงให้คงที่ สามารถใช้ประโยชน์ได้สูงสุดและยืนยาว แนวความคิดในการจัดการทรัพยากรประมงเพื่อจับสัตว์น้ำให้ได้ทางชีวภาพสูงสุด (Maximum Sustainable Yield: MSY) หากจับสัตว์น้ำต่ำกว่าระดับ MSY แล้ว จะนำไปสู่การสูญเสียของทรัพยากรธรรมชาติไปโดยสูญเปล่าประโยชน์เพราะถ้าไม่จับสัตว์น้ำหรือจับน้อยเกินไปก็ตายเองโดยธรรมชาติ แต่ถ้าจับมากเกินไปกว่าระดับ MSY ก็มีผลทำลายสัตว์น้ำ การจับสัตว์น้ำในระดับ MSY เพื่อมุ่งหวังต่อการรักษาของขนาดประชากรสัตว์น้ำให้อยู่ในระดับที่จะแพร่พันธุ์และขยายผลผลิตสูงสุดอย่างยั่งยืน

2. วัตถุประสงค์ทางด้านเศรษฐกิจ (Economic objectives) เพื่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรประมงได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างสูงสุด จึงเกิดแนวความคิดของการใช้มาตรการให้ได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจสูงสุด เหตุผลของการจับในระดับ MEY นั้นมิได้คำนึงถึงผลผลิต

ทางชีวภาพเพียงอย่างเดียว แต่ยังคำนึงถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจในด้านการประมงด้วย และปัจจัยในการทำประมงอื่น ๆ ที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพสูงสุด โดยมุ่งหวังให้มีการใช้ต้นทุนในการทำประมงที่ต่ำสุด ประกอบกับการจับสัตว์น้ำในปริมาณที่เหมาะสม การบรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่ได้รับผลกับทางเศรษฐกิจสูงสุดจะต้องควบคุมปริมาณการลงแรงทำประมงให้เหมาะสมกับปริมาณสัตว์น้ำ ต้องคำนึงถึงราคาหรือมูลค่าของสัตว์น้ำและต้นทุนการทำประมง โดยปรับปริมาณการลงแรงทำประมงให้ต้นทุนหน่วยสุดท้ายเท่ากับรายได้ที่เพิ่มจากการลงแรงทำการประมงหน่วยสุดท้าย ผลจากการจับสัตว์น้ำที่เกิดขึ้นจะให้ผลกำไรสุทธิสูงสุดหรือค่าเช่าสูงสุด

3. วัตถุประสงค์ทางด้านสังคม (Social objective) เป็นการใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์ในด้านการบริโภคของประชากรในสังคม วัตถุประสงค์จะเน้นการกระจายรายได้ ให้เกิดความเท่าเทียมกัน เพื่อแก้ปัญหาการว่างงาน ระดับผลจับที่ได้ให้ประโยชน์กับสังคมสูงสุด (Maximum Social Yield: MScY) กำหนดจากมูลค่าปัจจุบันสุทธิทางเศรษฐกิจจากการใช้ทรัพยากรของสังคม รวมกับต้นทุนผลกระทบภายนอกที่เพิ่มขึ้นจากการลงแรงทำประมงหน่วยสุดท้าย บวกค่าเสียโอกาสจากการใช้ทรัพยากรหน่วยสุดท้ายในอนาคต ผลจับ MScY มีปริมาณอยู่ระหว่างผลจับ MSY และ MEY

4. วัตถุประสงค์ทางการเมือง (Political objectives) มีจุดมุ่งหมายเพื่อลดปัญหาด้านการปกครอง เนื่องจากทรัพยากรประมงมีลักษณะที่เป็นสาธารณะ จึงก่อให้เกิดความขัดแย้งกันในเรื่องเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ในแหล่งทรัพยากร การป้องกันรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงของชาติ และเสถียรภาพของรัฐบาล ดังนั้นการจัดการทรัพยากรประมงให้ได้รับผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ รัฐจะต้องมีมาตรการที่เหมาะสม เนื่องจากการจัดการทรัพยากรประมงมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับ พฤติกรรมมนุษย์ซึ่งไม่มีแบบแผนที่แน่นอน และเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและทรัพยากรประมง

ในข้างต้นจะเห็นได้ว่าการใช้มาตรการต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรประมง อาจจะไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้หลายอย่างได้พร้อมกัน และวัตถุประสงค์แต่ละอย่างอาจขัดแย้งกันเอง ซึ่งจำเป็นจะต้องพิจารณาเลือกทำอย่างใดอย่างหนึ่งที่ดีกว่า โดยที่จะต้องสละวัตถุประสงค์อีกอย่างไป ทั้งนี้การพิจารณาดังกล่าวจะต้องทำอยู่ภายใต้บริบทที่เหมาะสมและสอดคล้องกันด้วย เพื่อตอบสนองความต้องการของชาวประมง ผู้บริโภค สังคม ความเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจ การเมืองของประเทศ และสถานะของทรัพยากรทางทะเล

3.4 ปัญหาการทำประมงสู่หลักการจัดการประมงและความคุม

ปัญหาการทำประมงมากเกินไปจนมีสาเหตุสำคัญมาจากการเปิดโอกาสให้ชาวประมงทำประมงได้อย่างเสรี (Open access fisheries) เนื่องด้วยทรัพยากรประมงเป็นทรัพยากรสาธารณะ ชาวประมงทุกคนมีสิทธิที่จะเข้าไปทำประมงหรือขยายการลงทุนเพิ่ม อาทิเช่น เรือ เครื่องมือ อุปกรณ์การทำประมง และแรงงานประมงได้อย่างเสรี โดยปราศจากการควบคุมจากรัฐ ชาวประมงมักไม่ค่อยให้ความสนใจต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง และขยายการทำประมงออกไปอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ทำให้แนวคิดในการอนุรักษ์หรือคุ้มครอง ทรัพยากรประมงล้มเหลวไปอย่างสิ้นเชิง

จากปัญหาการทำประมงมากเกินไปจนได้ทำลายทั้งทรัพยากรธรรมชาติรวมถึงทรัพยากรสัตว์น้ำ อย่างรุนแรง สัตว์น้ำทั้งหลายอยู่ในสภาวะวิกฤติ และการฟื้นฟูสต็อกสัตว์น้ำที่เสื่อมโทรมเหล่านี้ให้สมบูรณ์จำเป็นต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวนาน ซึ่งการทำประมงมากเกินไปจนมีผลกระทบในด้านลบ 2 ประการ คือ

1. ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรส่งผลกระทบในทางชีววิทยา ทำให้จับสัตว์น้ำได้น้อยลง จนไม่สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้
2. สภาพเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวประมงและผู้ที่เกี่ยวข้องกับภาคการประมงมีรายได้น้อยลง ทำให้สังคมได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจลดลง

ซึ่งการพิจารณาถึงผลกระทบในด้านลบจากการทำประมงมากเกินไปจนสามารถคำนวณได้จากวิธีการทางวิทยาศาสตร์ โดยพิจารณาจากปัจจัยของประชากรสัตว์น้ำและสต็อกสัตว์น้ำและความจุทางธรรมชาติ สต็อกสัตว์น้ำจะปรับตัวตามลักษณะการเจริญเติบโตและการตายโดยธรรมชาติ การประกอบการประมงมีผลทำให้ประชากรสัตว์น้ำลดลง ผลเหล่านี้ถูกนำมาคำนวณด้วยต้นทุนการลงแรงในการทำประมง และราคาของสัตว์น้ำ ซึ่งการแสดงผลการวิเคราะห์เหล่านี้สามารถแสดงออกมาได้ในรูปทางสถิติและการสร้างแบบจำลองในลักษณะต่าง ๆ เพื่อใช้ในการอธิบาย (อุธร ฤทธิลึก, 2545, หน้า 21-25)

จากคำกล่าวในข้างต้นจะเห็นได้ว่าทรัพยากรทางการประมงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ เพราะนอกจากจะนำมาใช้ในการบริโภคแล้ว ยังเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อการเสริมสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคม ทรัพยากรประมงถือได้ว่าเป็นทรัพยากรที่ร่วมกันและการเปิดโอกาสให้มีการทำประมงอย่างเสรี กลไกตลาดและราคาจะไม่สามารถทำหน้าที่จัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ และนำไปสู่การทำประมงมากเกินไปจนทำให้ทรัพยากรประมงเสื่อมโทรมและเศรษฐกิจในภาคการประมงถดถอยลง ดังนั้นจะต้องมีการ

กำหนดแนวความคิดในการจัดสรรทรัพยากรประมง ซึ่งการแก้ไขปัญหามิฉะนั้นจะต้องแก้ถึงต้นตอของสาเหตุ คือยกเลิกรูปแบบการทำประมงเสรี โดยนำเอารูปแบบของกรรมสิทธิ์ในการทำประมงมาใช้แทน

3.5 หลักการจัดการและการควบคุมการประมง

การเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงและทรัพยากรทางทะเล ล้วนแต่มีสาเหตุมาจากความคลุมเครืออันเนื่องมาจากกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรการประมงที่ไม่มีความชัดเจน และถ้าปล่อยให้มีการทำประมงอย่างเสรีโดยไม่ได้รับความคุ้มครองและมีการจัดการที่ดีอย่างเพียงพอ ดังนั้นแนวคิดของการจัดการประมงที่พัฒนาไปสู่การกำหนดแผนการจัดการที่เหมาะสมกับสถานะแวดล้อมของทรัพยากรประมง โดยมีจุดประสงค์เพื่ออธิบาย หลักการ จุดมุ่งหมาย ของการจัดการและควบคุมการทำประมง และมาตรการควบคุมประมงภายใต้แบบแผนการจัดการประมงแบบเสรีและแบบควบคุมสิทธิ์

เนื่องจากความเป็นทรัพยากรทางการประมงเป็นทรัพยากรสินที่ใช้ร่วมกันไม่ก่อให้เกิดการทำประมงอย่างยั่งยืน รัฐจึงต้องเข้าไปถือสิทธิ์ครอบครองและดำเนินการเข้มงวดในการจัดสรรให้กับบุคคลที่แสวงประโยชน์จากทรัพยากรประมง เพื่อป้องกันปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวประมงและชุมชน จึงได้กลายเป็นกฎเกณฑ์ให้รัฐต้องรับผิดชอบควบคุมการใช้สิทธิ์เพื่อทำการประมง กำหนดปริมาณการจับสัตว์น้ำ รวมทั้งระบบการจัดการด้านการตลาดผลผลิตสัตว์น้ำเป็นการควบคุมไม่ให้เกิดการจับสัตว์น้ำในปริมาณมากเกินไป การจัดการประมงโดยรัฐจะต้องคำนึงถึงความสูญเสียทางเศรษฐกิจจากการลงทุนใช้แรงงานและอุปกรณ์ทำประมงมากเกินไป จนทำให้มีต้นทุนในการทำประมงที่สูงมากกว่าปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ และจะต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของผู้บริโภค ชุมชน ตลอดจน การกระจายรายได้ การจ้างงาน อัตราแลกเปลี่ยนเงินตรา และผลประโยชน์อื่น ๆ ที่ได้จากการทำประมง (อุธร ฤทธิลิก, 2545, หน้า 129-130)

การจัดการประมงที่ได้ผลสำเร็จ มีแนวทางการดำเนินการดังนี้ (อุธร ฤทธิลิก, 2545, หน้า 130-131)

1. ใครที่ได้รับผลกระทบจากการจัดการประมงจะต้องได้รับโอกาสแสดงความคิดเห็นและ มีส่วนร่วม ซึ่งจะนำไปสู่การกำหนดนโยบายในการจัดการประมง
2. จัดตั้งกลไกที่จำเป็นเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการประสานงานระหว่างกลุ่มของชาวประมง เพื่อจัดสรรการใช้ทรัพยากร
3. ให้มีองค์กรที่เป็นอิสระ เพื่อตรวจสอบและประเมินระบบการจัดการ

4. กำหนดวิธีการประสานประโยชน์เพื่อเพิ่มความรับผิดชอบของกลุ่มชาวประมงเป็นประโยชน์ต่อการประมง
5. รูปแบบที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ หรือจำเป็นต้องได้รับการปรับปรุง
6. เปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการดำเนินมาตรการในการจัดการ
7. สร้างสิ่งจูงใจให้ชาวประมงมีจิตสำนึกของการบังคับตนเองในเรื่องของการจัดการประมง

หลักสำคัญของการจัดการประมง คือการดำเนินนโยบายหรือใช้มาตรการที่เหมาะสมเพื่อตอบสนองจุดมุ่งหมายของการประมง โดยจุดมุ่งหมายของการจัดการประมงมักจำแนกไว้ตามวัตถุประสงค์ 4 ประการที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้น แต่จะกำหนดเป็นนโยบายจำแนกไว้ 3 ประการ ด้วยกันได้แก่วัตถุประสงค์ทางชีววิทยาประมง เศรษฐกิจ และสังคม (อุธร ฤทธิลิก, 2545, หน้า 131)

การใช้ทรัพยากรมีจุดมุ่งหมายให้ได้รับประโยชน์ในหลายด้านด้วยกัน จึงจำเป็นต้องมีการจัดสรรทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดใน ด้านชีววิทยาประมงต้องกำหนดเกณฑ์ผลจับที่เหมาะสม เพื่อความยั่งยืนในอนาคต จะต้องคำนึงถึงการอนุรักษ์ คุ้มครองสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศทางทะเล การรักษาเสถียรภาพและการเจริญเติบโตของประชากร และการรักษาสมดุลของผลจับสัตว์น้ำแต่ละชนิดในแหล่งทำประมง ในทางด้านเศรษฐศาสตร์ ได้ให้ความสำคัญกับการจัดสรรปัจจัยทุนและแรงงานในทางที่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจสูงสุด ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงการทำประมงจากประมงแบบเสรีไปสู่ระบบกรรมสิทธิ์ และในทางสังคมให้ความสำคัญกับการสร้างงาน การกระจายรายได้ที่เป็นธรรม การลดความขัดแย้งจากการทำประมง การกระจายผลผลิตสัตว์น้ำอย่างเหมาะสม และการควบคุมให้ราคาสัตว์น้ำสะท้อนถึงอุปสงค์อุปทานที่แท้จริง (อุธร ฤทธิลิก, 2545, หน้า 136)

ซึ่งการจัดการทรัพยากรประมงนั้นจะต้องตอบสนองในวัตถุประสงค์ รัฐจำเป็นต้องดำเนินมาตรการต่าง ๆ โดยจะต้องใช้มาตรการที่เหมาะสม เนื่องจากการจัดการทรัพยากรประมงจะมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความแตกต่างและหลากหลายกันไป ดังนั้นการจัดการทรัพยากรประมงให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด จะต้องตอบสนองความต้องการทางสังคมและเหมาะสมกับสภาพทางเศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมและสภาวะของทรัพยากร

3.6 แนวคิดการควบคุมการประมงสมัยใหม่

จากการทำการประมงมากเกินไปจนทำให้แหล่งประมงในหลาย ๆ แหล่งอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากถูกทำประมงอย่างหนัก จึงทำให้ต้นทุนการทำประมงสูงกว่าผลตอบแทนที่ได้รับ การจับสัตว์น้ำมาดเกินศักยภาพของสต็อกสัตว์น้ำที่ผลิตสัตว์น้ำรุ่นใหม่ทดแทน ซึ่งเป็นผลกระทบที่ร้ายแรงต่อทรัพยากรประมงและผลตอบแทนทางด้านเศรษฐกิจ (อุทรฤทธิลิก, 2545, หน้า 137)

รัฐเป็นผู้ที่ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อการจัดการประมงภายในประเทศ โดยใช้กลไกทางกฎหมายเข้าควบคุมการทำประมง และกำหนดแผนการจัดการประมงที่มีประสิทธิภาพ เพื่อผลคุ้มครองทรัพยากรสัตว์น้ำที่เสื่อมโทรม รวมทั้งรักษาสถานะของกิจการอุตสาหกรรมประมงให้ก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น และจะต้องมีการดำเนินการให้มีการกระจายรายได้ไปสู่ชาวประมงอย่างทั่วถึง รัฐจะต้องเลือกใช้มาตรการเกี่ยวกับกฎระเบียบที่เหมาะสมให้ชาวประมงนำไปปฏิบัติโดยตรงและทางอ้อม ซึ่งมาตรการที่รัฐเลือกจะต้องคำนึงถึง ผลของการจัดการประมงจะต้องมีประสิทธิภาพ ส่งวนทรัพยากรการประมงให้ดำรงอยู่และยั่งยืน รัฐจะต้องควบคุมอย่างเข้มงวดต่อการลงแรงของชาวประมง และกำหนดปริมาณของสัตว์น้ำให้ทำประมงได้ การคำนึงถึงหลักความเที่ยงธรรม เพื่อให้โอกาสแก่ชาวประมงได้ประกอบอาชีพอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม คำนึงถึงหลักเกณฑ์ของการบริหาร ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องจัดการต่อทรัพยากรประมง ให้ชาวประมงปฏิบัติตามกฎระเบียบของกฎหมาย

มาตรการการใช้กฎหมายให้ชาวประมงปฏิบัติโดยตรง เป็นการแสวงหาวิธีการที่จะเพิ่มประสิทธิภาพต่อการจำกัดผลจากการทำประมง เพื่อให้ระดับของปริมาณสัตว์น้ำที่พึงจับได้นั้นเป็นไปตามข้อกำหนด มาตรการประกอบด้วยการจำกัดฤดูกาลทำประมง จำกัดพื้นที่ทำประมง จำกัดขนาดของตาอวนหรือขนาดของเครื่องมือทำประมง จำกัดชนิดของเครื่องมือทำประมง จำกัดขนาดของสัตว์น้ำที่จับได้ และห้ามจับสัตว์น้ำที่กำหนดเพศมาตรการการใช้กฎหมายให้ชาวประมงปฏิบัติทางอ้อม รัฐดำเนินการโดยวิธีพยายามควบคุมแรงงานทำประมง เช่น จำกัดจำนวนชาวประมงที่ทำการประมง ขนาดของเรือหรือจำนวนและชนิดของเครื่องมือทำประมง การควบคุมเขตแหล่งทำการประมงและฤดูทำการประมง

มาตรการ กฎระเบียบ ให้ชาวประมงปฏิบัติทางอ้อม ชาวประมงส่วนใหญ่มักไม่ค่อยให้ความร่วมมือเท่าที่ควร และชาวประมงพยายามพัฒนาวิธีการและเทคโนโลยีการทำประมงให้ดีขึ้น จึงทำให้ทรัพยากรถูกแสวงใช้ประโยชน์จนมีจำนวนเหลือลดน้อยลง มาตรการกฎหมายที่

ออกมาจากภาครัฐที่นำมาใช้บังคับโดยตรงมีผลต่อการบริหารและไม่ค่อยมีความยืดหยุ่น มีการบังคับใช้กฎหมายโดยเคร่งครัด

การออกกฎหมายให้บรรลุผลตามหลักการจัดการประมงและดำเนินนโยบายของรัฐ จะต้องพิจารณาในเรื่องของเครื่องมือประมง และการจำกัดฤดูกาลทำประมง (Season limited) การกำหนดจำนวนผลจับ (Catch quotas) การจำกัดจำนวนเรือประมง (Limitation of entry) และปัญหาอื่นที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งจะต้องดำเนินการกำหนดแผนงานดังกล่าวเพื่อควบคุมปริมาณการลงแรงทำประมงไม่ให้มีมากเกินไป แผนขั้นแรกในการดำเนินการบัญญัติกฎระเบียบเกี่ยวกับการประมง จะต้องคำนึงถึงการแก้ไขหรือปรับระดับการแก้ไขหรือปรับระดับในการลงแรงทำประมงที่จะให้ผลจับอยู่ในระดับศักยภาพสูงสุด (MSY) ตามหลักการผลิตให้ได้รับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงสุด (MEY) เกี่ยวข้องกับความจำเป็นของสังคม มาตรการ MSY อาจทำให้การผลิตทางการประมงไร้ประสิทธิภาพ และการกำหนดมาตรการตอบสนองความต้องการของสังคมหรือชุมชนมากเกินไปอาจทำให้การดำเนินมาตรการควบคุมการประมงล้มเหลว (อุทร ฤทธิลึก, 2545, หน้า 138)

กฎระเบียบที่บัญญัติขึ้นมา จะต้องแสวงหาวิธีการที่จะทำให้การลงแรงทำประมงบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ จำกัดการลงแรงทำประมงโดยกำหนดองค์ประกอบ ขนาด ชนิด และประสิทธิภาพของเรือประมง ชนิด ขนาด และความยาวของตาข่ายของเครื่องมือประมง อุปกรณ์ประกอบการประมง จำนวนเที่ยวของการออกไปทำการประมง และทักษะความชำนาญงานของแรงงานประมง นอกจากนี้ยังจะต้องพิจารณาผลกระทบต่อยาได้จากการจำกัดปริมาณการลงแรงการทำประมงด้วย

กฎระเบียบต่าง ๆ ที่บัญญัติใช้เป็นมาตรการควบคุมการประมงเป็นผลทำให้ขนาดและองค์ประกอบของสต็อกสัตว์น้ำ ขนาดและองค์ประกอบของผลจับมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งการควบคุมการทำประมงที่ดีจะต้องมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งการลดปริมาณ การลงแรงทำประมงให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม และเพิ่มขนาดอายุแรกจับเพื่อเพิ่มโอกาสการอยู่รอดของสัตว์น้ำที่มีขนาดเล็กได้เจริญเติบโตและขยายพันธุ์ต่อไป (อุทร ฤทธิลึก, 2545, หน้า 138)

การใช้กฎและมาตรการในการจัดการประมง จะต้องมีการใช้มาตรการหลายมาตรการผสมผสานกัน จึงจะทำให้บรรลุเป้าหมายในการรักษาไว้ซึ่งผลทางชีวภาพ เศรษฐกิจ และสังคม อาทิเช่น มาตรการควบคุมจำนวนเรือเป็นหลักการที่ให้ผลดีที่สุด การจำกัดจำนวนเรือประมงทำให้ชาวประมงสามารถทำการจับสัตว์น้ำได้เป็นระยะเวลานานมากขึ้น ซึ่งมาตรการ

เหล่านี้ ก็มีหลายแบบด้วยกัน ได้แก่ การออกอาชญาบัตรจำนวนจำกัด มาตรการการให้โควตาผลจับเฉพาะบุคคล และมาตรการทางภาษี เป็นต้น

การผสมผสานมาตรการเพื่อใช้ในการจัดการประมงนั้นจะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมในหลาย ๆ ด้านด้วย อาทิเช่น การใช้มาตรการจำกัดพื้นที่ทำประมงอาจใช้บังคับใช้ในพื้นที่ที่เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์น้ำโดยห้ามใช้เครื่องมือประมงทุกประเภทหรือบังคับใช้แบบยืดหยุ่น โดยห้ามใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพสูงและเครื่องมือประมงทำลายล้าง ทรัพยากรประมงหรือสภาพแวดล้อมในพื้นที่ ด้วยมาตรการการห้ามการใช้พื้นที่ที่มีข้อจำกัดบางอย่างซึ่งอาจทำให้เกิดการลงแรงในการทำประมงในพื้นที่ที่อนุญาตมากเกินไปจนจนส่งผลให้สต็อกปลาในบริเวณดังกล่าวลดลง ดังนั้น จะต้องมีการจำกัดพื้นที่ที่จะต้องผสมผสานกับมาตรการในการจำกัดปริมาณการลงแรงทำประมง ซึ่งจะให้ผลดีในการจัดการประมง

3.6.1 การจัดการประมงสมัยใหม่

พัฒนาการของการจัดการประมงได้เริ่มต้นมาจากการปล่อยให้มีการประมงเสรีโดยปล่อยให้กลไกทางธรรมชาติจัดการโดยตัวมันเอง ต่อมาการขยายตัวของประชากรมนุษย์ การพัฒนาประสิทธิภาพของเครื่องมือประมง ตลอดจนความต้องการทางการตลาด ได้ทำให้เกิดการจับสัตว์น้ำมากเกินไปจนเกินกว่าศักยภาพในการผลิตของธรรมชาติ จนนำไปสู่การลดลงของสต็อกสัตว์น้ำ ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องมีการกำหนดสิทธิกรรมสิทธิ์ โดยการให้ความหมายทรัพยากรทางธรรมชาติเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ และนำไปสู่การออกมาตรการ กฎระเบียบ กฎหมายต่าง ๆ มาควบคุมการทำประมง แต่การออกระเบียบกฎเกณฑ์เหล่านั้นมักมีความล่าช้า เพราะการบัญญัติมาตรการและประกาศใช้ต่อเมื่อได้มีปัญหาเกิดขึ้นกับทรัพยากรประมงแล้ว ดังนั้นการจัดการแบบดั้งเดิมนั้นไม่สามารถที่จะจัดการประมงได้อย่างมีประสิทธิภาพ การจัดการประมงเปรียบเสมือนเครื่องมือสำหรับแก้ไข้ปัญหาของการประมงและทรัพยากรประมง จากประสบการณ์การจัดการประมงที่ผ่านมา ได้นำมาสู่การพัฒนา รูปแบบของการจัดการที่เป็นระบบและมีแบบแผน ได้เปิดโอกาสให้เอกชนมีบทบาทในการจัดการประมงร่วมกับรัฐ การกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการลงไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น แทนการผูกขาดอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง

การจัดการประมงสมัยใหม่ให้ความสำคัญต่อการวางแผนการจัดการล่วงหน้า มากกว่าการจัดการประมงในระยะเวลาที่ผ่านมา การจัดการองค์กรเป็นโครงข่ายสนับสนุนกันอย่างเป็นระบบ การจัดทำแผนการจัดการประมงใช้หลักการของการจัดการแบบใหม่ที่กำหนดแนวทางเลือกดำเนินการที่มีความเป็นไปได้หลายแนวทาง ใช้ข้อมูลและข้อเสนอแนะทางชีววิทยา สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม ตัดสินใจทางเลือกที่ดีที่สุด โดยไม่ทำให้ทรัพยากรและ

สิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงระยะยาว ทำให้มีการแบ่งผลประโยชน์ระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรประมงมีความเป็นธรรมและเสมอภาค การดำเนินการใช้แผนการจัดการประมงและการควบคุมการทำประมงให้บรรลุเป้าหมายโดย ใช้ต้นทุนต่ำสุด และมีข้อได้เปรียบน้อยที่สุด

การจัดการประมงสมัยใหม่เริ่มต้นด้วยการบัญญัติกฎหมายเพื่อจัดระเบียบของการทำประมงและการจัดการประมง มีการจัดโครงสร้างของสถาบันการจัดการและการบริหารงาน การประมงให้มีประสิทธิภาพ การประเมินทางชีววิทยาเพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดขอบเขตการทำประมง การดูแลรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการประมง กำหนดระเบียบการบริหารจัดการประมงที่เอื้ออำนวยต่อการดำเนินยุทธการจัดการ ควบคุมและตรวจสอบ

การจัดการประมงสมัยใหม่จะใช้แนวทางตามหลักการทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องและกฎเกณฑ์ที่บัญญัติตามกฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายที่ให้อำนาจไว้ กฎหมายที่ใช้เพื่อการจัดการประมงประกอบด้วยกฎหมายหลายฉบับ สำหรับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการประมงของไทยที่สำคัญมีอยู่ 3 ฉบับ ได้แก่ 1. พระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2496 และพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2528 โดยสาระสำคัญ ประกอบไปด้วยระเบียบ วิธีการ และกฎเกณฑ์รวมทั้งการเก็บรายได้ในรูปแบบค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ระบุ อำนาจหน้าที่ของหน่วยราชการที่มีหน้าที่รับผิดชอบ กำหนดข้อห้ามสำหรับผู้ที่ได้รับอนุญาตให้ประกอบกิจการประมง และการกำหนดโทษ

2. พระราชบัญญัติว่าด้วยสิทธิการทำประมงในเขตการประมงไทย พ.ศ. 2482 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจำกัดสิทธิของคนต่างด้าวที่เข้ามาทำประมงในเขตการประมงไทย แต่กฎหมายฉบับนี้ได้มีการปรับปรุง เนื่องจากการขาดแคลนแรงงานประมงจึงอนุญาตให้มีการใช้แรงงานต่างด้าวมาเป็นลูกเรือได้ และภายใต้อนุสัญญากฎหมายทะเลระหว่างประเทศ ได้บัญญัติให้รัฐชายฝั่งต้องอนุญาตให้เรือประมงของรัฐอื่นทำประมงในเขตเศรษฐกิจจำเพาะได้ เมื่อรัฐชายฝั่งมีทรัพยากรประมงเหลือใช้ โดยการกำหนดประเภทสัตว์น้ำที่จับได้และห้ามจับ ตลอดจนการเรียกเก็บค่าธรรมเนียม และการประกาศให้ทราบในเรื่องเกี่ยวกับกฎเกณฑ์และการจัดการ

3. พระราชบัญญัติเรือไทย นำมาจัดการและควบคุมจำนวนและประเภทของเรือที่จดทะเบียน

การจัดโครงสร้างของสถาบันการจัดการประมงจะต้องคำนึงถึงการแยกหน้าที่ของงานทางวิทยาศาสตร์ ด้านการบริหารจัดการประมง ด้านการควบคุมและบังคับใช้กฎหมาย องค์การทางด้านวิทยาศาสตร์ทำหน้าที่สำรวจ ศึกษา วิจัยทางพลวัตประชากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อประเมินค่าของประชากรสัตว์น้ำ และผลผลิตสูงสุดของประชากรสูงสุดของทรัพยากรสัตว์น้ำที่นำมาใช้ประโยชน์ได้ และทำหน้าที่ร่วมกับองค์กรด้านบริหารการจัดการประมง โดยให้ข้อมูลและ

ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรสัตว์น้ำ การอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพทรัพยากรสัตว์น้ำ สำหรับจัดทำแผนทางเลือกและตัดสินใจแผนทางเลือก องค์การด้านการบริหารจัดการประมงทำหน้าที่จัดทำแผนการจัดการประมง และบริหารงานการจัดการประมง เช่น การให้สิทธิในการทำประมง การออกใบอนุญาต การให้โควตาผลจับ เป็นต้น องค์การที่รับผิดชอบด้านการควบคุมและบังคับใช้กฎหมาย ทำหน้าที่ควบคุมชาวประมงให้ปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนการจัดการประมง ตรวจสอบและเฝ้าระวังการละเมิดกฎหมายประมง อาทิเช่น การเข้าทำประมงในพื้นที่ห้ามทำประมง

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าแนวทางการจัดการประมงสมัยใหม่ ได้มีพัฒนาการมาจากการใช้มาตรการทางกฎหมายและการแก้ปัญหาการทำประมง ปรับเปลี่ยนแนวคิดจากการจัดการประมงภายใต้ทรัพยากรภายใต้ทรัพยากรเป็นทรัพย์สินที่ใช้ร่วมกันมาสู่การจัดการแบบให้กรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากร และให้เอกชนมีบทบาทในการจัดการประมงเพิ่มมากขึ้น ซึ่งแบบแผนการจัดการประมงสมัยใหม่เริ่มจากการบัญญัติกฎหมายเพื่อจัดระเบียบการทำประมง และการจัดการประมง นำไปสู่การจัดโครงสร้างสถาบันการจัดการและบริหารการประมงประสิทธิภาพ การขยายขอบเขตการประเมินค่าทางชีววิทยา และกำหนดระเบียบการบริหารการประมงที่ตอบสนองต่อการดำเนินการจัดการ ควบคุม และตรวจสอบการทำประมง

จากการศึกษาถึงพัฒนาการการจัดการประมงจะเห็นได้ว่า แนวคิดการจัดการประมงของประเทศไทย ได้มีฐานคิดมาจากวิทยาศาสตร์ และที่นำมาใช้กันอย่างกว้างขวาง คือ ความคิดแบบวิวัฒนาการที่มาจากความคิดของ ชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin, 1809-1882) ที่ได้กล่าวถึงกฎการควบคุมโดยธรรมชาติ และ การศึกษาอันทรงอิทธิพลของนักชีววิทยา Garrett Hardin (1968) เรื่อง โศกนาฏกรรมของทรัพยากรส่วนรวม (Tragedy of the common) การศึกษาดังกล่าวได้ส่งผลต่อ การวางแผนทรัพยากร ซึ่งไม่เฉพาะจำกัดอยู่ในวงวิชาการของสิ่งแวดล้อม นิเวศวิทยา เศรษฐศาสตร์ และรัฐศาสตร์เท่านั้น แต่ยังเป็นบรรทัดฐานสำคัญในนโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐในหลาย ๆ ประเทศรวมทั้งการจัดการประมงในประเทศไทยด้วย (Hardin, 1968)

โดยแนวทางการจัดการประมงซึ่งผู้วิจัยจะเรียกว่า “การจัดการประมงตามแนวทางของรัฐ” โดยรัฐจะเป็นผู้กำหนดกรรมสิทธิ์และสิทธิ รวมทั้งควบคุม การใช้ทรัพยากรทางทะเลทั้งหมด ด้วยการอธิบายด้วยความรู้แบบวิทยาศาสตร์ แม้ต่อมาจะกล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการประมงที่จะต้องมีผลไปยังทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง แต่ส่วนใหญ่ก็ยังให้ความสำคัญกับการควบคุมด้วยกฎเกณฑ์แบบเดิม โดยที่พอจะมีสอดแทรกเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายได้บ้างได้แก่ ภาครัฐกิจเอกชนที่ประกอบการประมงขนาดใหญ่เท่านั้น ซึ่งการจัดการประมงดังกล่าว

อาจมีกระบวนการตัดสินใจในการมอทรัพยากรในฐานะที่รัฐเป็นเจ้าของ และผู้ต้องการจะใช้ก็จะต้องได้รับอนุญาตจากรัฐเท่านั้น

การจัดการประมงตามแนวทางของรัฐในปัจจุบันก็ยังมีปัญหาหลายประการที่ทำให้การจัดการประมงไม่สำเร็จเท่าที่ควร เนื่องระบบการจัดการประมงยังไม่มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน การจัดองค์กรและขบวนการจัดการประมงที่ไม่มีเอกภาพหรือขาดประสิทธิภาพในการจัดการ รวมทั้งปัญหาทางด้านทรัพยากรประมงทางทะเล และอีกประเด็นที่สำคัญคือความคลุมเครือทางด้านกรรมสิทธิ์หรือสิทธิในการทำประมง ถึงแม้รัฐจะอ้างกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของผืนน้ำ และได้อนุญาตให้เอกชนเข้าทำการประมงในทะเลได้ ดังนั้นก็หมายความว่า สิทธิดังกล่าวถูกโอนให้เอกชนมีสิทธิในการจับสัตว์น้ำ แต่ในขณะเดียวกันชาวบ้านชุมชนประมงที่ประกอบกิจการประมงพื้นบ้านก็ยังอ้างสิทธิในการทำประมงพื้นบ้านอยู่ ดังกล่าวก็จะเห็นได้ว่าความคลุมเครือในเรื่องกรรมสิทธิ์เหนือผืนน้ำได้นำมาสู่ความล้มเหลวในการจัดการประมงตามแนวทางของรัฐ

ดังนั้นแนวทางการจัดการประมงตามแนวทางของรัฐ จะให้ความสำคัญต่อ กฎหมาย กฎเกณฑ์ มาตรการ การควบคุม การอนุญาตและ การจัดการความรู้แบบวิทยาศาสตร์ โดยการจัดการดังกล่าวมักจะละเลยบุคคล ชุมชน ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ได้มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับทะเลมาโดยตลอด

3.6.2 การจัดการประมงโดยชุมชน

การศึกษาตามแนวทาง การจัดการประมงโดยชุมชน สิ่งสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจในประเด็นแรกเริ่มนั้น ได้แก่ กรรมสิทธิ์ เนื่องจากความหมายของกรรมสิทธิ์ หมายถึง สิทธิที่ได้รับการรับรองโดยทางกฎหมายหรือสถาบันทางสังคม และระบุว่าผู้เป็นเจ้าของมีสิทธิจากการเป็นเจ้าของ เนื่องจากการดำเนินการหรือจัดการทรัพยากรนั้น จะต้องมีการกำหนดกรรมสิทธิ์หรือทำความเข้าใจในเรื่องกรรมสิทธิ์ด้วย อาทิเช่น การกำหนดทรัพยากรทางทะเลที่เป็นของรัฐ ดังนั้นรัฐจะเป็นผู้กำหนดแนวทาง ออกมาตรการควบคุมในการใช้ทรัพยากรเหล่านั้น แต่การศึกษาอีกแนวทางหนึ่งที่ได้พยายามชี้ให้เห็นถึงการจัดการระบบการประมงที่แสดงให้เห็นถึงกรรมสิทธิ์ในการจัดการของชุมชน

การศึกษาที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นงานในยุคบุกเบิก ผู้วิจัยจะเริ่มต้นด้วยการศึกษาของ Malinowski (1926) ที่ได้ทำการวิจัยสังคมวัฒนธรรมของชาวเกาะโทรบเรียนด์ (Trobriand) ได้ข้อค้นพบถึงระบบอันซับซ้อนของการจัดการชุมชนอันรวมไปถึงวิถีชีวิต ซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนรวม อันเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชาวโทรบเรียนด์ โดยระบบดังกล่าวได้รวมเอาข้อกำหนดในเรื่องสิทธิ ความรับผิดชอบ โดยกล่าวว่าระบบต่าง ๆ ในวัฒนธรรมเหล่านี้ มีหน้าที่ในตนเอง เป็นกลไกในการ

ทำงานและเป็นภาระผูกพันที่ปัจเจกบุคคลพึ่งต่อทรัพยากรสินส่วนรวมเข้าไว้ด้วยกัน (Young, 1979; ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และสุธาศัย คุณผล, 2543, หน้า 221)

ในการศึกษาของ Acheson (1987) ได้ศึกษาชุมชนอุตสาหกรรมประมงล็อบสเตอร์ (Lobster) รายย่อยบริเวณชายฝั่งของรัฐเมน (Maine) พบว่ามีการแบ่งพื้นที่ขอบเขตอย่างชัดเจนในหมู่ชาวประมงด้วยกัน มีการปกป้องเขตแดนอย่างเข้มแข็งทั้งชาวประมงด้วยกัน และผู้บุกรุกจากภายนอก โดยอ้างสิทธิในน่านน้ำและสิทธิในการทำประมง ผูกติดอยู่กับสิทธิการครอบครองที่ดินเหนือชายฝั่ง ผู้ที่ไม่ได้ครอบครองสิทธิบนผืนดินจะไม่มีสิทธิในการทำประมง โดยชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นแบบแผนในการจัดแบ่งขอบเขตของพื้นที่ทรัพยากรส่วนรวม

การศึกษาดังกล่าวเป็นการมองกรรมสิทธิ์ทรัพยากรทางธรรมชาติว่า ทรัพยากรที่มีอยู่โดยธรรมชาตินั้น มิได้เป็นทรัพยากรสาธารณะที่เปิดเสรีในการใช้ประโยชน์ และมีใช้ทรัพยากรของรัฐ หากพิจารณาโดยใช้แนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากร ดังในการศึกษาชิ้นสำคัญของ Schlager and Ostrom (1992) เรื่อง Property-rights regimes and natural resources: A conceptual analysis ที่ได้เสนอแนวคิดที่น่าสนใจประการหนึ่งในการแก้ไขปัญหาการขาดประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรสาธารณะที่มีเจ้าของร่วมกันหลายคน (Common property) อาทิ แม่น้ำ ทะเล พืชหญ้า ป่าไม้ อย่างสมดุลและยั่งยืนในระยะยาวด้วยการใช้กลไกทางสังคมโดยเน้นการปลูกสร้างจิตสำนึกให้ผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพยากรสาธารณะเห็นถึงประโยชน์ของการร่วมมือกันในการสร้างกฎเกณฑ์เพื่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรดังกล่าวกันอย่างอนุรักษ์แทนการใช้วิธีแก้ปัญหาแบบเดิม กรณีชาวประมงในมลรัฐเมน (Maine) ของสหรัฐอเมริกาที่ในอดีตเคยทำลายการประมงกุ้งทะเลใหญ่จนเกิดความเสียหาย แต่เมื่อชาวประมงเหล่านี้หันมาร่วมมือกันแก้ไขปัญหาด้วยการใช้วิธีควบคุม ติดตามและตรวจตราการจับกุ้งทะเลใหญ่กันเอง ทำให้การประมงกุ้งทะเลใหญ่ในมลรัฐเมนประสบความสำเร็จสูงสุดแห่งหนึ่งของโลก จากการศึกษาดังกล่าวของ Schlager and Ostrom ก็ชี้ให้เห็นว่าการร่วมมือกันของผู้ใช้ทรัพยากรสาธารณะเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการแก้ปัญหาความไร้ประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรที่มีเจ้าของร่วมกันหลายคนได้โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยกฎเกณฑ์จากภาครัฐหรือกลไกภาคเอกชน (Schlager & Ostrom, 1992)

จากงานการศึกษาดังกล่าวได้ในข้างต้นได้เป็นแนวทางในการกำหนดในเรื่องการใช้ทรัพยากร ซึ่งการศึกษาตามแนวทางมีฐานะเชิงวิพากษ์ (Critical perspectives) การเกิดขึ้นมิได้เป็นเพียงการตอบโต้ต่อแนวคิด โศกนาฏกรรมของทรัพยากรส่วนรวม ของ Hardin (1968) เท่านั้น หากแต่ยังเกิดขึ้นในบริบทการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงของสภาพแวดล้อม สังคมการเมือง ซึ่งมีการ

เคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อปกป้องสิทธิส่วนรวมในทรัพยากรเพิ่มมากยิ่งขึ้นจนก่อให้เกิดการปรับแนวคิดที่มีต่อทรัพยากรส่วนรวมในระดับสากล (ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี และสุธาศัย คุณผล, 2543, หน้า 222)

จากข้างต้นสามารถชี้ให้เห็นถึงกรรมสิทธิ์ ภูมิปัญญาและความสามารถของชุมชนในการจัดการ จนนำมาสู่แนวทางการจัดการประมงโดยชุมชน โดยมีหลักการก็คือ “รัฐจะทำการมอบอำนาจในการจัดการประมงให้กับชุมชน โดยรัฐจะมีหน้าที่เพียงเป็นที่ปรึกษาทางวิชาการให้กับชุมชน ชุมชนจะมีสิทธิครอบครองทรัพยากรที่อาศัยอยู่ในท้องทะเลที่ชุมชนได้รับมอบจากรัฐ และในขณะเดียวกัน ชุมชนก็จะมีหน้าที่และความรับผิดชอบในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรต่าง ๆ ที่อยู่ในทะเลอาณาเขตของชุมชน รวมทั้งทำหน้าที่บริหารและจัดการใช้ประโยชน์จากทะเล ภายใต้เงื่อนไขของการดำเนินวิถีชีวิตของชาวประมงในชุมชน และการพัฒนาอย่างยั่งยืนของชุมชนประมง” (กังวาลย์ จันทระโชติ, 2541, หน้า 15)

โดยการจัดการประมงตามแนวทางของชุมชนได้แสดงให้เห็นได้ว่า ทรัพยากรประมงนั้นเป็นของทุกคนที่อาศัยอยู่ในชุมชน หากผู้ใดต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบและข้อบังคับต่าง ๆ ที่ชุมชนได้กำหนดไว้ โดยชุมชนจะได้รับสิทธิในการครอบครองเป็นเจ้าของทรัพยากร สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นได้โดยไม่ต้องขออนุญาตจากรัฐ แต่ต้องมีหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรนั้น สิทธิการครอบครองทรัพยากรของชุมชนจะไม่สามารถโอนหรือขายให้กับบุคคลหรือนิติบุคคลอื่นได้ (กังวาลย์ จันทระโชติ, 2541, หน้า 16)

หลักการพื้นฐานของการจัดการประมงโดยชุมชน

หลักการพื้นฐานของการจัดการประมงโดยชุมชนสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ประเด็นด้วยกันคือ (มะลิ บุญรัตผลิน, 2545, หน้า 78)

1. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Empowerment) ของชุมชนท้องถิ่นหรือองค์กรท้องถิ่น จะต้องมีความสามารถในการร่วมกับองค์กรของรัฐในการปฏิบัติการควบคุมการใช้ทรัพยากรอย่างถูกต้องและมีคุณค่า การส่งเสริมหรือสนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนชาวประมงรู้จักวิธีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเหมาะสม และควบคุมการใช้ทรัพยากรเหล่านั้น ซึ่งจะเป็นผลประโยชน์โดยตรงต่อชุมชนชาวประมงท้องถิ่น ผลสำเร็จของการจัดการประมงโดยชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนท้องถิ่น ซึ่งจะสร้างจิตสำนึกและความเข้าใจในแง่ของการมีส่วนร่วมทางกฎหมายในการจัดการทรัพยากรและการประมง

2. ความเสมอภาค (Equity) ความเสมอภาคหมายถึง ความมีโอกาสเท่าเทียมกันในการใช้ทรัพยากรในระหว่างประชาชน และในระดับชั้นของประชากร ความเสมอภาคนั้น จะทำ

ให้ชาวประมงพื้นบ้านมีโอกาสได้ใช้ทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน สิ่งเหล่านี้จะส่งผลต่อการพัฒนา การป้องกัน รักษาและบริหารจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่ง ซึ่งความเสมอภาคเหล่านี้ยังหมายถึง ความเท่าเทียมระหว่างชาวประมงในปัจจุบันและรุ่นต่อไปในอนาคตด้วย และโดยหลักการของความเสมอภาคนั้นยังเชื่อมโยงกับหลักการของการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ ดังนั้นภายใต้ หลักการของความเสมอภาคจะเห็นถึงความสำคัญอยู่ด้วยกัน 2 อย่างด้วยกันคือ 1. การเข้าถึง ทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน และ 2. ความสามารถในการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน

3. การรักษาสภาพแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน (Ecological soundness and sustainable development) การจัดการประมงโดยชุมชนนั้นหากพิจารณาถึงปัจจัยทางด้าน เทคโนโลยีและการปฏิบัติ ที่จะส่งผลต่อด้าน สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเท่านั้น แต่จะต้อง พิจารณาในเชิงนิเวศวิทยาอีกด้วย

4. การให้ความสำคัญต่อสินค้าพื้นเมืองและภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการประมง โดยชุมชนยังคำนึงถึงคุณค่าภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์และสินค้า ประมงพื้นเมือง ซึ่งความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้ต้องนำมาปรับปรุงและอบรม เพื่อเพิ่มขยายองค์ความรู้ ภายในโครงการและหรือระหว่างโครงการอื่น ๆ

5. ความเท่าเทียมกันทางเพศ (Gender fairness) การจัดการประมงโดยชุมชน นั้นจะต้องคำนึงถึงบทบาทในท้องถิ่น ความเท่าเทียมกันระหว่างเพศชายและเพศหญิง การ สนับสนุนให้มีโอกาสเท่าเทียมกันทั้งสองเพศในการมีส่วนร่วมในการจัดการประมงและอื่น ๆ

จากการศึกษาหลักการพื้นฐานในการจัดการประมงโดยชุมชน ผู้วิจัยสามารถ นำมาสรุปได้ว่าหลักการพื้นฐานในการจัดการประมงจะต้อง ให้ความสำคัญในเรื่องของความ เสมอภาคเป็นสำคัญ โดยความเสมอภาคเหล่านี้จะต้องครอบคลุมไปถึงการมีส่วนร่วมในการ ตัดสินใจ ความเสมอภาคทางเพศ การให้ความสำคัญต่อความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นและการ ใช้ทรัพยากรนั้นจะต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อบุคคลในรุ่นต่อไปในอนาคตด้วย

จากที่กล่าวในข้างต้นได้ชี้ให้เห็นถึงหลักการพื้นฐานของชุมชนในการจัดการ ประมง ที่จะต้องให้ความสำคัญ ความเสมอภาคในทุก ๆ ด้านและคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรเป็น สำคัญ ในต่อมาผู้วิจัยจะเสนอหลักสำคัญของการจัดการประมงโดยชุมชน

หลักการที่สำคัญของการจัดการประมงโดยชุมชน สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ประเด็นด้วยกัน คือ (มะลิ บุญรัตผลิน, 2545, หน้า 79-80)

1. ปรับปรุงการใช้ทรัพยากร (Resource tenure improvement) การปรับปรุงการใช้ทรัพยากร เพื่อเป็นหลักประกันในการใช้ทรัพยากรและการจัดการควบคุมการใช้ทรัพยากรที่ชุมชนร่วมกันใช้ประโยชน์อยู่ หรืออาจเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า เป็นการทำให้ประมงตามสิทธิหรือสิทธิการทำประมง โดยในทางปฏิบัติแล้ว หมายถึง การควบคุม โดยองค์กรชุมชนผ่านทางนโยบายหรือกฎหมายของรัฐหรือท้องถิ่น

2. การเพิ่มขีดความสามารถ (Capability building) การเสริมสร้างขีดความสามารถ โดยการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการตรวจสอบควบคุม โดยผ่านกระบวนการศึกษา ฝึกอบรมและพัฒนาองค์กร การศึกษาทางด้านสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์นั้นก็เป็นส่วนสำคัญในการเสริมสร้างขีดความสามารถ ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องที่มีความซับซ้อน ไปในทางเดียวกัน และปัญหาที่เชื่อมโยงกับประเด็นอื่น ๆ ในกระบวนการจัดการทรัพยากร

3. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้นเน้นไปถึงเรื่องของการฟื้นฟูการรักษาสภาพแวดล้อม การเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กับแหล่งน้ำ และที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ จนนำไปสู่มาตรการข้อห้ามต่าง ๆ การจัดตั้งแหล่งอนุรักษ์และพื้นที่ทำการประมงเหล่านั้น เป็นต้น

4. การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน (Sustainable livelihood development) ความมั่นคงทางอาหารเป็นปัจจัยพื้นฐานของการจัดการประมงโดยชุมชน ดังนั้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนนั้น เป็นปัจจัยหลักของหลักประกันทางเศรษฐกิจ และหลักประกันความมั่นคงทางอาหารของประชาชน และคุณภาพชีวิตของชาวประมงนั้นเป็นเรื่องหลักที่เกิดจากหลักความสัมพันธ์ระหว่างชาวประมงและทรัพยากรชายฝั่ง โดยอาจกล่าวได้ว่า การมีอยู่ซึ่งทรัพยากรประมงอันอุดมสมบูรณ์จะเป็นหลักประกันทางคุณภาพชีวิตของชาวประมงและชุมชน

จากการศึกษา การจัดการประมงโดยชุมชน ได้แสดงให้เห็นได้ว่า ชาวบ้านและชุมชนที่ทำการประมงนั้น ได้เห็นความสำคัญของทรัพยากรทางทะเลในฐานะที่เป็นฐานสำคัญและเป็นส่วนหนึ่งในการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชน การเสื่อมสลายของทรัพยากรย่อมส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านด้วยเช่นกัน ดังนั้น การจัดการประมงตามแนวทางของชุมชนเป็นการเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านในชุมชนได้ใช้ความรู้ภูมิปัญญาที่แสดงถึงการมีสิทธิและกรรมสิทธิ์ในการใช้พื้นที่และทรัพยากร โดยการสนับสนุนจากทางภาครัฐในเรื่องที่จำเป็นเท่านั้น

เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการรวบรวมและศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประมงและการประมงของชุมชนนั้น โดยพิจารณาเอกสาร บทความ ผลงานวิจัยและผลการศึกษา เพื่อทำความเข้าใจในแนวคิด รวมทั้งองค์ความรู้เพื่อเป็นแนวทางและเป็นพื้นฐานการวิจัยชุมชนประมงปากน้ำประแส ผู้วิจัยได้พยายามจำแนกตามลักษณะของเนื้อหาในการศึกษาก็จะสามารถชี้ให้เห็นได้ว่าลักษณะการศึกษาชุมชนชาวประมงสามารถจำแนกได้เป็น 4 ลักษณะด้วยกัน ได้แก่ 1. การศึกษาชุมชนประมงที่อธิบายด้วยวิธีการเชิงมานุษยวิทยา 2. การศึกษาประมงการพัฒนาในเชิงเศรษฐศาสตร์ 3. การศึกษาในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองและวัฒนธรรม 4. การจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดย ชุมชน องค์กร และเครือข่ายองค์กรชาวประมง ซึ่งในแต่ละส่วนก็ได้ศึกษาตามแนวทางที่แตกต่างกันไปตามเนื้อหาที่นำมาอธิบายซึ่งเนื้อหาในแต่ละส่วนย่อมจุดยืนและการอธิบายความจริงที่แตกต่างกันไปในแต่ละมุมมองของการศึกษาดังนี้

1. การศึกษาชุมชนประมงเชิงมานุษยวิทยา

การศึกษาวิจัยชุมชนประมงยุคบุกเบิกซึ่งส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในเชิงมานุษยวิทยาของ Thomas M. Fraser เรื่อง “Rusembilan” a malay fishing village in Southern Thailand (1960) และ Fishermen of South Thailand, the malay villagers (1966) ได้ศึกษาหมู่บ้านชาวประมงมุสลิมในพื้นที่ภาคใต้ ได้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านชาวประมงในภาคใต้ของประเทศไทยมีพัฒนาการเคลื่อนไหวปรับตัวไปตามปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ทั้งการเข้ามาของระบบทุนนิยม การขยายตัวของอำนาจรัฐ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวชุมชน โดยเฉพาะเป็นการปรับตัวที่มีพลวัตภายในหมู่บ้าน ได้แก่ มิติทางด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ศาสนา เศรษฐกิจ การศึกษา สองเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความรู้ ทักษะ ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวประมงเกี่ยวกับทรัพยากรทะเล แม้ว่าการศึกษานี้ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับการศึกษาตามแนวทางชาติพันธุ์วรรณา (Fraser, 1960; 1966)

De Bettencoult (1988) ได้การศึกษาศาสนาชุมชนชาวประมงชายฝั่งแห่งหนึ่งที่จังหวัดตราด ได้มีข้อบ่งชี้ที่สำคัญของปัญหาประมงชายฝั่งอันเนื่องมาจากการแข่งขันเพื่อแย่งชิงทรัพยากรประมง เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการผลิตของชุมชนประมงชายฝั่ง มีจุดสำคัญสองประการ ประการแรก การประมงเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่การใช้ทุนและเทคโนโลยีมากขึ้น ทำให้มีการขยายพื้นที่เพื่อทำการประมงออกไปไกลฝั่งได้มากขึ้นส่งผลให้การทำประมงในบริเวณพื้นที่ชายฝั่งจังหวัดตราดเริ่มให้ผลผลิตลดลง ประการที่สอง การทำประมงเพื่อยังชีพก็เปลี่ยนแปลงไปสู่

การประมงเชิงพาณิชย์มากขึ้น (De Bettencourt, 1988, p. 48) ในการศึกษาของ Russell and Maritsa (1988) ได้ศึกษาชุมชนชาวประมงที่อ่างศิลา โดยใช้กรอบการวิเคราะห์ชาวประมงแบบ ผู้ผลิตรายย่อย พบว่าความสัมพันธ์พิเศษอันได้แก่ ระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ที่เอื้อให้เกิด การแลกเปลี่ยนแรงงาน และระบบสินเชื่อกระบบจากเพื่อนบ้านและพ่อค้าคนกลาง ทำให้ ชาวประมงรายย่อยยังคงดำรงอยู่ร่วมกับการประกอบกิจการประมงขนาดใหญ่โดยไม่ถูกกลืนเข้าไปสู่การเป็นประมงรับจ้างทั้งหมด

ในการศึกษาของ เสาวภา พรศิริพงษ์ และพรทิพย์ อุดมรัตน์ (2535) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ชีวิตลูกเรือประมงอีสาน” ซึ่งเป็นการศึกษาในเชิงประชากรศาสตร์ ที่ได้อธิบายถึงปัจจัยผลักดัน และปัจจัยที่ดึงดูดให้ชาวอีสานได้เข้ามาเป็นแรงงานในอุตสาหกรรมประมง และได้อธิบายถึงวิถี การดำเนินชีวิตและพฤติกรรมของแรงงานอีสาน สะท้อนไปถึงสภาพความเป็นอยู่และ ความสัมพันธ์ทางสังคมของลูกเรือประมงชาวอีสาน ในการศึกษาขึ้นดังกล่าวส่วนใหญ่จะเป็น การศึกษาโดยใช้วิธีการทางมานุษยวิทยา และอธิบายด้วยแนวคิดเชิงหน้าที่นิยม

การศึกษาของ อดิญา เณรจิตต์ (2535) เรื่อง “ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ป่าชายเลนต่อสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของชาวประมงพื้นบ้าน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้าน อีเทพ ตำบลบางชัน อำเภอลำลูก จังหวัดจันทบุรี” ที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของ ชุมชนจากการสัมปทานป่าและการขยายตัวการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง ที่ส่งผลกระทบต่อสังคม ทั้งทางตรงและทางอ้อม ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติลดลง เนื่องจากชาวบ้านจะต้องแข่งขันการ ทำมาหากินมากขึ้น ประกอบกับการลดลงของทรัพยากร เริ่มมีการแตกตัวเพื่อออกไปประกอบ อาชีพที่หลากหลายมากขึ้น ผู้หญิงเริ่มมีบทบาทความรับผิดชอบในครอบครัวมากขึ้น ทศนคติ เกี่ยวกับกรรมสิทธิ์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ได้เปลี่ยนไปสู่สิทธิ์ที่มนุษย์ จับจองได้ ระบบทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะกลไกตลาดและปริมาณสัตว์น้ำที่ลดลงได้ทำให้ ชาวประมงจับสัตว์น้ำโดยคำนึงถึงรายได้เป็นหลัก เหล่านี้เป็นต้น

การวิจัย ทศนีย์ ทานตวนิช (2535) เรื่อง “ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวประมงชายฝั่ง ตะวันออก” พบว่า การเปลี่ยนแปลงด้าน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ชาวประมงชายฝั่งภาค ตะวันออกนั้น สามารถเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตหรือปรับตัว โดยมีความเชื่อและพิธีกรรม ใช้เป็นฐานที่ ช่วยการดำเนินชีวิต และข้อค้นพบที่สำคัญ ได้แก่ การปรับเปลี่ยนของแรงงานที่มีความหลากหลาย มากขึ้นไม่ว่าจะเป็นแรงงานที่มีจากภาคอีสานหรือต่างด้าว การปรับเปลี่ยนการใช้เทคโนโลยีใน การทำประมง ที่ได้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนของระบบความเชื่อและพิธีกรรม

การศึกษาของพนวดี รุ่งเรือง (2550) เรื่อง “กระบวนการเรียนรู้และวิถีคิดของชาวประมงท่าตะเภา” ซึ่งเป็นการศึกษาถึงวิถีคิดและการเรียนรู้ของชาวประมงได้มีข้อค้นพบที่สำคัญได้แก่ ชาวประมงพื้นบ้านได้รับผลกระทบจากระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อระบบคิดและกระบวนการเรียนรู้ โดยชี้ให้เห็นว่า ชาวประมงพื้นบ้านเมื่อได้รับผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจหรือมีปัญหาต่าง ๆ เนื่องจากชาวประมงพื้นบ้านนั้นยังคงขาดความบกพร่องทางด้านเงินทุน และที่สำคัญคือความไม่เอาใจใส่ของภาครัฐจึงทำให้ชาวประมงพื้นบ้านการรวมกลุ่มการทำงาน การเรียนรู้กันมากขึ้น

2. การศึกษาการพัฒนาประมงในเชิงเศรษฐศาสตร์

การศึกษาในกลุ่มนี้จะเน้นไปที่การพัฒนาและการจัดการด้วยมุมมองของทางภาครัฐ ส่วนใหญ่เป็นผลงานที่ได้มาจากหน่วยงานของรัฐ โดยจะให้ความสำคัญกับสภาพด้านชีวภาพของทรัพยากรสัตว์น้ำ ได้แก่ โครงสร้างการเปลี่ยนแปลงของสัตว์เศรษฐกิจ ปริมาณสัตว์น้ำ ประเภท จำนวนและขนาดเรือประมง การวิเคราะห์เชิงมหภาคในเรื่องมูลค่าและปริมาณสัตว์น้ำที่ใช้บริโภค เหล่านี้ เป็นต้น

ดังในการศึกษาของสมนึก ศรีปลั่ง (2530) เรื่อง “เศรษฐกิจประมงไทย และแนวโน้มในอนาคต” ที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการประมงไทยที่มีบทบาทความสำคัญทางเศรษฐกิจของประเทศว่าผลจากการพัฒนาการประมงได้ส่งผลให้มีอุตสาหกรรมต่อเนื่องอื่น ๆ ตามมาอีกมากมาย ส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจการประมงเป็นสำคัญและเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญจนทำให้มีการเพิ่มเงินตราต่างประเทศได้มาก โดยคาดคะเนปริมาณการผลิตสัตว์น้ำทางทะเล โดยการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ วิเคราะห์โดยแบบจำลองทางสถิติ โดยชี้ให้เห็นว่า ปริมาณการส่งออกสัตว์น้ำของไทยสามารถเติบโตสูงขึ้นได้อีก เนื่องจากการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำยังอยู่ต่ำกว่าศักยภาพของป่าชายเลน และการส่งเสริมการปรับเปลี่ยนวิถีการปรับเปลี่ยนจาก “นาข้าวไปสู่นากุ้ง” ซึ่งในงานศึกษาชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่าการประมงชายฝั่งจะเป็นปัจจัยสำคัญในการช่วยเหลือชาวประมงพื้นบ้านได้เป็นอย่างมาก แต่เสนอข้อกบฏในการลงทุนควรจะอยู่ในระดับต่ำ ดังเช่นข้อเสนอในการศึกษาของ ไพโรจน์ พรหมานนท์ (2530) เรื่อง “สถานะการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งของประเทศไทยและแนวทางการพัฒนา” โดยเป็นการเสนอให้เห็นว่าการลดลงของทรัพยากรทางทะเล รัฐบาลจึงมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาโดยการปรับแผนการประมงขึ้นมาโดยเน้นการเพิ่มผลผลิตจากการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ โดยในการศึกษาชี้ให้เห็นถึงมูลค่าทางเศรษฐกิจแนวทาง วิธีการ ตลอดจนปัญหาในการเพาะเลี้ยง (ศูนย์พัฒนาการประมงแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2530)

การศึกษาของบุญเลิศ ผาสุก (2530) เรื่อง “การประมงทะเลในน่านน้ำไทย” ได้ชี้ให้เห็นถึงการพัฒนาของระบบการประมงไทย และการพัฒนาของระบบการประมงพื้นบ้าน โดยการสนับสนุนของรัฐ อาทิเช่น การหาแหล่งเงินทุน การพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาองค์การสะพานปลา ได้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาเหล่านี้ได้ช่วยให้ชาวประมงพื้นบ้านมีความสะดวกมากขึ้น ตลอดจนแก้ไขปัญหาของชาวประมงได้ จากการพัฒนาประมงอย่างต่อเนื่องได้ส่งผลกระทบต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสัตว์น้ำ จนนำไปสู่การกำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหา อาทิเช่น การควบคุมการทำประมงโดยกำหนดเครื่องมือในการทำประมงประเภทต่าง ๆ การสร้างแนวป้องกันเพื่อป้องกันเรืออวนลากและเรืออวนรุนเข้ามาทำการในเขต 3,000 เมตร การปรับปรุงปัจจัยการผลิตเพื่อช่วยส่งเสริมและเร่งการผลิตทรัพยากรทางทะเลเหล่านี้ เป็นต้น (ศูนย์พัฒนาการประมงแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2530)

ในการศึกษาของวิชาญ ศิริชัยเอกวัฒน์ (2539) เรื่อง “ยุทธศาสตร์การประมงทะเลไทย” เป็นการศึกษาพัฒนาการการประมงของประเทศไทยและลักษณะทางการประมงของไทย ผลของการดำเนินนโยบายรัฐที่เกี่ยวข้องกับการประกอบการประมงทั้งในน่านน้ำไทยและนอก น่านน้ำไทย ได้ชี้ให้เห็นว่า การประมงไทยมีพัฒนาการการทำประมงมาเป็นระยะเวลานานจนกระทั่งในช่วง พ.ศ. 2503 ได้มีการนำเครื่องมือประมงอวนลากเข้ามาและเป็นที่ยอมรับต่อชาวประมงเป็นอย่างมาก จนก่อให้เกิดการขยายตัวทางการประมงและการสนับสนุนของกลุ่มเงินทุนต่าง ๆ ซึ่งนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของการประกอบการประมงใน เชิงธุรกิจเป็นอย่างมาก หรือเรียกได้ว่าเป็น “ยุคทองของการทำประมง” และในช่วงเดียวกันนี้ก็ได้มีการจดทะเบียนเป็นผู้ประกอบการขนาดใหญ่มากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นของปัจเจกบุคคลและการทำธุรกิจแบบครอบครัว ต่อมาภายหลังการประกาศเขตเศรษฐกิจจำเพาะของประเทศเพื่อนบ้านในปี พ.ศ. 2516 และการประกาศเขตไหล่ทวีป ก็ได้นำไปสู่การการสูญเสียพื้นที่ทำประมงในเขตน่านน้ำไทยเป็นจำนวนมากทำให้ธุรกิจการประมงเริ่มปรับตัว เรือประมงส่วนหนึ่งได้ทำการประมงในน่านน้ำไทย และเขตอนุรักษ์จนก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรทางทะเลอย่าง รุนแรงหรือการลักลอบทำการประมงในเขตควบคุม หรือในเขตพื้นที่ทางทะเลของเพื่อนบ้าน ในส่วนของเรือขนาดใหญ่ก็ออกไปทำประมงไกลฝั่งมากขึ้นหรือหาแหล่งประมงใหม่ ๆ ในพื้นที่ที่ยังไม่มีการประกาศเขตเศรษฐกิจจำเพาะหรือบางรายก็ไปทำสนธิสัญญาหรือข้อตกลงในการทำประมงกับต่างประเทศ (Joint venture) แต่ในขณะที่ทางภาครัฐก็ได้ให้ความสนใจในการแก้ปัญหาในเชิงนโยบายอย่างจริงจังปล่อยให้ชาวประมงต้องเผชิญปัญหาตามลำพัง

3. การศึกษาในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองและวัฒนธรรม

การศึกษาในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นให้ความสำคัญกับปัจจัยต่าง ๆ ที่ไม่ได้มีปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจการเมืองเพียงเท่านั้น เนื่องจากยังคงมีปัจจัยอื่นที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการดำเนินวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชาวประมงด้วยดังใน การศึกษาวิจัยของฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ (2536) เรื่อง แลได้สี่ทศวรรษ: ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมการเมือง ได้ศึกษาใน 4 พื้นที่ ได้แก่ ชุมชนที่ตั้งอยู่บนฝั่งอันดามันและชายฝั่งอ่าวไทย ซึ่งเป็นการศึกษาที่ชี้ให้เห็นและเข้าใจถึงพัฒนาการพลวัตและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชายฝั่งภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมว่าการพัฒนาการจากประมงพื้นบ้านไปเป็นประมงพาณิชย์ มีลักษณะสำคัญคือการปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีในการจับสัตว์น้ำ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำการจับสัตว์น้ำให้ได้มากที่สุดจน ทำให้ทรัพยากรทางทะเลลดลง การพึ่งพิงทางเทคโนโลยีอย่างมากจำเป็นต้องให้ชาวประมงพึ่งตลาดภายนอกมากขึ้น ซึ่งแตกต่างกับชาวประมงพื้นบ้านที่ใช้เทคโนโลยีในท้องถิ่นเป็นหลักการพัฒนาของประมงพาณิชย์นำไปสู่การเกิด “คนกลาง” ในหมู่บ้านรับซื้อขายสัตว์น้ำเพื่อส่งตลาด ภายนอกซึ่งมักปรับเปลี่ยนไปสู่การเป็น “นายทุน” ที่คอยอุปถัมภ์ “ลูกน้อง” โดยเข้ามาการกู้เงินลงทุนทำการประมง การพัฒนาดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ แต่เกี่ยวเนื่องกับความต้องการสัตว์น้ำในตลาดโดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการของตลาดต่างประเทศที่มีมากขึ้นจึงทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของชาวประมงถูกผูกติดอยู่กับกลไกตลาดโลก การนำเอาเทคโนโลยีทั้งระบบการเพาะเลี้ยงและการจับทรัพยากรสัตว์น้ำ จนส่งผลไปสู่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางทะเล ได้ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รับผลกระทบต้องแสวงหางานรับจ้างทั้งในชุมชนและนอกชุมชนมากขึ้น เป็นเหตุทำให้โครงสร้างทางการประกอบอาชีพและความเป็นอยู่มีหลากหลาย

วัฒนา สุกัณศีล (2538) ได้ศึกษาเรื่อง “วิวัฒนาการการใช้ทรัพยากรและการปรับตัวทางสังคมของชาวชนบทในภาคใต้” การศึกษา ชี้ให้เห็นถึงการปรับตัวของชาวบ้านต่อการลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำ เช่น การเลิกทำประมงหรือลดระยะเวลาในการออกหาสัตว์น้ำ เปลี่ยนแปลงไปใช้เครื่องมือที่มีต้นทุนต่ำ การไปทำงานรับจ้าง เหล่านี้เป็นต้น ผลการศึกษาชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนไปสู่ความหลากหลายของกลุ่มคนและกลุ่มอาชีพมีปัญหาและผลประโยชน์แตกต่างกัน ได้ส่งผลกระทบในด้านโครงสร้างทางสังคมเนื่องมาจากภายนอก ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ระหว่างประมงเชิงพาณิชย์และประมงขนาดเล็กซึ่งเป็นโครงสร้างภาคประมงแบบทวีลักษณ์ โดยเฉพาะประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ที่เป็นแหล่งการทำงานของชาวบ้านหลายครอบครัว ในงานเรื่อง “ชุมชนมุสลิมกับการเปลี่ยนแปลง” ชี้ให้เห็นถึงโครงสร้างการประกอบอาชีพของชุมชนที่มีหลากหลายมากขึ้น ขณะที่ชาวประมงชายฝั่งกำลังประสบกับสภาวะปัญหาของ

ทรัพยากรและแรงกดดันทางเศรษฐกิจที่มีความรุนแรงขึ้น และในระยะเวลาที่ผ่านมาครัวเรือนประมงชายฝั่งมีแนวโน้มลดลงและเผชิญหน้าต่อการล่มสลายแต่กระบวนการล่มสลายของชุมชนประมงชายฝั่งมีความซับซ้อนและยืดเยื้อ เนื่องจาก ปัญหาด้านทรัพยากร การแข่งขันในระบบเศรษฐกิจ ได้ทำให้ชาวประมงหันไปทำงานอื่น ๆ ที่มีรายได้และช่องทางทำมาหากินดีกว่า แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงทำการประมงเป็นอาชีพเสริมอยู่ และที่สำคัญโดยเฉพาะชุมชนหรือพื้นที่ที่โอกาสและแรงงานที่มีการขยายตัวอย่างจำกัด ก็ทำให้ชาวบ้านบางส่วนที่เปลี่ยนอาชีพมาทำประมงเป็นหลัก เนื่องจากทรัพยากรทะเลที่มีลักษณะเปิดที่ยังคงทำหน้าที่กระจายประโยชน์และเปิดโอกาสให้แก่การทำมาหากินอยู่ การขยายตัวและพัฒนารูปแบบและการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและความหลากหลายของวิถีการดำเนินชีวิต ที่ได้ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้ยอมรับค่านิยมความเชื่อใหม่ ๆ ของระบบทุนนิยม ชาวประมงได้ให้ความสำคัญกับเรื่องประโยชน์ส่วนตนและความอยู่รอดมากขึ้น ขณะที่วัฒนธรรมในการปฏิบัติในการเกื้อกูล แบ่งปันและช่วยเหลือได้ถูกลดความสำคัญและถูกละทิ้งไป การสนับสนุนของรัฐภายใต้โครงการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเพื่อตอบสนองการขยายตัวของอาหารทะเล ที่ได้เกิดความคลั่งทางด้านนโยบายและเป็นการจำกัดการเข้าถึงของระบบสิทธิการใช้พื้นที่ทะเลขึ้น จนนำไปสู่ความตึงเครียดของระหว่างชุมชนผู้ประกอบการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ชาวประมงพื้นบ้านเพิ่มมากขึ้น (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2543, หน้า 544-546; วัฒนา สุกัณสีล, 2538)

Russell and Poopetch (1990) "Petty commodity fishermen in the inner Gulf of Thailand" ได้ศึกษาชุมชนชาวประมงที่อ่างศิลา จังหวัดชลบุรี โดยใช้กรอบการวิเคราะห์ ชาวประมงแบบผู้ผลิตรายย่อย (Petty commodity production) ซึ่งได้อธิบายถึง ระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ที่เอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนแรงงาน และระบบสินเชื่อนอกระบบจากเพื่อนบ้านและพ่อค้าคนกลาง ที่ทำให้ขายประมงรายย่อยอยู่ปะปนอยู่กับชาวประมงขนาดใหญ่ได้ โดยไม่ถูกดูดกลืนเข้าเป็นประมงรับจ้างทั้งหมด

ในการศึกษาของ Pongsapich and others (1993, pp. 33-36) ได้อธิบายว่า ชาวประมงขนาดเล็กที่สามารถดำรงอยู่ได้ ก็เพราะว่าประมงชายฝั่งยังเป็นกิจกรรมที่พอมีกำไร แม้ว่าการประมงขนาดเล็กจะหดตัวลง แต่มีผลทำให้ส่วนที่หลงเหลืออยู่พอเลี้ยงตัวเองได้ ทั้งนี้ เพราะราคาของผลผลิตประมงในตลาดเพิ่มขึ้นเพียงพอ ที่จะทำให้การออกทะเลนั้น สามารถแบ่งกันระหว่างชาวประมงด้วยกัน 2-3 คน การขยายตัวของการท่องเที่ยว ทำให้ความต้องการอาหารทะเลในตลาดเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าในเขตพื้นที่ที่มีการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวทำให้สมาชิกของครัวเรือนประมงชายฝั่งมีการผสมผสานรายได้จากหลายแหล่ง

ชลิตา บัณทวงศ์ (2543) ได้ศึกษาเรื่อง “หัวโพง พัฒนาการ ลักษณะและการปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน” การศึกษาชิ้นนี้เปรียบเสมือนการศึกษา 2 เรื่องในชิ้นเดียว โดยอาศัยมุมมองมิติทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองและในอีกส่วนหนึ่งก็ได้ทำการศึกษา ตัวองค์กร/ สถาบันของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยจะทบทวนวรรณกรรมเฉพาะในส่วนของที่เกี่ยวข้องในส่วนนี้เท่านั้น การศึกษาชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของการประมงไทยที่มีมาตั้งแต่ในอดีตว่ารัฐนั้นมีบทบาทที่สำคัญในการวางรากฐานของการทำประมงจนเติบโตและขยายตัวมากขึ้น และในช่วงระยะเวลาต่อมาภายหลัง พ.ศ. 2516-2530 ผู้ประกอบการประมงหลายรายก็ได้ใช้ประโยชน์จากโครงสร้างพื้นฐานทางการประมงที่รัฐได้จัดให้ นำไปสู่การขยายธุรกิจการประมงและขยายกิจการที่ใหญ่โตมากขึ้น และในช่วงนี้ก็นับได้ว่าเป็นการขยายตัวทางด้านอุตสาหกรรมประมงอย่างต่อเนื่อง ได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตโดยการแปรรูปสินค้าทางทะเลหรือโรงงานห้องเย็น ดังนั้นในช่วงนี้รัฐมีบทบาทที่น้อยลงเมื่อธุรกิจการประมงขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องตลาด ก็ปล่อยให้กลายเป็นกลไกทางด้านราคาเป็นเครื่องมือในการจัดการ เมื่อธุรกิจประมงเริ่มมีปัญหาบทบาทของรัฐต่อการประกอบกิจการประมงในการแก้ไขปัญหาที่ยังน้อยลง โดยรัฐมองว่าควรปล่อยให้ระบบธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงดำเนินไปตามกลไกราคาตลาด และต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2531-2543 การพัฒนาการประมงที่ ผ่านมาได้ส่งผลกระทบแก่ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรุนแรง หน่วยงานของรัฐจึงได้กำหนดแนวทางเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรทางทะเล การอนุรักษ์พันธุ์แหล่งประมง จนไปถึงการควบคุมเรือประมงแต่แนวทางในการแก้ปัญหาของรัฐหรือนโยบายไม่ค่อยมีศักยภาพในการแก้ปัญหาหรือในบางครั้งยังก่อให้เกิดผลกระทบและผลเสียตามมาด้วย ในทางด้านลักษณะการทำประมงพื้นบ้านได้ชี้ให้เห็นว่า วิถีชีวิตการทำประมงพื้นบ้านนั้นจะต้องขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ธรรมชาติเป็นสำคัญ ชาวประมงจะต้องอาศัยความรู้ ความชำนาญที่ได้จากประสบการณ์ที่ได้สั่งสมมาเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะบุคคลมากกว่าที่จะเป็นแบบแผนหรือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชน ชาวประมงพื้นบ้านนั้นมีความสัมพันธ์แนบแน่นอยู่กับระบบแพปลา เนื่องจากระบบแพปลาจะเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนของระบบเศรษฐกิจของภาคประมงพื้นบ้านทั้งทางด้านการสนับสนุนเงินทองต่อชาวประมง และในทางตรงกันข้ามแพปลาก็ได้ขูดรีดเอาวัดเอาเปรียบชาวประมงเช่นเดียวกัน แต่ชาวประมงกลับมองว่าแพปลาเป็นระบบและวิธีการในการประกอบอาชีพ มิได้มองว่าเป็นเจ้าแค้นหรือเจ้านาย การมีแพปลานับเป็นหลักประกันทางเศรษฐกิจหนึ่งของชาวประมงที่ไม่ทำให้ประมงรู้สึกการเอาวัดเอาเปรียบ ทางด้านประเพณีความเชื่อการทำประมงนั้นจะมีลักษณะก่อรูปขึ้นมาจากประสบการณ์การทำอาชีพที่มีลักษณะเป็น

ปัจเจกและมีความแตกต่างประเพณีความเชื่อของชาวไร่ชาวนาที่มีลักษณะเป็นของความเชื่อ
ส่วนรวม

จากการศึกษางานดังกล่าวตามแนวทางการศึกษาชุมชนประมง และประเด็นปัญหา
ซึ่งได้ทำความเข้าใจต่อข้อจำกัดและประสิทธิภาพของชุมชนทางด้านการจัดการทรัพยากร แม้ว่า
งานส่วนนี้จะไม่ได้ทำการศึกษาทรัพยากรและการใช้ทรัพยากรเป็นเป้าหมายหลัก แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึง
ถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากร การวิจัยของพรพันธุ์ เขมคุณาศัย (2549) เรื่อง
นโยบายรัฐและความขัดแย้งของชาวประมงพื้นบ้านชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกภาคใต้ ได้ขยาย
ขอบเขตการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชุมชนกับการจัดการทรัพยากร ด้วย
การศึกษาเปรียบเทียบชุมชนชาวประมง 2 ชุมชนภาคใต้ที่มีความแตกต่างกันทางด้านศาสนา
ระหว่างพุทธและมุสลิม โดยศึกษาวิเคราะห์เชิงอุดมการณ์ทางศาสนาเชิงเปรียบเทียบของชุมชน
ชาวประมงที่นับถือศาสนาพุทธที่ได้รับผลจากการพัฒนาตามนโยบายรัฐจนทำให้เกิดการแย่ง
ชิงผลประโยชน์ในกลุ่มต่าง ๆ และเกิดการปรับตัวจากชาวประมงพื้นบ้านไปสู่ประมงเชิงพาณิชย์
มากขึ้น ขณะที่ชุมชนชาวประมงมุสลิมที่ยังคงยึดถือความเชื่อตามศาสนาและรูปแบบการเข้าถึง
ทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมดำเนินวิถีชีวิตตามเศรษฐกิจเชิงศีลธรรม จึงแทบจะไม่มีเปลี่ยนแปลง
จากการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรทางทะเลและการปรับตัวตามนโยบายรัฐ ทำให้มีการดำรงชีพ
ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ อยู่ในวิถีประมงแบบประเพณี

การศึกษาวิจัยของเลิศชาย ศิริชัย และนฤฤทธิ์ ดวงสุวรรณ (2552) เรื่อง “ประมงพื้นบ้าน
ลุ่มทะเลสาบสงขลา: วิถีและการเปลี่ยนแปลง” เป็นการศึกษาวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้
บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่ชี้ให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา
จึงทำให้ผู้คนเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมากที่ส่งผลให้เกิดการประกอบอาชีพที่หลากหลายและการ
ขยายตัวของเงินตรา โดยชุมชนแต่ละชุมชนถูกเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายโดยตลาดของชุมชน ด้วยวิถี
การผลิตที่หลากหลายและแตกต่างกันแต่การขยายตัวดังกล่าวยังมีข้อจำกัดในหลาย ๆ ด้าน เช่น
ตลาดและการคมนาคมเป็นต้น การขยายตัวของอำนาจรัฐเพื่อเข้าแทรกแซงระบบการจัดการ
ทรัพยากรของชุมชน โดยกำหนดพื้นที่และเปิดให้มีการประมง และการยึดพื้นที่ทะเลที่เป็น “พื้นที่
สาธารณะ” มาเป็นพื้นที่เอกชนได้ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้น ภายใต้โครงสร้างการจัดการ
ทรัพยากรแบบประเพณีได้ใช้ระบบการจัดการที่ออกมาสามส่วนด้วยกัน คือ 1. อำนาจ สามารถแบ่ง
ได้เป็น 2 ส่วนคืออำนาจจากความเชื่อความศรัทธาและส่วนที่สะท้อนออกมาจากชุมชนเองได้แก่
วิถีชีวิตแบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ภายใต้ระบบการจัดการดังกล่าวนำมาสู่ 2. ระบบสิทธิ
3. กฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับการห้ามและการใช้สิทธิ์เพื่อใช้ทรัพยากร และ 4. การควบคุม ภายหลังจาก

สนับสนุนของรัฐที่ได้พยายามเข้ามาทำการจัดการทรัพยากรและแก้ไขปัญหาของทรัพยากร จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศของทะเลสาบ ในทางด้านความหมายและความรู้ของคำว่า “ชาวประมง” โดยความหมายในช่วงแรกก่อนขยายตัวของอำนาจรัฐ “ชาวบ้านแต่เดิมใช้คำเรียกตัวเองที่มักผูกติดอยู่กับพื้นที่” ที่มีจุดมุ่งหมายคือการพอกิน และการให้ความหมายว่าทกรรมของรัฐ “ชาวประมง” “การทำประมง” จึงมีความหมายที่จะพยายามสร้างมูลค่าจากการจับสัตว์น้ำ

การจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดย ชุมชน องค์กร และเครือข่ายองค์กรชาวประมง

การศึกษาในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาบทบาทของชุมชน องค์กร และเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง เป็นการศึกษาที่ทำให้เข้าใจกระบวนการและปัญหาในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมากขึ้น ดังในการศึกษาของวันดี รัตนมณี (2543) เรื่อง “ปัจจัยการรวมกลุ่มและการจัดการกิจการกลุ่มของชมรมชาวประมงทะเลสาบสงขลาตอนล่าง” ในงานของ วิษชุดา กุพานวัฒน์ (2548) เรื่อง “การจัดการกลุ่มประมงพื้นบ้านของชาวบ้าน อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา” ที่อธิบายด้วยปัจจัยในการรวมกลุ่มของชาวประมงซึ่งส่วนใหญ่ให้การอธิบายในเชิงทฤษฎีการรวมกลุ่มตลอดจนการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มชาวประมงพื้นบ้าน ที่ให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์แบบกลุ่ม

การศึกษาของ สุนันทา นิลเพชร (2539; 2544) วิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวประมง พื้นบ้านชายฝั่งทะเลจังหวัดกระบี่และตรัง” และ “อวนลาก” : ภาพสะท้อนวิกฤตทะเลไทย: แก๊วโดยองค์กรชุมชน” มณีรัตน์ มิตรประสาธ (2539) “การก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมอำนาจประชาชน: ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้านอำเภอสิเกา จังหวัดตรัง” ได้ศึกษาในประเด็นดังกล่าวในข้างต้นได้ให้รายละเอียดโครงสร้างและความสัมพันธ์ของอำนาจในชุมชนค่อนข้างสูง โดยเฉพาะประเด็นของกลุ่มอำนาจในชุมชน เครือญาติและความเชื่อมโยงกับอำนาจภายนอกชุมชน ตลอดจนพลวัตการต่อสู้แย่งชิงอำนาจในชุมชน และประเด็นความหลากหลายของกลุ่ม และผลประโยชน์ในชุมชนประมง ซึ่งกลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการรวมกลุ่มและการแก้ไขปัญหาทรัพยากร

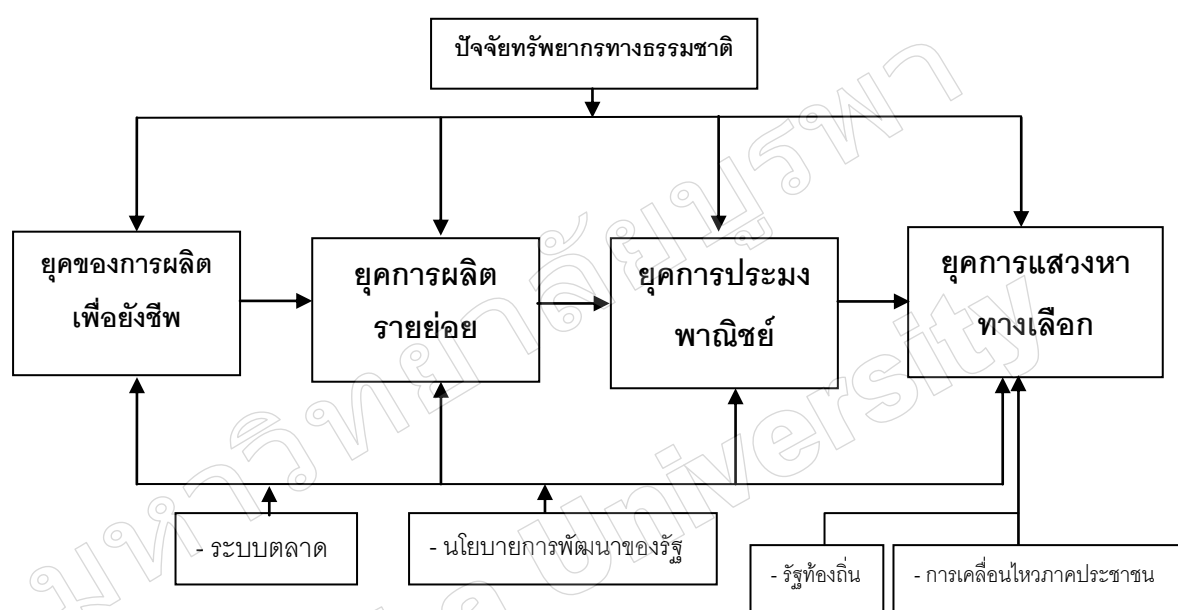
ประภาส ปันตบแต่ง และอนุสรณ์ อุณโณ (2543) “ขบวนการเครือข่ายประมงพื้นบ้านภาคใต้ กรณีศึกษาสมัชชาชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน” ที่ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับขบวนการของภาคประชาชนได้ทำการศึกษาชุมชนชาวประมงภาคใต้ฝั่งอันดามัน การศึกษารั้งนี้มีคำถามหลักว่า ขบวนการภาคประชาชนจะสามารถปกป้องรักษาทรัพยากรที่เป็นของชุมชนได้อย่างไร? ได้ศึกษาถึงพัฒนาการ การปรับตัว และรูปแบบการจัดการขององค์กรชี้ให้เห็นว่า วิกฤติการณ์ทรัพยากรชายฝั่งที่มีความรุนแรงได้ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ระหว่างชาวประมงด้วยกันจนนำไป

สู่การก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในลักษณะของการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม องค์กรและเครือข่าย เพื่อเคลื่อนไหวคัดค้านการทำลายทรัพยากรชาวเผิงจากประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ แต่ในการศึกษาชิ้นนี้ได้มีประเด็นที่สำคัญพบว่า การประกอบการประมงส่วนหนึ่งได้ปรับตัวเข้ากับความสัมพันธ์กับพรรคการเมือง นักการเมือง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ธุรกิจการประมงอยู่รอดได้ ในขณะที่ความล้มเหลวเชิงนโยบายของรัฐต่อการจัดการทรัพยากรประมง จนนำไปสู่ความขัดแย้งกับชาวประมงพื้นบ้านกับพาณิชย์ ชาวประมงก็ได้มีการปรับตัว ตอบโต้ เพื่อปกป้องทรัพยากรของชุมชนในฐานะที่เป็นทรัพยากรชีวิต การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนโดย “ชาวประมงพื้นบ้านเป็นผู้อนุรักษ์” ที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางศาสนาพุทธ จินนำไปสู่การรวมตัวขึ้นเป็นกลุ่มและพัฒนาต่อเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน โดยการมีส่วนร่วมหลาย ๆ ฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน

จากในข้างต้นจะพบว่า การศึกษาวิจัย ในกลุ่มของการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยชุมชน องค์กร และเครือข่ายองค์กรชาวประมง การศึกษาวิจัยเหล่านี้เป็นการศึกษาที่มีต่อข้อจำกัดและความล้มเหลวของนโยบาย กฎระเบียบ มาตรการ ข้อกำหนดการจัดการทรัพยากรที่มาจากรัฐโดยตรง และงานส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเพื่อนำเสนอทางเลือกในการแก้ปัญหาในรูปแบบของแนวคิดและเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกับชุมชน รวมไปถึงการวางแผนและตลอดจนการเข้ามาดำเนินงานในการจัดการทรัพยากร ซึ่งบทบาทและงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่รวมกลุ่มเพื่อดำเนินการจัดตั้งกลุ่มและการระดมการสนับสนุนจากชุมชน ซึ่งการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลาเพื่อสร้างความมั่นใจ ศักยภาพให้กับองค์กรชุมชนจะทำให้องค์กรชุมชนมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในทุก ๆ ด้าน ตั้งแต่การเรียนรู้ การฝึกฝน อบรมและการศึกษาหาความรู้และข้อมูลต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นความเข้าใจที่สำคัญเพื่อมองเห็นปัญหาและการแก้ไขปัญหา ซึ่งความพยายามขององค์กรพัฒนาเอกชนได้สร้างเงื่อนไขและเปิดโอกาสให้ชุมชนชาวประมงหลายแห่งได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรมีมากขึ้นกว่าเดิม โดยเงื่อนไขและโอกาสเหล่านี้ ได้แก่ 1. ความจำเป็นที่ต้องรักษาและใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน 2. ความสามารถที่จะทำงาน 3. ศักยภาพ บทบาทและความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชน 4. เครือข่ายและองค์กรชาวประมงที่สนับสนุนระบบการจัดการโดยชุมชน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี ผนวกกับการศึกษาทบทวนวรรณกรรม รวมทั้ง การศึกษาหาข้อมูล “พื้นที่” ในเบื้องต้นนั้น ผู้วิจัยได้นำมาสร้างเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย เบื้องต้นของชุมชนปากน้ำประแส เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย “วิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชน ชาวประมงปากน้ำประแส จังหวัดระยอง” ดังภาพด้านล่าง

ภาพที่ 1 แนวทางในการศึกษาวิจัย วิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส จังหวัดระยอง

1. อธิบายกรอบแนวคิด

ยุคการผลิตเพื่อยังชีพของชุมชนปากน้ำประแสจะใช้แนวคิดเศรษฐกิจของสำนัก วัฒนธรรมชุมชน มาประยุกต์ใช้ เพื่อการอธิบายว่า ท่ามกลางสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ อุดมสมบูรณ์ชาวบ้านจะทำการผลิตเพื่อหล่อเลี้ยงครอบครัวและชุมชนให้ดำรงอยู่ได้ มีการผลิตที่ หลากหลายเพียงพอกับความต้องการเพื่อการบริโภคในชุมชน มีระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตของ ชาวบ้าน พึ่งพาอาศัยทางด้านแรงงานกันในชุมชน ถึงแม้จะมีการขยายตัวของรัฐมาสู่ชุมชนแต่รัฐ มิได้ลงมาจัดการระบบการผลิตของชุมชนแต่อย่างใด การเป็นศูนย์กลางทางการค้าสำคัญในพื้นที่ จึงได้ก่อให้เกิดการขยายตัวของเงินตรามากขึ้น ตลาดถูกจำกัดอยู่ในระดับชุมชนและชุมชน ใกล้เคียงมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตที่แตกต่างกันระหว่างชุมชน

ในยุคของการผลิตรายย่อยแนวคิดของสำนักพัฒนาชุมชนจะถูกนำมาใช้เพื่อการอธิบายถึงความล่าช้าในการแตกสลายของชุมชน แนวทางการพัฒนานโยบายเศรษฐกิจของรัฐได้เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตในชุมชนทั้งแนวทางการพัฒนาทางด้านการประมงและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่ทำให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการขนส่งมากขึ้น ความต้องการสินค้าทะเลของตลาดสินค้ามีปริมาณเพิ่มมากขึ้น ขณะที่ทรัพยากรทางทะเลยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ประกอบกับความต้องการทางด้านแรงงานการประมงได้ก่อให้เกิดกระบวนการล่าช้าต่อการแตกตัวของโครงสร้างการประมง

ยุคของการประมงเชิงพาณิชย์ แนวคิดที่อธิบายถึงการแตกตัวของชุมชนภายในชุมชนเกิดขึ้นอย่างชัดเจน ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมถูกเปลี่ยนเป็นปัจเจกมากขึ้น การล่มสลายของทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและการปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาการประมงของรัฐไปสนับสนุนการเพาะเลี้ยง ระบบตลาดเข้าสู่ความต้องการที่เป็นอุตสาหกรรมที่เข้มข้น ชาวประมงประสบกับปัญหาไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ ระบบแพปลาจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็นต่อการลงทุนเพื่อทำประมง รูปแบบดังกล่าวจึงกลายเป็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างครั้งใหญ่ของการประมง ไปสู่ระบบอุปถัมภ์มูลค่าส่วนเกินตกเป็นของกลุ่มนายทุนทางการประมง (แพปลา) ขณะชาวประมงถูกกดขี่ขูดรีดอย่างรุนแรง

ชุมชนเข้าสู่ยุคของการแสวงหาทางเลือก แนวคิดการศึกษาชุมชนในมิติทางวัฒนธรรมที่อธิบายว่าชุมชนจะต้องถูกเชื่อมติดอยู่กับรัฐและระบบตลาดอย่างเข้มข้น ชุมชนจำเป็นต้องปรับตัว ชาวบ้านมีทางเลือก พร้อมทั้งเปิดพื้นที่ทางสังคมใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นจากความล้มเหลวทางด้านการทำประมงของชาวประมงบางส่วนได้เข้ามาเกาะเกี่ยวอยู่กับฐานทรัพยากรภายในชุมชน ที่ใกล้จะล่มสลายด้วยน้ำมือของคนในและผลพวงจากการพัฒนาโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกด้วยการให้เป็นพื้นที่เพื่อรองรับอุตสาหกรรมนำไปสู่การขยายตัวของธุรกิจอุตสาหกรรมบริเวณฐานทรัพยากรของชุมชนและส่งผลกระทบต่อทรัพยากรอย่างรุนแรง การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นได้ทำให้รัฐท้องถิ่นได้มีอิสระที่จะกำหนดแนวทางเดินของตนเองได้ในระดับหนึ่ง รัฐท้องถิ่นได้มีแนวทางการพัฒนาชุมชนสู่เมืองท่องเที่ยว รัฐท้องถิ่นได้ทำการผลิตสร้างความหมายใหม่ลงบนพื้นที่ของชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน วัฒนธรรม ประเพณี ทรัพยากรชุมชน ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่เพื่อช่วงชิงพื้นที่การท่องเที่ยวที่เข้มข้น และการเกิดขึ้นของภาคประชาชนรวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อต่อสู้และปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่นที่ชาวบ้านเข้ามาเกี่ยวข้องขับเคลื่อนต่อต้านการขยายตัวของทุนอุตสาหกรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

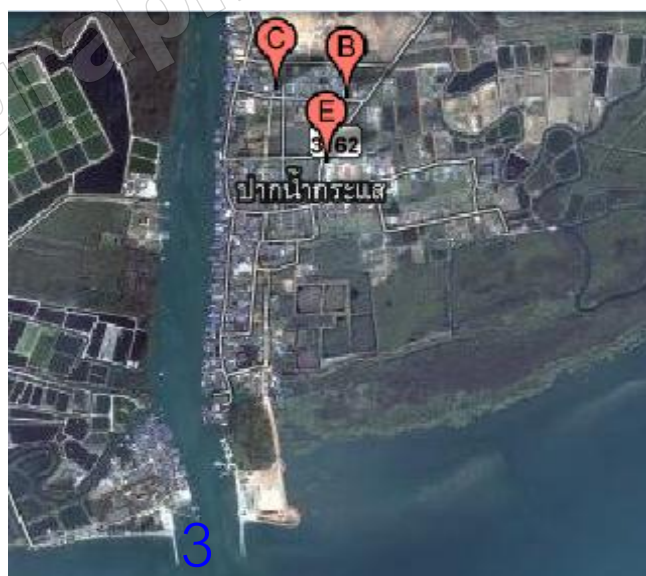
ในการศึกษาวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส จังหวัดระยอง เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ ซึ่งให้ความสำคัญกับมิติทางกาลเวลา พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลง โดยการศึกษาวิจัยตามแนวทางดังกล่าวผู้วิจัยจะเสนอแนวทางการทำวิจัยดังนี้

1. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน

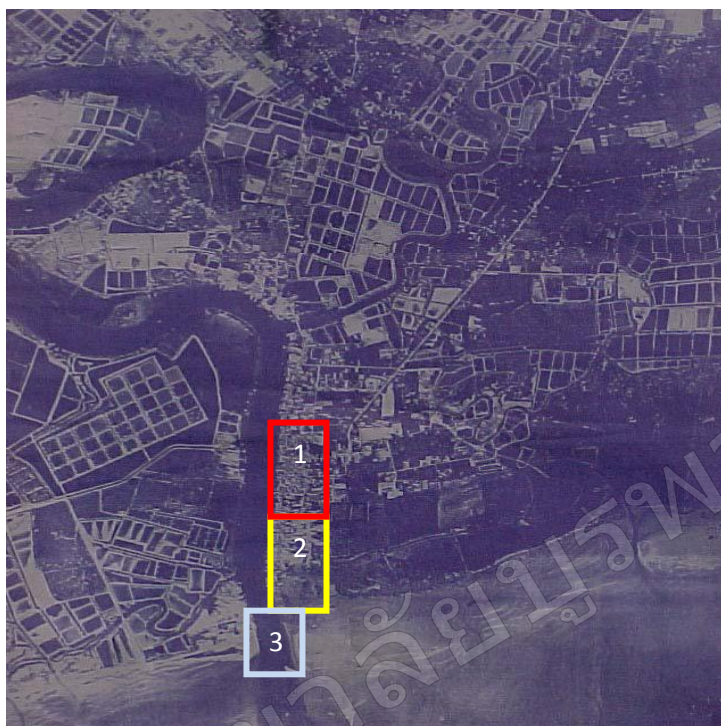
ผู้วิจัยจะใช้วิธีการการศึกษาตามแนวทางการศึกษาของประวัติศาสตร์ชุมชน ที่จะต้องมีการศึกษาวิเคราะห์ที่มีลักษณะการบูรณาการให้ความสำคัญกับความเป็นองค์รวมและการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลา ทั้งในมิติทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และให้ความสนใจกับเรื่องราวของผู้คนในชุมชน

2. พื้นที่ในการทำการศึกษา

เป็นการศึกษาเชิงพื้นที่ (Area study) ในพื้นที่ชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส ประกอบไปด้วยตำบลปากน้ำประแส ในส่วนของตำบลปากน้ำประแสประกอบไปด้วยกันทั้งหมด 8 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านตลาดตอนล่าง หมู่ 2 บ้านตลาดตอนบน หมู่ 3 บ้านดอนมะกอกล่าง หมู่ 4 บ้านนาซา หมู่ 5 บ้านดอนมะกอกบน หมู่ 6 บ้านแหลมสน หมู่ 7 บ้านเสมผู้ หมู่ 8 บ้านตลาดตอนกลาง (ดังในแผนที่ประกอบด้านล่าง)

ภาพที่ 2 ที่ตั้งตำบลปากน้ำประแส

ภาพที่ 3 อาณาเขตและการจำแนกพื้นที่ตามการใช้พื้นที่ตำบลปากน้ำประแส

ในภาพที่ 2 ได้แสดงให้เห็นถึงพื้นที่ของตำบลปากน้ำประแส ซึ่งผู้วิจัยจะเลือกศึกษาในพื้นที่ตามเขตการปกครองของเทศบาลตำบลปากน้ำประแส ครอบคลุมไปทุกพื้นที่ของชุมชน จากลักษณะดังกล่าวที่ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นได้เป็นลักษณะที่ตั้งของชุมชน ตามลักษณะทางกายภาพ และได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะและความเหมาะสมของที่ตั้งชุมชนที่อยู่ทางตอนในชุมชนมีพื้นที่ที่ติดแม่น้ำประแส ซึ่งเหมาะแก่การประกอบอาชีพประมงและการทำเกษตรกรรมซึ่ง ได้แก่ การทำนาทำสวน

ในภาพที่ 3 พื้นที่ในชุมชนผู้วิจัยสามารถจำแนกได้เป็น 2 ส่วนด้วยกันตามลักษณะการใช้พื้นที่ของชาวบ้านในชุมชน เนื่องจากการใช้พื้นที่ชุมชนปากน้ำประแสสามารถจำแนกได้เป็น 2 ส่วนคือ ในพื้นที่หมายเลข 1 ทางด้านชุมชนประแสในตอนบนซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำสวนทำนาและการทำประมงตามแม่น้ำลำคลอง และในพื้นที่หมายเลข 2 ซึ่งอยู่ทางตอนล่างพื้นที่ส่วนใหญ่ติดชายฝั่งทะเล ชาวบ้านส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก

หมายเลข 3 แสดงให้เห็นถึงบริเวณพื้นที่ปากแม่น้ำที่เหมาะสมแก่การจอดเรือและการเทียบท่าเรือที่มีมาตั้งแต่ในอดีต ซึ่งส่งผลให้ผู้คนและชาวบ้านในชุมชนทำมาหาเลี้ยงชีพโดยพึ่งพาอาศัยทรัพยากรทางน้ำและทางทะเลเป็นหลัก

3. เก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาวิจัย จะเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์ สังเกตการณ์ จนสามารถนำไปสู่การตีความข้อมูลเพื่อเข้าใจ “ความหมาย” อยู่เบื้องหลัง และการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ โดยผู้วิจัยจะเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งกระบวนการโดยใช้วิธีการ ดังนี้

3.1 การวิจัยเอกสาร (Documentary research) มุ่งรวบรวมข้อมูลในประเด็นนอกเหนือจากการสัมภาษณ์ รวมทั้งจะใช้เป็นข้อมูลในการตรวจสอบผลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ซึ่งจะใช้เอกสารขั้นต้นและขั้นรอง ดังนี้

3.1.1 เอกสารขั้นต้น (Primary document) เป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์ และสังเคราะห์เป็นข้อมูลดิบ ข้อมูลส่วนนี้ได้จากการเก็บรวบรวมเอกสารที่สำคัญ เช่น จดหมายเหตุ หนังสือ เอกสารของเอกสารจากทางราชการ เอกสารของกรมประมง เอกสารข้อมูลที่ว่าด้วยนโยบายรัฐหรือนโยบายของหน่วยงานรัฐ เอกสารของหน่วยงานรัฐทางด้านสถิติ เอกสารของหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับทางพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ข้อมูลทางด้านแผนที่ภูมิศาสตร์ ข้อมูลจากกรมพัฒนาชุมชน เอกสารของหน่วยงานการปกครองท้องถิ่นของทางจังหวัด เอกสารจากกระทรวงวัฒนธรรมเหล่านี้ เป็นต้น

3.1.2 เอกสารขั้นรอง (Secondary document) เอกสารขั้นรองเป็นข้อมูลที่ได้ผ่านการวิเคราะห์แล้วระดับหนึ่งและเพื่อช่วยให้วิเคราะห์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เอกสารขั้นรองเหล่านี้ที่สำคัญ เช่น หนังสือพิมพ์ ตำราวิชาการ บทความ วารสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ อินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

3.2 การสัมภาษณ์ (Interview) นอกจากผู้วิจัยจะรวบรวมเอกสารเพื่อนำมาใช้ประกอบการทำวิจัยแล้วนั้นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ชุมชนยังจะต้องดำเนินการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เป็นหลักด้วย ดังนั้นผู้ศึกษาจะมีวิธีการสัมภาษณ์หลายรูปแบบ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แตกต่างกัน ดังนี้

3.2.1 การสัมภาษณ์จากคำบอกเล่า (Oral history) เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการหรือไม่มีโครงสร้าง (Informal or unstructured interview) คือ มีเพียงคำถามวิจัยเป็นแนวสัมภาษณ์ เพื่อหาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้มีการบันทึกไว้เป็นเอกสาร การสัมภาษณ์ในที่นี้จะกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้อาวุโสที่รู้เรื่องเกี่ยวกับหัวข้อวิจัยอย่างดี ได้แก่ เจ้าหน้าที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับชาวประมงในภาครัฐ ผู้ดำเนินธุรกิจในภาคเอกชน ผู้สูงอายุในชุมชน ประมงพื้นบ้าน แรงงานที่ประกอบอาชีพประมง ผู้สูงอายุในชุมชนพื้นที่ใกล้เคียง

3.2.2 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ใช้วิธีการพูดคุยกับชาวชุมชนโดยทั่วไป โดยเน้นไปที่ผู้รู้หรือผู้นำชุมชนทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อสอบถามเกี่ยวกับประวัติ ชุมชนในแนวกว้าง ๆ ไม่เจาะลึกเป็นการสัมภาษณ์ที่มีความยืดหยุ่น เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์บอกเล่าเรื่องราวอย่างเป็นอิสระ ซึ่งเป็นการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน แล้วรวบรวมข้อมูลดังกล่าว มาเป็นแนวทางและกำหนดประเด็นในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (สุภางค์ จันทรวาณิช, 2552, หน้า 77)

3.2.3 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) เพื่อแสวงหาข้อมูลในระดับลึก ในความรู้สึกนึกคิด ซึ่งผู้วิจัยจะเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักและรู้เรื่องราวในชุมชนแต่ละด้านของชุมชนได้ดี (Key-informant) ซึ่งผู้วิจัยจะเลือกผู้ให้ข้อมูลระดับลึกในรายละเอียดดังนี้ 1. ผู้นำของหน่วยงานภาครัฐ 2. ผู้นำของภาคเอกชน 3. ผู้นำชุมชนในอดีต 4. ผู้อาวุโสในชุมชน 5. ผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น ผู้ทำอาชีพประมง ผู้ทำอาชีพเกษตรกรรม แรงงาน เหล่านี้เป็นต้น การใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูล การสัมภาษณ์เจาะลึกส่วนใหญ่เป็นการคุยกันอย่างไม่เป็นทางการ และมีความยืดหยุ่น จะต้องทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยและผู้ถูกสัมภาษณ์ หรือเป็นการสื่อความหมายแบบตอบโต้กันทั้งสองฝ่าย (Two-way communication) โดยผู้ให้สัมภาษณ์สามารถแสดงความเห็นหรือให้ข้อมูลที่น่าสนใจได้อย่างเต็มที่ในการสัมภาษณ์เจาะลึก จะมีการกำหนดแนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์ โดยจะต้องบันทึกการสัมภาษณ์อย่างละเอียด ซึ่งอาจจำเป็นต้องทำการสัมภาษณ์ซ้ำหลายครั้ง (ชาย โพธิ์สิตา, 2547, หน้า 190-196)

3.2.4 การเสวนากลุ่มเฉพาะ (Focus-group discussion) เป็นการแสวงหาข้อสรุปจากการอภิปรายของกลุ่มคนที่สถานภาพเดียวกันจำนวน 5-7 คน ซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกันมากขึ้น และเป็นการตรวจสอบข้อมูลซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นวิธีที่ทำให้ได้ประเด็นเกี่ยวกับปัญหาที่ต้องการการศึกษาเพิ่มขึ้นและในประเด็นจะนำมาสู่ข้อสมมติฐานได้

3.3 การสังเกตการณ์ (Observation) เป็นวิธีการหาข้อมูลและหาข้อเท็จจริงที่มนุษย์ใช้ในการศึกษา “การสังเกต” หมายถึง “การเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นหรือปรากฏขึ้นอย่างเอาใจใส่และกำหนดไว้อย่างมีระเบียบวิธี เพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นกับสิ่งอื่น” (สุภางค์ จันทรวาณิช, 2552, หน้า 45) การศึกษาในภาคสนามเนื่องจากผู้วิจัยจะต้องลงพื้นที่เพื่อสังเกตการณ์ เพื่อวางแผน การรวบรวมข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยจะทำการลงสู่การศึกษาพื้นที่ในฐานะ “คนใน” ลักษณะการสังเกตการณ์นั้นสามารถจำแนกได้ 2 รูปแบบด้วยกันกล่าวคือ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ทั้งการสังเกตการณ์จะต้องขึ้นอยู่กับ

กับสถานการณ์ต่าง ๆ อาทิเช่น การสังเกตการณ์ทางด้านความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรม ลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์สภาพแวดล้อมเหล่านี้ เป็นต้น

ด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูลดังกล่าวข้างต้น ได้แก่ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตการณ์นั้น ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้ไปจัดระเบียบข้อมูล (Data organizing) เพื่อนำมาวิเคราะห์และเขียนรายงานการวิจัย การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้ศึกษาจะดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล จนกว่าข้อมูลจะถึงจุด “อิ่มตัวของข้อมูล” (Data saturation)

4. การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้ข้อสรุปที่ได้จากการเก็บข้อมูลมีความเที่ยงตรง (Validity) และมีความเชื่อถือได้ (Credibility) ของผลการวิจัย การตรวจสอบความน่าเชื่อถือในงานวิจัยนี้จะทำการ การตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการเชิงคุณภาพหรือการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ด้วยวิธีการเหล่านี้ (สุภาวค์ จันทรวาณิช, 2552, หน้า 129-130)

4.1 การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data triangulation) คือ การพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นถูกต้องหรือไม่ วิธีการตรวจสอบของข้อมูลนั้น จะต้องตรวจสอบแหล่งที่มา 3 แหล่ง ได้แก่ เวลา สถานที่ และบุคคล

4.1.1 การตรวจสอบแหล่งเวลา หมายถึง การตรวจสอบข้อมูลในช่วงเวลาที่ต่างกัน เพื่อให้ทราบว่าข้อมูลที่ได้รับในช่วงเวลาต่าง ๆ นั้นเหมือนกันหรือไม่ โดยผู้วิจัยจะดำเนินการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน เนื่องจากความแตกต่างทางด้านเวลาเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของข้อมูล

4.1.2 การตรวจสอบสถานที่ หมายถึง ถ้าข้อมูลต่างสถานที่กัน จะเหมือนกันหรือไม่ อาทิเช่น ผู้วิจัยจะเข้าไปสัมภาษณ์ลูกจ้างเรือประมงในบริเวณที่ปฏิบัติงานครั้งหนึ่งลูกจ้างอาจจะไม่ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์มากนักเนื่องจากความเกรงใจต่อเจ้าของเรือประมง ผู้วิจัยจึงดำเนินการสัมภาษณ์อีกครั้งที่บ้านของผู้ให้ข้อมูลคนเดิมซึ่งเป็นข้อมูลที่มีความแตกต่างกันไป

4.1.3 การตรวจสอบบุคคล หมายถึง ถ้าบุคคลผู้ให้ข้อมูลเปลี่ยนไป ข้อมูลจะเหมือนเดิมหรือไม่ โดยผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์ในประเด็นเดิมที่เคยได้สัมภาษณ์กับบุคคลหนึ่ง และจะดำเนินการสัมภาษณ์ในประเด็นเดิมกับบุคคลอื่น ๆ ว่าข้อมูลที่ได้รับจะเหมือนเดิมหรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

4.2 การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological triangulation) เป็นการใช่วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ กันเพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน เช่น ใช้วิธีการสังเกต ควบคุมคู่กับการซักถามพร้อมกันนั้นก็ศึกษาข้อมูลจากแหล่งเอกสารประกอบด้วย โดยตรวจสอบ

ว่าในข้อมูลเรื่องเดียวกันหากมีความสอดคล้องกับเอกสาร การสังเกต และคำสัมภาษณ์ จะมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น ขณะเดียวกันหากพบว่าข้อมูลมีความแตกต่างกันก็จะสามารถหาข้อมูลเพิ่มเติมหรือหาผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพิ่มขึ้นเป็นต้น

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลคือการนำเอาข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าวิจัยมาจัดทำให้เป็นระบบ และหาความหมาย แยกแยะองค์ประกอบ รวมทั้งเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูล สามารถนำไปสู่ความเข้าใจต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่ศึกษา ซึ่งในการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นมีความหมาย 2 ประการด้วยกันคือ ประการแรกหมายถึงการจำแนกและจัดระบบข้อมูล เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายและความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ และประการที่สองเป็นการหาความสัมพันธ์ของข้อมูล แยกแยะปัจจัยเพื่ออธิบายสาเหตุความสัมพันธ์ รวมทั้งการอธิบายการเกิดขึ้น การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่ศึกษา (ชยันต์ วรรณะภูดี, 2541, หน้า 93)

การศึกษาวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส จังหวัดระยอง เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ โดยผู้วิจัยจะให้ความสำคัญต่อการวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โดยผู้วิจัยจะลำดับการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

หลักการวิเคราะห์ชุมชนตามแนวทางประวัติศาสตร์ โดยผู้วิจัย จะแยกแยะองค์ประกอบของสิ่งต่าง ๆ ออกมาเป็นส่วนย่อย ๆ เป็นการจำแนกแยกแยะพิจารณา ถึงองค์ประกอบในส่วนต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งการวิเคราะห์ดังกล่าว ผู้วิจัยจะคำนึงถึงการวิเคราะห์โดยมองมิติทางด้านพื้นที่ และการวิเคราะห์โดยมองมิติทางด้านเวลา โดยการมองการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์จากอดีตมาถึงปัจจุบัน และอนาคต อะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวประมงในช่วงระยะเวลาดังกล่าว และผู้วิจัยจะพิจารณาไตร่ตรองดูความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบย่อยและอธิบายความสัมพันธ์ให้ออกมาเป็นรูปธรรมแบบองค์รวม โดยทั้งนี้การวิเคราะห์ชุมชนจะเป็นการศึกษาค้นหาเหตุหรือตัวกำหนดให้เกิดเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการวิเคราะห์ดังนี้ (ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2553, หน้า 404-405)

ประการแรก การจำแนกและจัดระบบข้อมูล เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายและความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ ผู้วิจัยจะทำการจัดหมวดหมู่ของข้อมูล หาแบบแผนความหมายและความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ภายใต้บริบททางสังคมเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจกับความหลากหลายและความแตกต่างของข้อมูลที่รวบรวมมา เช่น วิธีการผลิต

ของชุมชนเป็นอย่างไร มีการใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างไร ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนเป็นอย่างไร บทบาทของผู้นำและกลุ่มต่าง ๆ เป็นอย่างไรบ้าง

ประการที่สอง เป็นการหาความสัมพันธ์ของข้อมูล ซึ่งเป็นการอธิบายชุมชนที่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของแต่ละส่วนอย่างไร เช่นผลที่ได้รับจากนโยบายของรัฐที่สนับสนุนการทำประมงเชิงพาณิชย์ได้ก่อให้เกิดผลกับชุมชน วิธีการดำเนินชีวิตของผู้คนอย่างไรตลอดจนการปรับเปลี่ยนในการใช้แรงงาน โดยเป็นการอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมอันเป็นบริบทของการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

จากข้อมูลที่ได้ ผู้วิจัยจะนำมาจัดระบบแยกแยะและจัดหมวดหมู่ข้อมูล โดยการจำแนกข้อมูลตามเนื้อหา จำแนกประเภทของปรากฏการณ์ให้เป็นหมวดหมู่เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจความหลากหลายของปรากฏการณ์ได้ (ชยันต์ วรรณะภูติ, 2541, หน้า 102-103; สุภาวงศ์ จันทรวาณิช, 2552, หน้า 146-147) และการจำแนกข้อมูลตามลำดับเวลาเนื่องจากการศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับการจัดลำดับช่วงเวลาเพื่อชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการความเป็นมา จวบจนกระทั่งขอบเขตเวลาในการศึกษา ดังนั้นผู้วิจัยจะจำแนกข้อมูลเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ ได้แก่ การจัดข้อมูลตามเนื้อหา การจัดข้อมูลตามปรากฏการณ์และการจัดข้อมูลตามลำดับช่วงเวลา

การจัดระบบข้อมูลตามเนื้อหา ผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์ การเลือกและการกำหนดหัวข้อที่จะวิเคราะห์ทางเนื้อหาออกเป็น 5 ประเด็นหลักคือ ด้านทรัพยากร ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการเมือง ด้านวัฒนธรรม

การจัดระบบข้อมูลตามปรากฏการณ์ ผู้วิจัยได้ปรากฏการณ์ที่มีความหลากหลาย แยกแยะองค์ประกอบและทำความเข้าใจกับระบบของความหลากหลายเหล่านี้ อาทิเช่น การจำแนกแยกแยะชาวประมง ผู้วิจัยได้จำแนกการประกอบอาชีพของชาวประมงได้เป็น 2 รูปแบบด้วยกันได้แก่ ชาวประมงที่ประกอบอาชีพประมงขนาดใหญ่สามารถออกไปทำการประมงในทะเลไกลเป็นระยะเวลาหลาย ๆ วันได้ และชาวประมงที่มีเรือขนาดเล็กทำการประมงอยู่ตามชายฝั่งในพื้นที่ของชุมชนและบริเวณใกล้เคียง เหล่านี้เป็นต้น

การจัดระบบข้อมูลตามลำดับช่วงเวลา เป็นการจัดระบบข้อมูลเพื่อจำแนกและลำดับเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงภายใต้มิติของเวลา ซึ่งเป็นแนวทางในการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (Historical approach) ซึ่งจะชี้ให้เห็นว่า ในแต่ละช่วงเวลานั้นปัจจัยต่าง ๆ ทาง ด้านพื้นที่ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมมีรูปแบบหรือองค์ประกอบอย่างไร เกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะเหตุใด มีผลกระทบต่อสถานการณ์ต่าง ๆ อย่างไร มีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างไร การ

วิเคราะห์ลักษณะนี้มีความเกี่ยวข้อง สัมพันธ์หรือแยกกันไม่ได้กับการวิเคราะห์หาสาเหตุและกระบวนการที่ต้องการแสดงสาเหตุและผล หรือเป็นกระบวนการต่าง ๆ ที่มีความต่อเนื่องและสัมพันธ์กัน

เกณฑ์ในการวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์

การวิเคราะห์ ข้อมูลในงานวิจัยฉบับนี้จะเป็นการตีความปรากฏการณ์ โดยมีรูปแบบการวิเคราะห์ที่จะใช้เพื่อช่วยตอบวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

1. การวิเคราะห์เพื่อแบ่งช่วงเวลา (Periodization) การวิเคราะห์มุ่งสรุปข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์โดยจัดเป็นช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโดยอาศัยเกณฑ์ทางด้านเศรษฐกิจและเกณฑ์ทางสังคมวัฒนธรรม
2. การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนประมง โดยอาศัยการวิเคราะห์แนวประวัติศาสตร์หรือพัฒนาการคือ การเชื่อมความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลจากความต่อเนื่องของอดีตมาสู่ปัจจุบัน
3. การวิเคราะห์แนวโน้มการคาดการณ์ในอนาคต จะอาศัยผลที่ได้จากการศึกษาพัฒนาการ ที่หาเหตุและปัจจัยที่ส่งผลต่อชุมชน นำมาวิเคราะห์ประเมินแนวโน้มของชุมชนในอนาคตได้